

ASPEKT

knižná edícia

Autorky štúdií: Barbara Stiegler a Gabriele Michalitsch
Editorka a prekladateľka: Jana Cviková
Zodpovedné editorky radu Aspekty: Jana Cviková a Jana Juráňová
Obálka a grafická úprava: Jana Sapáková

Vydalo Zaujímavé združenie žien ASPEKT
Mýtna 38, 811 07 Bratislava
roku 2009 ako svoju 99. publikáciu a 12. publikáciu radu Aspekty.
www.aspekt.sk

Publikácia vyšla vďaka podpore zastúpenia Friedrich Ebert Stiftung
na Slovensku.
www.fes.sk

Pôvodný preklad štúdie Barbary Stiegler *Formulovanie cieľov a stratégií
rodovej politiky* financovalo Ministerstvo práce, sociálnych vecí
a rodiny SR.

Copyright for the Slovak Edition © ASPEKT, FES,
Barbara Stiegler, Gabriele Michalitsch 2009
Translation © Jana Cviková 2009
Cover design © Jana Sapáková 2009

Tlač VALEUR, s.r.o., Dunajská Streda

Prvé vydanie

ISBN 978-80-85549-86-7
EAN 9788085549867

spravodlivosť v rodových vzťahoch

aspekty

rozdeľovania (nielen)
zdrojov

AUTORKY ŠTÚDIÍ:

barbara stiegler

gabriele michalitsch

EDITORKA A PREKLADATEĽKA:

jana cviková

ASPEKT

Editoriál	8
Rodové rozpočtovanie: teoretické východiská a kľúčové prvky Barbara Stiegler	11
1. Pôvod	11
2. Ciele	12
3. Stratégie rodovej politiky	13
4. Rodové rozpočtovanie (gender budgeting)	15
4.1 Prednosti rodového rozpočtovania	16
4.2 Realizácia rodového rozpočtovania	16
4.3 Kľúčové otázky rodových analýz rozpočtu	17
4.4 Právna záväznosť rodového rozpočtovania	19
4.5 Konkrétne presadzovanie rodového rozpočtovania	20
5. Zhrnutie výsledkov a problémov aplikácie rodového rozpočtovania	21
 Opatrovateľská práca: príklad z Nemecka Barbara Stiegler	 23
Úvod	23
1. Opatrovanie je skrytá a prevažne ženská práca	24
2. Opatrovateľská práca sa riadi vlastnou logikou	25
3. Opatrovateľská práca sa podhodnocuje a jej hodnotenie je nejasné	26
4. Opatrovanie je základnou súčasťou blahobytu	29
5. Nedostatočné zabezpečenie opatrovateľskej práce sa v čase krízy ešte zhoršuje	29
Záver	30
 Obrat v ekonomickom myslení: feministickou politikou proti kríze Gabriele Michalitsch	 32
Úvod	32
1. Kríza ekonómie	33

2. Kritika, mocenský aspekt rodového poriadku a ekonomika	35
3. Ekonomická moc: feministické intervencie	36
3.1 Zárobková činnosť	37
3.2 Starostlivosť a opatera	37
3.3 Vzdelávanie	38
3.4 Integrácia	38
3.5 Sociálne investície	39
3.6 Prerozdelenie	39
4. Ekonomická pravda: feministické podoby	39

Formulovanie cieľov a stratégií rodovej politiky: podnety na uplatňovanie rodového hľadiska | Barbara Stiegler

Úvod	43
1. Čo je rod? Dekonstruktivistické interpretácie	45
1.1 Kritika biologizmu: rodovosť možno postihnúť len prostredníctvom jej rôznych dimenzií	45
1.2 Rôzne dimenzie rodovosti možno vykladať rôzne	49
1.3 Rod je aj charakteristikou štruktúr	54
1.4 Rodové pomery sa týkajú aj rodovo homogénnych skupín	57
2. Ako vplyvajú predstavy o rode na štruktúry a stratégie	58
2.1 Príklad: rodina a predstavy o rode	58
2.2 Príklad: stratégie proti rodovému rozdeleniu trhu práce	63
3. Ciele rodovej politiky	67
4. Stratégie rodovej politiky: antidiskriminačná politika, managing diversity alebo gender mainstreaming – k aktuálnej diskusii	71
4.1 Antidiskriminačná politika alebo gender mainstreaming?	71
4.2 Managing diversity alebo gender mainstreaming?	74

Ženy v mainstreame: politické stratégie a rodové teórie | Barbara Stiegler

1. Otázky	81
2. Teoretické premisy politických stratégií: existuje ženská politika bez rodovej teórie?	82
2.1 Teória diferencie a politika identity	83
2.2 Dekonstruktívna kategória rodu a paródia	85

2.3 Rod ako štruktúrna kategória v kontexte moci – analýza a vysvetlenie	89
2.4 Rodové teórie a politické stratégie	91
3. Stratégie ženskej a rodovej politiky: štyri piliere – kvóty, normovanie, mainstreaming a autonómna prax	93
3.1 Rovnosť v reprezentácii: kvóty	94
3.1.1 Kvóty ukončia vylúčenie žien	94
3.1.2 Efekt zvýšenej participácie žien v rozhodovacích grémiách	97
3.2 Legalizácia a normovanie	100
3.3 Iniciatíva a kontrola: mainstreaming	102
3.3.1 Definícia mainstreamingu	102
3.3.2 Predpoklady mainstreamingu	104
3.3.3 Východiská realizácie mainstreamingu	108
3.4 Priestory pre ženy na sebazpoznávanie, reflexiu a autonómnu prax	110
Zhrnutie	111
O autorkách	115
Edičná poznámka	117

Editoriál

V poradí dvanásty zborník radu *Aspekty* vznikol v spolupráci s Nadáciou Friedricha Eberta a s jej expertkou na rodovú problematiku Barbarou Stiegler, ktorú už poznáme zo slovenského prekladu štúdie o gender mainstreamingu *Ako uplatňovať rodové hľadisko. Aspekty stratégie Európskej únie* (ASPEKT 2002). V publikácii o spravodlivosti v rodových vzťahoch uverejňujeme preklady štyroch štúdií tejto autorky k rôznym aspektom rodovej politiky, jej stratégií a nástrojov. Analýzy Barbary Stiegler dopĺňa štúdia rakúskej ekonómky Gabriele Michalitsch, ktorá prináša pohľad na aktuálnu finančnú a hospodársku krízu z perspektívy feministickej ekonómie.

Východiskom poznávania aspektov spravodlivosti v rodových vzťahoch sa v našej publikácii stala jedna z najaktuálnejších stratégií Európskej únie gender budgeting čiže rodové rozpočtovanie, ktorá je využitím princípu gender mainstreamingu čiže uplatňovania rodového hľadiska na finančnú a rozpočtovú politiku, teda na príjmy a výdavky verejných prostriedkov; práve rodovému rozpočtovaniu je venovaná úvodná štúdia. Barbara Stiegler, ktorá sa intenzívne zaoberá aj „prekladáním“ vedeckých argumentov a zistení do politickej praxe, vo svojich prácach opakovane zdôrazňuje, že obe uvedené stratégie treba vnímať a používať v kontexte rodovej politiky ako celku. Ďalšie preložené štúdie sa preto usilujú o načrtnutie širšieho kontextu uplatňovania rodového hľadiska a rodového rozpočtovania. Venujú sa vzájomným vzťahom stratégií na presadzovanie rodovej rovnosti, ako aj politickým cieľom, ktoré sa nimi majú dosiahnuť, a ktoré sú tu zasadené do zodpovedajúcich rámcov rodových teórií. Publikácia sa tak pri hľadaní súvislostí a vývojových stôp vracia od najnovšej štúdie o rodovom rozpočtovaní uverejnenej v roku 2009 až k štúdiám o formulovaní cieľov a stratégií rodovej politiky z roku 2004 a o mainstreamingu z roku 1998. Tento návrat k súvislostiam rodovej politiky a rodových teórií nám môže pomôcť pochopiť korene rodovej politiky, jej cieľov, stratégií i nástrojov, a čeliť tak aktuálnej hrozbe byrokratizácie a vyprázdňovania rodovej rovnosti.

Gabriele Michalitsch a Barbara Stiegler hľadajú v dvoch štúdiách odpovede na otázky, odkiaľ sa vzala kríza a ako ju možno prekonať. Nazerajú na ne z feministickej perspektívy, ktorá sa „nemôže obme-

dzovať len na dosiahnutie rovnosti mužov a žien v súčasnom systéme“ (Stiegler s. 23). Práve preto si všímajú aj ekonomiku starostlivosti či rodovošpecifický vplyv krízy a hľadajú ekonomické alternatívy.

Michalitsch interpretuje ekonomiku v nadväznosti na Foucaulta „ako špecifickú formu ovládania“, ktorá sa „nevzťahuje len na alokáciu zdrojov alebo produkciu tovarov a služieb, ale reguluje sociálne vzťahy, ako aj vzťahy k sebe samým. Predstavuje teda aj formu rodového poriadku, ktorý najmä prostredníctvom prisudzovania práce, príjmu (a majetku), času a rozhodovacích kompetencií reprodukuje moderný binárny hierarchický rodový poriadok.“ (S. 35)

V ďalšej štúdii sa Barbara Stiegler zamýšľa nad formulovaním cieľov rodovej politiky, na prvom mieste uvádza „spravodlivosť v rodových vzťahoch, teda rovnaké rozdeľovanie zdrojov,“ čo „konkrétne znamená, že muži majú v porovnaní so ženami a ženy v porovnaní s mužmi k dispozícii rovnaký diel ekonomických prostriedkov a ekonomických právomocí, rovnaký diel platenej a neplatenej práce, rovnaký diel voľného času, rovnaký diel uznania, rovnaký diel moci, rovnaký diel zdravia, rovnaký diel vedomostí, rovnaký diel priestoru. Ide teda o rodovo spravodlivú participáciu na zdrojoch ako peniaze, práca a čas, moc a poznanie.“ (S. 12) Stiegler však nezostáva len pri tomto konštatovaní a zdôrazňuje, že v rámci uplatňovania rodového hľadiska by mali zohrávať úlohu „všetky tri ciele rodovej politiky, vždy s rôznou mierou závažnosti v závislosti od skúmaného zámeru. Trvalo udržateľnú a dlhodobú spravodlivosť v rodových vzťahoch možno dosiahnuť totiž len vtedy, keď sa spochybnia normy normálnosti a keď sa menia inštitúcie a štruktúry, ktoré sú ich nositeľkami.“ (S. 70) Za tieto tri ciele považuje rodovú spravodlivosť, pripustenie rodovej rozmanitosti a odstránenie rodového zaťaženia štruktúr. V súvislosti s uvažovaním o rodovej ne/spravodlivosti upozorňuje na prácu Nancy Fraser o polovičnej spravodlivosti, ktorá rozlišuje sociálno-ekonomickú a kultúrno-symbolickú nespravodlivosť. Sociálno-ekonomickú nespravodlivosť charakterizuje *vykorisťovanie*, *ekonomická marginalizácia*, *deprivácia*, čo vo vzťahu k rodovým pomerom znamená napríklad neplatenú prácu žien v súkromí, rodovú segregáciu profesií, chudobu matiek, ktoré samy vychovávajú deti. Kultúrno-symbolická nespravodlivosť prináša *kultúrnu dominanciu*, *chýbajúce uznanie*, *nedostatok rešpektu*, čo v súvislosti s rodovými pomermi možno vnímať ako androcentrismus v hodnotovej orientácii a mechanizmoch v organizáciách, zneviditeľňovanie žien a ich skúseností, schopností a práce či sexizmus. Tento spôsob nazerania

na rodovú nerovnosť poukazuje na to, že spravodlivosť v rodových vzťahoch nie je len o rozdeľovaní materiálnych zdrojov, ale aj o rozdeľovaní uznania a rešpektu.

Veríme, že táto publikácia sa stane nielen príručkou o dôležitých aktuálnych pojmoch rodovej politiky, ale aj podnetom na širokú verejnú a odbornú diskusiu o cieľoch, stratégiách a nástrojoch rodovej politiky.

Jana Cviková

Barbara Stiegler

Rodové rozpočtovanie: teoretické východiská a kľúčové prvky

V prvej časti tohto príspevku opisujeme gender budgeting, teda rodové rozpočtovanie ako stratégiu rodovej politiky, jej pôvod, význam a vzťah k iným stratégiám rodovej politiky. V druhej časti objasňujeme, aké postupy sú pre tieto stratégie charakteristické, a na záver zhrnieme najmä európske skúsenosti.

1. P ô v o d

Stratégie uplatňovania rodového hľadiska (gender mainstreaming) a rodového rozpočtovania (gender budgeting) sú zakotvené v diskusiách a dokumentoch medzinárodného ženského hnutia. Politicky aktívne ženy vytvorili gender mainstreaming ako stratégiu, ktorá sa mala stať východiskom z reálnej a aj pociťovanej bezmocnosti voči politickým aktérom a preniesť zodpovednosť za konanie týchto politických aktérov na nich samých. Stratégia rodového rozpočtovania má navyše ešte iné korene, a to v hnutiach proti politike Svetovej obchodnej organizácie a Svetovej banky, ktoré nie sú nesené výlučne ženami. Ľudia, ktorých sa politika Svetovej obchodnej organizácie a Svetovej banky týkala, požadovali lepšiu kontrolu kapitálu a väčšiu mieru skladania účtov zo strany zodpovedných aktérov. V mnohých analýzach sa jasne ukázalo, že politika svetového obchodu a financií negatívne ovplyvnila najmä ekonomickú a sociálnu situáciu žien, a namiesto toho, aby ju zlepšila, ju naopak ešte viac zhoršila. Preto sa politicky aktívne ženy zasadzovali za také rodové rozpočtovanie, ktoré analyzuje vplyv týchto politík na rodovú spravodlivosť a ktoré tieto politiky zároveň mení.

2. Ciele

Keď označujeme uplatňovanie rodového hľadiska a rodové rozpočtovanie za stratégie rodovej politiky, potom je potrebné najprv hovoriť o stanovovaní cieľov rodovej politiky, ktoré sa majú týmito stratégiami dosiahnuť. Diskusie o rodovopolitických cieľoch sú politické diskusie a nie sú identické s uplatňovaním rodového hľadiska či s rodovým rozpočtovaním. Na troch príkladoch ukážeme formulovanie cieľov rodovej politiky v systémových súvislostiach.

Prvý cieľ: nastoliť spravodlivosť v rodových vzťahoch – rovnaké rozdeľovanie zdrojov

Konkrétne to znamená, že muži majú v porovnaní so ženami a ženy v porovnaní s mužmi k dispozícii rovnaký diel ekonomických prostriedkov a ekonomických právomocí, rovnaký diel platenej a neplatennej práce, rovnaký diel voľného času, rovnaký diel uznania, rovnaký diel moci, rovnaký diel zdravia, rovnaký diel vedomostí, rovnaký diel priestoru. Ide teda o rodovo spravodlivú participáciu na zdrojoch ako peniaze, práca a čas, moc a poznanie.

V záujme presnejšej definície toho, čo znamená takéto poňatie rodovej rovnosti, treba realizovať empiricky podložené porovnania skupín mužov a žien. Nejde však len o porovnávanie skupín definovaných na základe telesných znakov, ktoré označujú pohlavie (teda o ženy a mužov vo všeobecnosti), ale práve o porovnávanie skupín v ich konkrétnom spoločenskom kontexte, teda v určitom etniku, triede alebo v sociálno-ekonomickom prostredí či náboženstve, alebo o porovnávanie skupín, ktoré možno vymedziť na základe sexuálnej orientácie, postihnutia a i. Takéto analýzy ukážu, že ženy sú napríklad ako matky na vidieku znevýhodnené v porovnaní so skupinou mužov definovanou na základe tých istých charakteristík, teda skupinou otcov na vidieku.

Druhý cieľ: pripustiť rodovú rozmanitosť – spriechodnenie hraníc medzi rodmi

Ako jedno z najdôležitejších zdôvodnení nespravodlivého rozdeľovania zdrojov sa stále znova objavuje poukazovanie na dualitu, polaritu a hierarchiu rodov. Lenže keď definujeme mužov a ženy prostredníctvom ich odlišnosti, môžeme ich rozdielne sociálne životné situácie

touto odlišnosťou aj zdôvodniť. Pri druhom ciele ide preto o to, aby bola možná existencia muža, resp. ženy mimo biologických určení, mimo nanútenej heterosexuality a mimo obmedzujúcich rodových noriem. Toto sa vzťahuje rovnako na ženy, ktoré nemajú byť obmedzované jedným obrazom ženskosti, ako aj na mužov, ktorí nemajú byť obmedzovaní istým druhom mužskosti. Znamená to, že treba vytvárať také obrazy rodov, ktoré neobsahujú stereotypy.

Tretí cieľ: zmeniť štruktúry, ktoré produkujú rodové stereotypy

V prípade tohto cieľa už nejde priamo o jednotlivé osoby a skupiny, ale o inštitúcie, systémy a kultúry. Rod je totiž aj charakteristikou sociálnych štruktúr. Tieto ovplyvňujú a formujú životné situácie. Treba odhaliť a odstrániť orientáciu na istú formu mužskosti, ktorá zároveň určuje aj zodpovedajúcu ženskosť ako normu. Za týmto účelom treba uskutočniť rodovú analýzu inštitúcií, zaužívaných mechanizmov a postupov v nich, najmä však ich produktov, či sú to zákony, programy, opatrenia alebo politiky.

3. Stratégie rodovej politiky

V tejto časti krátko načrtneme tri rôzne stratégie rodovej politiky, aby sme poskytli kontext pre stratégie uplatňovania rodového hľadiska a rodového rozpočtovania.

Prvá stratégia: antidiskriminačná politika

Pri antidiskriminačnej politike presadzovanej prostredníctvom zákonov ide o to, aby sa zabránilo všetkým formám znevýhodňovania, nerešpektovania, vylučovania jednotlivých ľudí, ako aj skupín, alebo všetkým formám nerovnakého zaobchádzania s nimi z dôvodu stereotypných predstáv alebo charakteristík, ktoré sú im prisudzované v určitom kontexte. Každá forma nerovnakého zaobchádzania nie je diskrimináciou, môže to byť len nerovnaké zaobchádzanie, ktoré je neoprávnené. Rozlišujeme medzi priamou a nepriamou diskrimináciou. K bezprostrednej, priamej diskriminácii dochádza vtedy, keď je konkrétna osoba priamo znevýhodňovaná, nerešpektovaná, vyluč-

čovaná alebo sa s ňou nerovnako zaobchádza z dôvodu určitej charakteristiky. Pri sprostredkovej, nepriamej diskriminácii ide o to, že existujú pravidlá a zaužívané postupy, ktoré vedú k vylúčovaniu určitej skupiny.

Príklad priamej diskriminácie: Ženy nemajú vstup do mužských klubov.

Príklad nepriamej diskriminácie: Osoby zamestnané na čiastkový úväzok zarábajú v priemere menej ako osoby zamestnané na celý úväzok, pretože sú im systematicky pridelené horšie práce.

Rozšírenie chápania diskriminácie o nepriamu diskrimináciu znamenalo z hľadiska rodovej politiky pokrok. Nepriama diskriminácia sa vzťahuje na dôsledky fungovania pravidiel. Je to kontrola efektívnosti pravidiel vzhľadom na rodovopolitické ciele. Nejde teda len o formálne rovnaké zaobchádzanie, ale aj o vytvorenie a trvalé udržiavanie výsledkov, ktoré sa dosahujú adekvátnym zaobchádzaním.

Druhá stratégia: podpora žien

Cieľom stratégie osobitnej podpory žien je odstránenie znevýhodňujúcich štruktúr prostredníctvom kolektívnej podpory žien, vytváranie korigujúcich programov. Táto stratégia je teda priamou kompenzačnou intervenciou v záujme jednej skupiny žien. Podpora žien môže spočívať v opatreniach pre určitú skupinu žien, môže však spočívať aj v stanovení kvót na participáciu mužov a žien v grémiách. Podpora žien sa vzťahuje na cieľové skupiny a na plánovanie a realizáciu opatrení.

Tretia stratégia: gender mainstreaming – gender budgeting

Pri týchto stratégiách ide o ďalekosiahle nástroje s veľmi vysokými nárokmi na koncepčný prístup. Gender mainstreaming, uplatňovanie rodového hľadiska, a gender budgeting, rodové rozpočtovanie, sú stratégie, ktoré vedú k zmene rozhodovacích procesov v organizáciách. Sú to systematické postupy, ktoré sa v rámci rozhodovacích procesov organizácií implementujú zhora nadol (top-down) a realizujú sa zdola nahor. Slúžia aplikácii princípu vytvárania rovnosti príležitostí prostredníctvom analýzy všetkých pracovných oblastí a opatrení, všetkých produktov a organizačných súčastí. Jadrom gen-

der mainstreamingu a gender budgetingu je rodová analýza. Pojem rod (gender) implikuje, že ide o rodové pomery, ktoré sú kultúrne a sociálne určené a ktoré sa stále znova reprodukovujú. Rozhodujúca je tu otázka, ako prispievajú dané spoločenské štruktúry k neustálej reprodukcii určitých očakávaní voči mužom a ženám a označovaní určitých spôsobov života a práce ako mužské a ženské. Rodové analýzy zisťujú, ako sa vytvárajú a špecificky posilňujú životné a pracovné situácie, v ktorých sa muži a ženy odlišujú. Rodová analýza teda neskúma len otázku odlišnosti medzi skupinou žien a skupinou mužov, ale aj to, akým spôsobom sa táto odlišnosť vytvára a ako k tomu prispievajú skúmané štruktúry alebo mechanizmy, ktorých pôsobenie práve sledujeme. Rodová analýza teda skúma **doing gender, čiže každodenné interakcie podieľajúce sa na vytváraní rodového charakteru organizácie a jej výstupov.**

Tieto tri stratégie sa navzájom dopĺňajú, žiadnu z nich nemožno považovať za tú jedine správnu. Pri stratégii antidiskriminácie ide o individuálnu ochranu jednotlivcov, pri stratégii podpory žien o určité cieľové skupiny a pri stratégiách gender mainstreamingu a gender budgetingu ide o štruktúry, ktoré udržiavajú situácie zapríčínujúce znevýhodňovanie.

4. Rodové rozpočtovanie (gender budgeting)

Rodové rozpočtovanie, gender budgeting je využitím princípu uplatňovania rodového hľadiska, gender mainstreamingu, na finančnú a rozpočtovú politiku, teda na príjmy a výdavky verejných prostriedkov.

Európsky parlament definuje rodové rozpočtovanie takto:

Gender budgeting je aplikácia gender mainstreamingu na rozpočtový proces. Rodové rozpočtovanie znamená rodové hodnotenie rozpočtov a integruje rodovú perspektívu do všetkých rovín rozpočtového procesu. Prostredníctvom gender budgetingu sa príjmy a výdavky reštruktúrujú s cieľom podporovať rodovú rovnosť. (Definícia z roku 2004)

Inými slovami, rodové rozpočtovanie skúma pri každom rozho-

dovacom procese týkajúcom sa rozpočtu, akým spôsobom tento rozpočet prispieva k rodovej rovnosti. Gender budgeting neznamená vyhradiť určitý objem rozpočtu ženám alebo mužom, ale skúmať vplyv všetkých rozpočtových rozhodnutí na rodové pomery a riadiť sa pri rozhodovaní cieľmi rodovej politiky.

4.1 Prednosti rodového rozpočtovania

Kritériá rozpočtovej politiky nadobúdajú väčšiu transparentnosť.

Orientácia na skutočné potreby, požiadavky a životné situácie skupín občanok a občanov umožňuje realizáciu precíznejšej a udržateľnejšej rozpočtovej politiky. Dochádza predovšetkým k zviditeľneniu príspevku, ktorý vo forme neplatennej práce prinášajú prevažne ženy.

Diskriminačné faktory diferencujúce rôzne skupiny sa zviditeľnia a rodovo spravodlivý rozpočet sa stane reálnou možnosťou.

Predovšetkým v časoch, ktoré si vyžadujú úsporné opatrenia, sa jasne ukazuje, na koho úkor tieto opatrenia idú, resp. sa analyzuje, či plánované úsporné opatrenia zodpovedajú vytýčeným rodovopolitickým cieľom.

4.2 Realizácia rodového rozpočtovania

Realizácia rozsiahlej rodovej analýzy rozpočtu sleduje zásadu zhora nadol (top-down), čo znamená, že rozhodnutie o realizácii takejto analýzy musí padnúť v najvyššom vedení. Zároveň ale sleduje aj princíp zdola nahor (bottom-up), čo znamená, že sú všetci zamestnanci a zamestnankyne zapojení do vypracovania rodovej analýzy.

Rodové analýzy sa môžu opierať o existujúcu bázu ženského a rodového výskumu v krajine. Počítajú však s rodovo diferencovanou štatistikou, ktorú treba v mnohých oblastiach ešte len vytvoriť. V mnohých prípadoch je participácia občanov a občanok na analýzach nevyhnutná, je dôležité sa ich pýtať na ich názor a zohľadniť ho. V tomto smere sa stratégia rodového rozpočtovania prelína so stratégiou občianskej participácie na rozpočtoch.

Rodovej analýze treba podrobiť všetky druhy štátnych príjmov, ako aj výdavkov. V prípade rôznych druhov príjmov sa kladú otázky, od koho vybraté dane pochádzajú a kto nemusí platiť dane a za čo. V prípade výdavkov sa kladú otázky, aký vplyv majú tieto výdavky na

vytýčené rodovopolitické ciele, a to tak ako celok, ako aj to, ako na tieto ciele vplývajú jednotlivé rozpočtov položky.

Príklad: podpora inštitúcií, napr. výskumných inštitúcií

Tieto výdavky možno skúmať na základe toho, koľko žien a mužov zamestnaných v tejto inštitúcií z nich profituje. Možno sa pýtať, ako táto výskumná inštitúcia prostredníctvom svojho výskumu prispieva k rodovej rovnosti a či používa nediskriminujúci jazyk. Na základe výsledkov analýzy možno posúdiť, či je financovanie tohto výskumného inštitútu prínosom pre rodovú rovnosť.

Príklad: projekty týkajúce sa trhu práce

Ide o vyčlenenie financií pre projekty, ktoré majú podporovať samostatnú zárobkovú činnosť. Môžeme si položiť otázku, koľko mužov a koľko žien bude profitovať z týchto prostriedkov.

Zároveň môžeme skúmať, aké efektívne sú podporené samostatné zárobkové činnosti. Cieľom by mohlo byť zavedenie kvót pre participáciu žien na takejto podpore. Napríklad v Nemecku sa ukázalo, že ženy profitujú z týchto programov omnoho menej než muži, a pritom je takéto podnikanie, ktoré založili ženy, omnoho stabilnejšie ako podnikanie založené mužmi.

Príklad: rozpočet materskej školy

V tomto prípade sa môžeme pýtať, koľko peňazí sa vydáva na ktoré druhy hračiek, koľko stoja hračky považované za „chlapčenské“ a koľko hračky považované za „dievčenské“. Výsledok tejto analýzy by mohol viesť k formulovaniu cieľov, ktoré sa budú usilovať o rovnomerné rozdeľovanie prostriedkov medzi chlapcov a dievčatá. No navyše by sa za cieľ mohlo stanoviť aj to, že sa budeme usilovať zoznamovať chlapcov s hračkami považovanými za „dievčenské“ a dievčatá s hračkami považovanými za „chlapčenské“.

4.3 Kľúčové otázky rodových analýz rozpočtu

1. Ako sa rozpočtové rozhodnutie týka životnej situácie mužov a žien?

Tu sa napríklad ukazuje, že určité programy zamerané na trh práce podporujú prednostne pracovné miesta pre mužov a ženám príležitosti neposkytujú.

2. Kto profituje priamo alebo nepriamo z daňových výdavkov?

Ak sú výdavky *priamo* svojím určením zacielené na ženy alebo na mužov, je analýza jasná. Omnoho ťažšie je rozpoznať *nepriamo* vplyv. V tomto prípade treba napríklad financie pre inštitúcie skúmať vzhľadom na to, akým spôsobom z nich profitujú ženy, resp. muži, ktorí sú tam zamestnaní. Aj udeľovanie štipendií treba nepriamo preskúmať vzhľadom na to, do akej miery z nich v rovnakom objeme profitujú muži a ženy. Rovnako môžeme v prípade výdavkov na zdravie skúmať, či sa viac pozornosti venuje chorobám žien alebo mužov, resp. pre koho zdravie sa viac robí.

Príklad: V jednom berlínskom obvode bola predložená analýza, kto využíva prostriedky vynaložené na športové aktivity. Ukázalo sa, že zo všetkých vynaložených prostriedkov na 62 % profitujú muži a na 38 % ženy a že na ten druh športu, ktorý pestujú takmer výlučne muži, sa aj proporcionálne vydáva najviac financií. Po tejto analýze miestne zastupiteľstvo rozhodlo, že v najbližšom rozpočte nebude financované skvalitnenie trávnikov pre futbalistov, ktoré požadovali športové kluby, ale radšej športová hala, o ktorú žiadal jeden zo športových klubov, ktorých členskú základňu tvoria prevažne ženy.

Existujú aj také daňové výdavky, ktoré nemajú vplyv na rodové pomery.

3. Aké dôsledky majú daňové výdavky pre neplatenú prácu a ktorá skupina musí znášať ťarchu úsporných opatrení?

Neplatená práca predstavuje v Nemecku omnoho väčší podiel na celkovej práci než platená práca, zo všetkých odpracovaných hodín je 96 miliárd odpracovaných neplatené a len 56 miliárd platené. Hlavnú ťarchu neplatenej práce znášajú aj v Nemecku ženy. Každé politické opatrenie, ktoré vychádza z rozpočtových prostriedkov a ktoré vedie k tomu, že podiel neplatenej práce ešte narastie, preto zvyšuje zaťaženie žien.

Príklad: V záujme zníženia nákladov na zdravotníctvo sa rozhodne o skrátení pobytu v nemocnici. To znamená, že chorí ľudia budú rýchlejšie prepúšťaní domov. Títo ľudia však nie sú zdraví a potrebujú ďalšiu opateru v súkromí. Túto neplatenú prácu vykonávajú prevažne ženy.

Príklad: Keď sa v rámci úsporných opatrení rezignuje na rozširovanie kvalitných verejných zariadení poskytujúcich starostlivosť

o deti, deti musí niekto opatrovať, a to sa zasa odohráva v súkromí a je to práca žien.

4. Kto platí aký druh neviditeľných daní v spoločnosti?

Ide o to ukázať, že aj tie ženy, ktoré údajne neplatia žiadne dane, pretože nie sú zárobkovo činné, vytvárajú svojou prácou obrovské zdroje pre spoločnosť.

5. Ktoré rozhodnutia týkajúce sa zdrojov posilňujú alebo menia rodové stereotypy?

Napríklad pri podpore médií sa možno pýtať, aké rodové stereotypy tieto médiá šíria. Keď sa rozhoduje o financiách na prácu s mládežou, môžeme sa pýtať, akým spôsobom táto práca s mládežou kriticky problematizuje rodové roly, napríklad tým, že chlapcom ponúka tréningy zamerané na elimináciu násilia a dievčatám kurzy technických zručností.

Pri realizácii rodového rozpočtovania ide o to, aby vo všetkých štádiách tvorby rozpočtu boli zakomponované aj rodové analýzy.

Štádiá tvorby rozpočtu sú:

1. príprava návrhu rozpočtu verejnou správou;
2. parlamentný proces diskusie o rozpočte;
3. rodová kontrola pri realizácii rozpočtu;
4. skladanie účtov a podávanie správ.

Tieto cykly sa v každej krajine môžu formovať inak, no v každom prípade platí, že do všetkých krokov treba zakomponovať rodovú analýzu a rodovú kontrolu.

4.4 Právna záväznosť rodového rozpočtovania

V Nemecku je v ústave zakotvená rodová rovnosť. Z tejto všeobecnej vety sa však nedá odvodiť záväzok k uplatňovaniu určitej rodovo-

politickej stratégie. No v rámci Európskej únie sa v Amsterdamskej zmluve ustanovilo, že sa členské štáty zaväzujú používať vo svojej spoločnej politike zásadu a nástroj uplatňovania rodového hľadiska, teda gender mainstreaming. Od roku 2004 sa verejná správa na spolkovej úrovni zaviazala, že všetky vládne návrhy bude sprevádzať rodová analýza.

Rakúsko môžeme považovať za dobrý príklad pre právne ukotvenie rodového rozpočtovania. V rámci reformy verejných financií bolo zavedené hospodárenie orientované na výsledok, ktoré podlieha týmto dvom zásadám. V článku 13 sa uvádza: „Spolková vláda, spolkové krajiny a obce sa pri hospodárení majú usilovať o skutočnú rovnoprávnosť žien a mužov.“ A v článku 51 sa hovorí: „Pri spolkovom hospodárení treba rešpektovať zásadu orientácie na výsledok, najmä s ohľadom na cieľ skutočného zrovnoprávnenia mužov a žien, na transparentnosť, na efektivitu a na čo najvernejšiu prezentáciu spolkovej finančnej situácie.“ Od roku 2005 sa pri predkladaní návrhu rakúskeho spolkového rozpočtu do každej rozpočtovej kapitoly zahŕňa odsek „rodové aspekty rozpočtu“ a Rakúsko plánuje ukotviť rodové rozpočtovanie aj v ústave.

4.5 Konkrétne presadzovanie rodového rozpočtovania

Keď sa pozrieme na úsilie o presadzovanie rodového rozpočtovania, zistíme, že veľmi komplexné nároky gender budgetingu sa darí implementovať len postupne.

Príklady: Berlín ako hlavné mesto Spolkovej republiky Nemecko naplánovalo postupné zavádzanie analýz na zistenie toho, kto využíva investované prostriedky. Najprv sa analyzovali tri produkty rozpočtu, neskôr k nim pribúdali ďalšie a teraz už postúpili tak ďaleko, že všetky rozpočtové položky prechádzajú rodovou analýzou. Mestskému zastupiteľstvu to dáva možnosť, aby na základe tejto analýzy korigovalo svoje rozhodnutia o rozpočte. V mnohých iných mestách a obciach sa ukazuje, že sa v úsilí o zavádzanie rodového rozpočtu púšťajú dvoma rôznymi cestami: buď sa prostredníctvom pilotných projektov pokúšajú vytvoriť prvé rodové analýzy jednotlivých rozpočtových položiek, ktoré sú považované za najdôležitejšie z hľadiska rodovej rovnosti, alebo sa rozhodnú analyzovať celý rozpočet. Ak sa vydáme tou druhou cestou, tak sa v prvom kroku pýtame, akým

spôsobom sú rozpočtové položky relevantné pre formulovanie rodovopolitických cieľov. V druhom kroku potom formulujeme ciele rodovej rovnosti a indikátory a v treťom kroku nasleduje analýza daného stavu efektov rozdeľovania. V štvrtom kroku sa dôsledky pre rodovú rovnosť vyhodnocujú na základe analýzy daného stavu a pri tom sa jasne ukáže, či treba nasmerovanie rozpočtu meniť, alebo či doterajšie výdavky môžu zostať tak, ako sú. V piatom kroku vypracujeme odporúčania pre ďalší rozpočtový cyklus: Tieto odporúčania môžu napríklad spočívať v tom, že treba zbierať kvalitnejšie, rodovo špecifické údaje o určitých výdavky, aby sa vôbec dali z rodového hľadiska posúdiť, alebo že inštitúcie, ktoré dostávajú rozpočtové prostriedky, treba brať na zodpovednosť a na budúci rok musia predložiť adekvátnu analýzu.

5. Zhrnutie výsledkov a problémov aplikácie rodového rozpočtovania

1. Rozpočet nie je rodovo neutrálny.
2. Rodové rozpočtovanie neznamená, že sa ženám vyhradí určitý rozpočet.
3. Rodovo spravodlivé rozdeľovanie prostriedkov neznamená, že v každom prípade pôjde 50 % prostriedkov ženám a 50 % mužom. Rodová analýza môže naopak dospieť k celkom iným uzáverom.
4. Podpora najvyššej politickej úrovne je bezpodmienečne nutná.
5. K dispozícii musí byť dostatok prostriedkov – financie a profesionálne poradenstvo.
6. Treba ustanoviť efektívne pracovné štruktúry a rozhodovacie kompetencie.
7. Nevyhnutným predpokladom je kooperácia finančných oddelení a inštitútov pre rodovú politiku.
8. Je potrebná priebežná adaptácia poznatkov ženského a rodového výskumu.
9. Nevyhnutným predpokladom je definícia rodovopolitických cieľov.
10. Sústavný zber údajov, analýza údajov, komparácia údajov a efektívne procesy kontroly programov sú základným predpokladom.

Skúsenosti ukazujú, že:

- mäkké právne formulácie nie sú účinné;
- proces závisí od politickej vôle;
- verejná diskusia o formulovaní cieľov rodovej politiky je veľmi dôležitá;
- tradičné myslenie o rodových rozdieloch nepomáha meniť rodové pomery;
- nesmie dôjsť k zanedbávaniu špecifickej podpory žien (Frauenförderung), rodové rozpočtovanie a uplatňovanie rodového hľadiska nie sú v žiadnom prípade náhradou za túto stratégiu, ale jej doplnením.

Rodové rozpočtovanie je využitím princípu uplatňovania rodového hľadiska na finančnú a rozpočtovú politiku, teda na príjmy a výdavky verejných prostriedkov.

Barbara Stiegler

Opatrovateľská práca: príklad z Nemecka

Úvod

Hľadanie odpovede na otázku, odkiaľ sa vzala kríza a ako ju možno prekonať, sa z feministickej perspektívy nemôže obmedzovať len na dosiahnutie rovnosti mužov a žien v súčasnom systéme. Vo feministických diskusiách posledného dvadsaťročia išlo stále znova o otázky týkajúce sa práce, deľby práce a hodnotenia práce. Pritom sa do popredia posúval mimoriadny význam opatrovateľskej práce, práce súvisiacej so starostlivosťou o iných (Care-Arbeit, care-work)¹, ktorú vykonávajú prevažne ženy, a analyzoval sa prínos tejto práce pre celú ekonomiku a fungovanie spoločnosti. Vo svojom príspevku chcem krátko osvetliť poznatky, ktoré už o tejto práci máme. Môj príspevok z perspektívy sociálnych vied si nenárokujú zmenu ekonomických teórií, no nárokujú si na to, aby sa tieto údaje a poznatky stali súčasťou novej ekonomickej teórie práce ako celku, ktorú treba vytvoriť.

Definícia opatrovateľskej práce

Vo feministickej diskusii znamená opatrovanie či opatrovateľská práca starostlivosť o iných a ide o platenú, ako aj neplatenú prácu. Nerozhoduje tu teda kritérium, či človek za túto prácu dostáva peniaze alebo nie. Opatrovanie zahŕňa množstvo konkrétnych úkonov, no zároveň sa na tejto práci vždy podieľajú emocionálne dimenzie. Ak si položíme otázku, v záujme koho sa opatera vykonáva, zistíme, že sú to vždy osoby, ktoré sú v priebehu svojho života alebo v mimoriadnych životných situáciách závislé a nemôžu sa autonómne postarať samy o seba.

Päť poznatkov o opatrovateľskej práci

1. Opatrovanie je skrytá a prevažne ženská práca.
2. Opatrovateľská práca sa riadi vlastnou logikou.

3. Opatrovateľská práca sa podhodnocuje a jej hodnotenie je nejasné.
4. Opatrovanie je základnou súčasťou blahobytu.
5. Ak nedôjde k zmene v myslení a riadení, už aj tak nedostatočné zabezpečenie opatrovateľskej práce sa v čase krízy ešte zhoršuje.

1. Opatrovanie je skrytá a prevažne ženská práca

Doposiaľ existuje len málo presných údajov o rozsahu práce súvisiacej s opatrovaním, a to vo všetkých jej formách, či už je to práca v súkromí, práca v rámci občianskej angažovanosti, podporná činnosť alebo profesionálna služba.

Prvým priblížením sa k odhadu rozsahu práce v súkromí by mohol byť výskum využívania času, časový rozpočet. Keď sa pozrieme na odpracované hodiny v Spolkovej republike Nemecko vcelku, zistíme, že pri všeobecnom rozdelení na platenú a neplatenú prácu predstavuje v Nemecku platená práca 56 miliárd hodín, no neplatená 96 miliárd (presuny za prácou: 10 miliárd) (BMFSFJ, Statistisches Bundesamt 2003).

96 miliárd neplatených odpracovaných hodín nie je rovnako rozdelených medzi ženy a mužov: Na mužov pripadá priemerne 22,5 platených hodín za týždeň, zatiaľ čo na ženy len 12 platených hodín. Naopak muži odpracujú za týždeň 19,5 neplatených hodín, zatiaľ čo ženy 30 neplatených hodín. Najmä vtedy, keď sa treba postarať o deti, teda keď podiel práce súvisiacej s opaterou stúpa, sa jasne prejaví rodovošpecifické pridelovanie práce v súkromí: bez ohľadu na to, či je ich partnerka zárobkovo činná alebo nie, a aj bez ohľadu na to, o koľko detí sa treba postarať, sa otcovia angažujú v domácich prácach asi 1½ hodiny denne, zatiaľ čo u matiek to v závislosti od počtu detí je 4 až 5 hodín denne. Zdá sa, že pre mužov existuje pri podieľaní sa na neplatennej práci v domácnosti akýsi „sklenený strop“. Vo východnej časti Nemecka došlo v posledných rokoch dokonca k retraditionalizácii rodovošpecifických vzorcov delby práce (Meier a d. 2004).

Parciálnou oblasťou opatrovateľskej práce je neplatená starostlivosť o starších ľudí vyžadujúcich opateru. Backes a d. (2008) vypo-

čítali, koľko miliárd hodín sa za rok venuje tejto neplatenj práci, a dospeli k hrubému odhadu 9 miliárd hodín. Dve tretiny tejto práce vykonávajú ženy a jednu tretinu muži; títo predovšetkým vtedy, keď sa na penzii starajú o svoju partnerku. Ak by sme celý počet hodín prerátali na pracovné miesta na plný úväzok, dostali by sme 3,2 miliónov pracovných miest. Aj keď sa nebudú vytvárať pracovné miesta na plný úväzok v tejto forme, predsa toto číslo dáva obraz o celkovom objeme neplatenj práce. Nebolo jednoduché vypočítať toto číslo z dostupných údajov opatrovateľského poistenia, sociologických zisťovaní a výskumu využívania času. Z toho vidno, ako málo vedeckej a spoločenskej pozornosti sa tejto práci venuje.

Celý objem práce v súkromí sa nezapočítava do hrubého domáceho produktu, a tak ostáva aj matematicky skrytý. A ľudia, ktorí vykonávajú túto prácu v súkromí, nie sú prostredníctvom nej začlenení do systémov sociálneho zabezpečenia v chorobe a starobe.

2. Opatrovateľská práca sa riadi vlastnou logikou

Práca súvisiaca s opatrovaním podlieha bez ohľadu na to, či sa vykonáva v súkromí alebo profesionálne, inej racionalite ako práca, ktorá slúži produkcii vecí (Brückner 2007). Racionalita starostlivosti sa riadi inými pravidlami. Starostlivosť je medziľudská práca, ktorú nemožno automatizovať. Ani takzvaný výstup nemožno primerane zvýšiť kapitálovými investíciami alebo technickými zlepšeniami, aplikácia tayloristických metód je nezmyselná. Charakteru tejto práce celkom nezodpovedajú ani časové merania, ani rozloženie spektra činností alebo určité kontrolné mechanizmy.

Racionalita starostlivosti sa zakladá aj na iných predpokladoch ako práca, ktorá slúži vyrábaniu vecí: Predpoklad, že individuum je nezávislé a autonómne, sa dopĺňa o uznanie toho, že k človeku patrí aj závislosť od druhých a chradnutie. Predpoklad, že formy výmeny a vzťahov majú byť výlučne recipročné, sa dopĺňa o uznanie foriem vzťahov, ktoré zabezpečujú sebaúctu prijímajúceho a nevykorisťovanie dávajúceho.

3. Opatrovateľská práca sa podhodnocuje a jej hodnotenie je nejasné

Na príklade jednej pracovnej „kariéry“ v oblasti opatrovateľskej práce chcem ukázať, akým nezmyselným hodnoteniam táto práca podlieha.

On(drej) je synom feministky. Matka ho vychováva tak, že sa môže rozvíjať nezávisle od rodových stereotypov. Tak sa už v ranom veku hráva s bábikami a keď dovŕši 12 rokov, privyrába si k vreckovému opatrovaním detí. Za túto prácu dostáva **4 eurá** na hodinu.

Chcel by pracovať v niektorej z opatrovateľských profesií, ktoré sú tradične považované za ženské:

- keby pracoval ako opatrovateľ detí, dostával by cca **1 700 eur**;
- keby pracoval ako opatrovateľ seniorov, dostával by cca **1 900 eur**;
- keby pracoval ako ošetrovateľ v zdravotníctve, dostával by cca **2 100 eur**.

Staranie sa, starostlivosť, opatera či ošetrovanie, teda opatrovateľská práca rôzneho druhu je očividne rôzne organizovaná a platená. Keby sa Ondrej stal chemickým laborantom – alebo by si zvolil podobné typicky „mužské“ povolanie v Nemecku –, mohol by počítať s príjmom **minimálne 2 400 eur**.

Ondrej sa však chce stať opatrovateľom detí, pretože najradšej pracuje s deťmi. Už počas prípravy na povolanie cíti, že sa opatrovanie finančne nevypláca, nemá v rámci prípravy na povolanie žiaden príjem. Ak má smolu, musí za vzdelávanie na odbornej škole platiť ešte aj školné, zápisné, poplatky za materiál, ako aj poplatky za skúšky. Keby si vybral povolanie z duálneho vzdelávacieho systému, v ktorom prebieha príprava na povolanie v škole aj v nejakom podniku, dostával by napríklad počas prípravy na povolanie chemického laboranta asi 700 eur. Teraz aj na praxi pracuje zadarmo. V technických povolaniach, kde príprava na povolanie prebieha teoreticky aj prakticky, je prax platená.

Ondrej má po skončení prípravy na povolanie šťastie, ako opatrovateľ detí dostane zamestnanie vo verejnej službe a na začiatok dostane mesačne **1 575 eur**. Za tieto peniaze sa stará o viacero malých detí, opatruje ich, hrá sa s nimi, podporuje ich vo vývine, utešuje

ich, stará sa o ich telesnú hygienu a poskytuje poradenstvo matkám a otcom.

Po čase sa sám stane otcom, má vlastné dieťa, Miu. Samozrejme, že si zoberie rodičovské voľno a počas 8 mesiacov dostáva 67 percent svojho zárobku za to, že sa o Miu stará, hrá sa s ňou, podporuje ju vo vývine, utešuje ju a stará sa o jej telesnú hygienu. V jeho prípade to činí cca **900 eur**. Keby bol lepšie zarábajúcim otcom, dostal by za tú istú prácu až **1 800 eur**. Keby bol v roku pred narodením dieťaťa nezamestnaný, tak by dostával len **300 eur**.

Po prvých Miiňých narodeninách je všetko inak; tá istá práca súvisiaca s opatrovaním dieťaťa sa naraz **už vôbec neráta** – teraz ju treba vykonávať ako neplatenú prácu v súkromí. Podľa formy partnerstva, v ktorej Ondrej žije s Miiinou matkou, má nárok na rôzne veci: Keď je ženatý, môže si od svojej manželky nárokovať vreckové, ktoré sa vypočítava na základe životného štandardu, ktorý si manželský pár môže dovoliť. Keď nie je ženatý, tak jeho nárok na výživné závisí od príjmu Miiinej matky: ak dobre zarába, má Ondrej šťastie, ak zarába málo, má sotva šancu vyžiť z peňazí, na ktoré má nárok. Keby bol rozvedený, potom by bol jeho nárok na výživné ešte navyše závislý od počtu detí, ktoré musí matka jeho detí živiť v novom vzťahu, jeho nárok na výživné by sa zaradil do celkového počtu nárokov všetkých oprávnených osôb.

Po Miiňých prvých narodeninách už nemá Ondrej možnosť pracovať ako opatrovateľ detí, jeho pranie, aby mohol pracovať na čiastočný úväzok, mu nespľnia. Angažuje sa **dobrovoľnícky**, stará sa o skupiny matiek s deťmi a otcov s deťmi, za túto prácu nedostáva nič, má len úrazové poistenie. Od roku 2010 možno dostane rodičovský príspevok, čo by bolo asi **300 eur** mesačne, to však len vtedy, ak rezignuje na miesto v jasliach, čo je podmienka, ktorú nechce splniť z pedagogických dôvodov.

Keď sa im narodí druhé dieťa, rozhodne sa, že bude u seba doma poskytovať celodennú starostlivosť o deti. Stará sa teda o svoje dve deti a dve ďalšie, za ktoré dostáva na hodinu asi **4 eurá**, takže Ondrej má zasa ten istý príjem, ako keď kedysi ako študent opatroval deti.

Po nejakom čase ochorie jeho matka, ktorá je už v seniorskom veku, a jej stav si vyžaduje opateru. Najprv prevezme Ondrej starostlivosť o matku vo vlastnom dome, zadarmo. Keď sa matkin stav zhorší, dostane Ondrej na ňu opatrovateľský príspevok, pri prvom stupni vyžadovanej opateru to je **215 eur**, pri druhom **420 eur** a pri treťom stupni **675 eur** mesačne. Lenže podmienkou pre túto dávku je, že si matka nebude nárokovať žiadne iné poistné plnenie.

Rozpätie finančného ohodnotenia opatrovateľskej práce je teda veľké:

Vôbec nie je platená napríklad starostlivosť o vlastné deti staršie ako jeden rok alebo o osobu vyžadujúcu opateru, ktorá sa nevtesná do niektorého stupňa vyžadovanej opateru. Existuje nárok na výživné, ktorý závisí od ekonomickej sily partnera alebo partnerky, ale aj od formy vzťahu medzi nimi. Existuje náhrada mzdy – jednoročný rodičovský príspevok, ktorý môže byť vo výške od 300 do maximálne 1 800 eur. Za starostlivosť o osoby vyžadujúce opateru možno dostať príspevok od 215 do maximálne 675 eur.

Za celodenné profesionálne opatrovanie malých detí sa platí cca 1 700 eur, starých ľudí cca 1 900 eur a chorých ľudí asi 2 200 eur.

Tieto údaje ukazujú, akým nezmyselným spôsobom sa stanovuje hodnota spoločensky nevyhnutnej opatrovateľskej práce. Hodnotenie pritom vždy závisí od toho, či sa odohráva v súkromí, v rámci (manželských) vzťahov alebo v tradičných, zle platených ženských povolaniach a či pri tom ide o starostlivosť o deti, chorých alebo starých ľudí.

Iná forma podceňovania opatrovania sa prejavuje v uznávaní kvalifikácie: Keď žena v domácnosti a matka po dlhoročnej starostlivosti o deti, starých ľudí a chorých príde na trh práce, tak opatrovateľská práca, ktorú doteraz vykonávala, sa v rámci firemných kvalifikačných systémov vôbec neráta. Možno jej síce uznajú všeobecnú kvalifikáciu, ale podľa firemnej logiky sa uznáva ako kvalifikácia len to, čo človek získa prostredníctvom vzdelávania alebo profesijnej praxe. To vedie k tomu, že celá životná a pracovná skúsenosť v oblasti súkromnej starostlivosti nemá pre inštitucionálne organizovanú prácu žiaden význam.

Toto neuznanie nesie so sebou relatívne nízke hodnotenie všetkých profesionalizovaných opatrovateľských prác v porovnaní s technickými prácami. V prípade rovnako dlhého vzdelávania a kvalifikačnej fázy existujú obrovské rozdiely v hodnotení profesijných činností súvisiacich s opaterou a technických profesijných činností. Hodinové mzdy v oblasti opatrovania seniorov sa priemerne pohybujú okolo 12 eur, v technike okolo 15 eur.

4. Opatrovanie je základnou súčasťou blahobytu

Predpoklad, že produktívna je len výroba tovarov, treba doplniť uznaním skutočnosti, že opatrovateľská práca produkuje blahobyt (Madörin 2006).

Bez súkromnej aj profesionálnej opatrovateľskej práce niet ľudského rastu ani životného štandardu vysokej kvality. V tých fázach svojej biografie, keď je jedinec silný, zdravý a profesijne integrovaný, je podiel starostlivosti, ktorý potrebuje, veľmi malý. V iných situáciách a fázach biografie je to však úplne inak: Ako dojča a malé dieťa je každý človek úplne odkázaný na starostlivosť iných ľudí, rovnako ako v období choroby a na konci života, keď jeho sily ochabnú. No blahobyt sa nevzťahuje len na dobrý život v strede života, ale rovnako na dobré zaopatrenie na jeho začiatku, v chorobe a na sklonku života. A na to sú vždy potrebné aj kvalifikované sily.

5. Nedostatočné zabezpečenie opatrovateľskej práce sa v čase krízy ešte zhoršuje

Dnešný systém opatrovania v Nemecku je krehký a v budúcnosti bude ešte krehkejší. Je zrejmé, že ak nedôjde k zmene v myslení a riadení, už aj tak nedostatočné zabezpečenie opatrovateľskej práce sa v čase krízy ešte zhorší. Na príklade opatrovateľskej práce možno už dnes jasne ukázať jej deficit.

Ku krehkosti tohto systému prispievajú tieto tendencie:

- Nárast zárobkovej činnosti žien v každom veku: tým sa bude zintenzívňovať problém dvojitého zaťaženia opaterou a zárobkovou činnosťou.
- Zvyšovanie požiadaviek na mobilitu a flexibilitu v zárobkovej činnosti, ktoré stále viac znemožňujú dennodennú opateru tých, čo sú na ňu odkázaní, na jednom mieste v stanovenom čase.
- Znižovanie počtu narodených detí, resp. nízka pôrodnosť a zvyšovanie počtu bezdetných, ktoré povedie k tomu, že opatera už nie je garantovaná rodinným záväzkom.

- Znižovanie významu manželstva ako finančne zabezpečujúceho systému: manželský zväzok bude čoraz menej slúžiť na to, aby jednej partnerke alebo partnerovi poskytoval po celý život finančné zabezpečenie a aby sa starostlivosť v súkromí financovala prostredníctvom manželského výživného.
- Nárast počtu osôb vyžadujúcich opateru (do roku 2020 ich bude o milión viac ako dnes (DIW 20/04)): dôvody spočívajú vo zvyšujúcom sa priemernom veku a v skutočnosti, že v budúcnosti budú silné populačné ročníky vo veku, keď sa pravdepodobnosť odkázanosti na opateru zvyšuje.

Z á v e r

V budúcnosti bude teda počet ľudí odkázaných na opateru vzrastať. Naopak, znižuje sa počet rodinných príslušníkov, predovšetkým dcér, ktoré sú schopné alebo ochotné vykonávať opatrovateľskú prácu v súkromí. Zároveň máme nedostatok záujemcov o prípravu na povolanie zamerané na opatrovanie seniorov, ktorý je viditeľný už dnes. Ich počet už ani dnes nepostačuje na pokrytie dopytu po kvalifikovaných silách.

Na druhej strane medzinárodné skúsenosti ukazujú, že v časoch finančných kríz je rozšírené úsporné opatrenie zamerané na stále intenzívnejšie redukovanie spoločenského financovania práce súvisiacej s opatrovaním, ktoré vedie k zvýšeniu objemu opatrovania v súkromí. Ak nemajú tieto protichodné vývinové tendencie viesť k spoločenskému fiasku, je potrebné zmeniť myslenie a orientáciu politiky:

1. Treba vytvoriť povedomie o spoločenskom význame opatrovania, vyžaduje si to teoretické a politické nasadenie, aby sa zohľadnila celá práca v spoločnosti a aby sa adekvátne formovala.
2. Neplatené opatrovanie sa nesmie považovať za prirodzený zdroj pre úsporné opatrenia.
3. Bolo by vhodné aspoň čiastočne zakomponovať osobitú logiku starostlivosti do formovania finančných trhov a reálnej ekonomiky, a doplniť tak ich jednostrannú orientáciu na zisk aj o ciele ako kvalita života a udržateľnosť.
4. Jednou z najdôležitejších politických úloh budúcnosti je zhodno-

tenie profesionálnej práce súvisiacej s opaterou v oblasti odmeny za prácu a vytvárania podmienok pre túto prácu.

5. Treba zrušiť rodové prisudzovanie opatrovania v profesii i v súkromí ženám: Starostlivosť o iných nie je ani typicky ženská, ani typicky mužská činnosť, ale je typicky ľudská.

Literatúra

- Backes, Gertrud M. – Amrhein, Ludwig – Wolfinger, Martina: *Gender in der Pflege Herausforderungen für die Politik. Expertise für die Friedrich Ebert Stiftung*. Bonn 2008.
- Brückner, Margrit: *Kulturen des Sorgens über die Grenzen hinweg?* In: Jansen, Mechthild M. (ed.): *Pflegende und sorgende Frauen und Männer. Aspekte einer künftigen Pflege im Spannungsfeld von Privatheit und Professionalität*. Hessische Landeszentrale für politische Bildung 2008, POLIS 49, s. 9-29.
- BMFSFJ, Statistisches Bundesamt: *Wo bleibt die Zeit? Die Zeitverwendung der Bevölkerung in Deutschland 2001/2002*. Berlín, Wiesbaden 2003.
- Meier, Uta – Küster, Christine – Zander, Uta: *Alles wie gehabt? Geschlechtsspezifische Arbeitsteilung und Mahlzeitenmuster im Zeitvergleich*. In: Statistisches Bundesamt, *Forum der Bundesstatistik*, 2004, zv. 43, s. 114-131.
- Madörin, Mascha: *Plädoyer für eine eigenständige Theorie der Care-Ökonomie*. In: Niechoj, Torsten – Tullney, Marco (ed.): *Geschlechterverhältnisse in der Ökonomie*. Marburg 2006, s. 277-297.
- Stiegler, Barbara: *Vorsorgender Sozialstaat aus der Geschlechterperspektive*. WISO direkt. Friedrich Ebert Stiftung, Abt. Wirtschafts- und Sozialpolitik, 2007.

Poznámka

¹ Vo feministických teóriách sa v súvislosti s týmto typom práce, ktorá spočíva v starostlivosti o závislé osoby, resp. v ich opatrovaní, zvykne hovoriť o ekonomike starostlivosti. V tomto texte autorka výberom nemeckého pojmu Pflegearbeit položila dôraz na fakt, že opatrovanie ľudí je práca, a to bez ohľadu na to, či sa vykonáva v povolani alebo v súkromí. Preto používame v slovenskom preklade pojem opatrovateľská práca.

Gabriele Michalitsch

Obrat v ekonomickom myslení: feministickou politikou proti kríze

Úvod

Kríza prežíva konjunktúru: kríza ekonomická, sociálna, ekologická, politická, energetická, potravinová či kríza zdrojov. Hoci sa v tomto systémovom kontexte všetkým týmto krízam nevenuje dostatočná pozornosť, to množstvo kríz, ktoré sa teraz zmiňuje aj vo verejnej diskusii, nepoukazuje len na problematickú produktivitu globalizovaného kapitalizmu, ale najmä na hranice jeho akceptovateľnosti.

Spolu s tým, ako sa v dôsledku aktuálnej finančnej a hospodárskej krízy otriasa všadeprítomné krédo trhu, sa priestory myslenia a konania, ktoré sa v posledných desaťročiach stále viac obmedzovali na neoliberalistické východiská, znova otvárajú kritike, ktorá svoj slovný základ „krinein“ (triediť, odlišovať, oddeľovať) zdieľa s krízou a poukazuje na vnútornú spätosť kritiky a krízy. Toto otváranie prináša nové perspektívy v diskurzívnom zápase, v „boji o moc zachovať alebo zmeniť vládnucci sociálny svet prostredníctvom zachovania alebo zmeny vládnuccich kategórií“ (Bourdieu 1985, s. 18 a ď.).

V zornom poli krízy a kritických ohlasov na ňu sú však otázky rodových vzťahov zasa raz marginalizované. Tento príspevok posúva do centra diskusie práve rodové vzťahy; načrtáva východiská feministických politík, ktoré vo svojom zameraní na rodovú rovnosť ako možné odpovede na súčasnú hospodársku krízu presahujú horizont aktuálnych stabilizačných programov. V úvode sa môj príspevok venuje stručnému opisu pozadia a rodových implikácií aktuálnej hospodárskej krízy. Ďalej rozviním teoretický vzťažný rámec vychádzajúci z Foucaultovho chápania kritiky, o ktorý sa potom opieram pri navrhovaní feministických ekonomicko-politických a ekonomicko-vedných intervencií v kontexte krízy.

1. Kríza ekonómie

Kritické analýzy daného stavu (Schulmeister 2009, Huffschnid 2009, Bischoff 2008) sa do veľkej miery zhodujú v tom, že príčiny krízy spočívajú v neoliberalných politikách deregulácie a liberalizácie finančných trhov, narastajúceho prerozdeľovania zdola nahor a privatizácie sociálneho zabezpečenia.¹ Tieto politiky umožnili dlhodobú akumuláciu súkromného finančného imania, ktoré sa v rokoch 1980 až 2007 z 12 biliónov amerických dolárov znásobilo na 196 biliónov, zatiaľ čo celosvetový národný produkt sa v rovnakom období zvýšil z 10 biliónov amerických dolárov len na 55 biliónov.² (Huffschnid 2009, s. 2)

Významné predpoklady pre prerozdeľovanie zdola nahor, ktoré možno odčítať napríklad z vývoja takmer kontinuálne klesajúceho podielu hrubých miezd za závislú činnosť na hrubom domácom produkte³ od polovice 70. rokov vo väčšine rozvinutých krajín, vytvorila prestavba systémov dôchodkového zabezpečenia na kapitálové krytie⁴ a požiadavka súkromného dôchodkového poistenia⁵, ktoré sa realizovali najprv v USA a neskôr aj v Európe. Deregulácia a liberalizácia finančných trhov v dôsledku odklonu od *Brettonwoodského menového systému* v roku 1971 navyše viedla k zvýšenej kurzovej nestabilite, ktorá – sprevádzaná tvorbou nových finančných produktov najmä od 80. rokov – rovnakou mierou podporovala špekulácie i potrebu zabezpečenia kurzov, kým rýchlosť finančných transakcií sa pri minimálnych nákladoch predovšetkým v dôsledku nových komunikačných technológií stále viac zvyšovala a intenzívnejšie nasadzované systémy špekulácie s využitím počítačov zintenzívňovali kurzové výkyvy. Bankový sektor hnaný zvýšenými renditovými nárokmi v znamení „shareholder value“ presúval svoje aktivity stále viac z investičného financovania na „asset management“, reálnoekonomické podniky stále viac a viac nahradzovali investície do výrobných kapacít ziskovejšími finančnými investíciami.

Tento vývoj vytváral celé desaťročia ten krízový potenciál, ktorý sa začal realizovať od roku 2007 nastupujúcim „obrátением řahu motora“ (Schulmeister 2009, s. 2). Na tomto pozadí označuje subprime kríza napokon len spúšťač, ktorý ochromil finančné trhy tak, že už nespĺňali funkciu koordinácie kapitálových tokov a v ďalšom slede uvrhli globálnu ekonomiku prechádzajúcu do fázy konjunkturálneho poklesu do hlbokej recesie. Dôvera v stabilitu a autoreguláciu trhov

zmizla rovnako ako dôvera v ekonomickovednú orientáciu na modely, veď práve finančný trh sa najviac približoval postulátom ideálneho trhu. Ekonomicko-politický diskurz sa posunul: Štátna intervencia do trhov sa už nepovažovala za škodlivé alebo zbytočné obmedzovanie, ale bola povýšená na nevyhnutnosť v záujme „záchrany“ kapitalistického systému a jeho elít. Zatiaľ čo zásadné modifikácie globálneho finančného systému na seba nechávajú čakať, pokúšajú sa narýchlo koncipované konjunkturálne programy po celom svete vytvoriť status quo ante – a tak v neposlednom rade stabilizovať existujúce mocenské vzťahy, a to aj medzi rodmi.

Európske stabilizačné programy, ktoré sprvu pôsobili keynesiánsky, však nesignalizujú zmenu ekonomicko-politickej paradigmy. Sústreďujú sa na podporu bánk a reálnoekonomického podnikateľského sektora, ktorému napokon prospievajú aj rozsiahle infraštruktúrne investície z verejných financií.

Keďže konjunkturálne programy nezohľadňujú rodové pomery, stabilizujú rodové hierarchie. Potvrdzujú totiž existujúce nerovnosti a posilňujú asymetrické konštitučné predpoklady rodu. Tak sa napríklad prednostne zameriavajú na zabezpečenie mužských pracovných miest, najmä v stavebníctve, kým nezamestnanosť žien a akcelerujúca atypizácia spôsobov zamestnávania žien zintenzívňujú socioekonomické rodové hierarchie predovšetkým vo vzťahu k postaveniu na trhu práce, príjmu a prístupu k sociálnemu zabezpečeniu. Výsledkom vzrastajúceho tlaku na samozásobovanie domácností v čase krízy je nárast objemu neplatennej práce prisudzovanej hlavne ženám, čo znamená, že vzrastá tlak na vyrovnávanie znížených príjmov zvýšením vlastných vkladov domácností, a to navyše podporuje rodovú deľbu práce so všetkými sprievodnými socioekonomickými nerovnosťami. (Michalitsch 2009a)

Konjunkturálne programy negujú tieto efekty krízy, a pritom sa v neposlednom rade zhodujú s verejnými diskusiami, pre ktoré sú charakteristické jednak opakované tvrdenia, že žien sa vraj kríza netýka vôbec alebo len málo, no predovšetkým detematizovanie rodovošpecifických dimenzií krízy. Retradicionalizujúce rodové efekty krízy a konjunkturálnych opatrení sa neberú na vedomie, ako „ekonomicky irelevantné“ sa neproblematizujú alebo jednoducho zamlčávajú, zároveň sa požiadavky týkajúce sa rodovej rovnosti odmietajú s odkazom na krízu a náklady na ňu.

Gender mainstreaming sa pritom zasa raz ukázal ako málo účinná stratégia. Hoci je koncipovaný výslovne ako stratégia, ktorá sa vzťa-

huje na všetky oblasti politiky, predsa sa – bez akýchkoľvek sankcií – vôbec nepoužíva v ekonomicko-politických kontextoch. Aj gender budgeting, explicitne zameraný na rozpočtové alokácie a v posledných rokoch stále viac propagovaný inštitúciami Európskej únie, nezohráva v kontexte konjunkturálnych programov žiadnu rolu.

2. Kritika, mocenský aspekt rodového poriadku a ekonomika

Kritika spočíva podľa Foucaulta v tom, že to, čo sa v spoločnosti považuje za pravdu, podrobíme skúmaniu mocenských diskurzov a moc zasa skúmaniu jej diskurzov pravdy. (Foucault 1992, s. 15) „Pravda“ sa podľa Foucaulta v západných spoločnostiach sústreďuje okolo vedeckého diskurzu a inštitúcií, ktoré ho produkujú. Keďže je permanentne vystavovaná ekonomickým a politickým požiadavkám, je produkováaná a distribuovaná v prvom rade pod kontrolou hrstky veľkých politických a ekonomických aparátov ako univerzita, armáda a masmédiá, je šírená a konzumovaná cirkulujúc vo vzdelávacích a informačných aparátoch. (Foucault 1978, s. 52)

Foucault charakterizuje kritický postoj ako „umenie nebyť až tak veľmi ovládaný“. (Foucault 1992, s. 12) Ovládanie, vláda pritom označuje takú formu vykonávania moci, ktorá prostredníctvom produkcie pravdy individuá usmerňuje, riadi, vedie, a tak ich formuje ako subjekty. Zahŕňa všetky inštitúcie a praktiky, prostredníctvom ktorých dochádza k riadeniu ľudí, ako aj všetky procedúry, techniky a metódy, ktoré zabezpečujú riadenie sa ľudí navzájom. (Foucault 1996, s. 119) Ako „vedenie vedení“ cieľi na správanie ľudí. Moc zahŕňame pod pojem mocenský aspekt rodového poriadku do tej miery, do akej sa vzťahuje na konštituovanie subjektov ako rodových subjektov.

Ekonomiku môžeme v tomto foucaultovskom kontexte interpretovať ako špecifickú formu ovládania. Ekonomika sa takto nevzťahuje len na alokáciu zdrojov alebo produkciu tovarov a služieb, ale reguluje sociálne vzťahy, ako aj vzťahy k sebe samým. Predstavuje teda aj formu rodového poriadku, ktorý najmä prostredníctvom prisudzovania práce, príjmu (a majetku), času a rozhodovacích kompetencií reprodukuje moderný binárny hierarchický rodový poriadok. Vylúčenie reprodukčnej sféry z ekonomickej oblasti a jej prisúdenie že-

nám sa pritom javí rovnako zásadné ako rodovošpecifické segmentácie trhu práce, rozdiely v odmeňovaní a systematická hierarchizácia rodov prostredníctvom ich profesijného pozicionovania, ktoré nie sú ovplyvňované len bezprostredne, konkrétnymi životnými pomermi, ale určujú ich aj mocenské vzťahy medzi rodmi (por. Michalitsch 2009b).

Na tieto vzťahy sa orientujú oblasti politickej intervencie, ktoré načrtávame v ďalšej časti na pozadí aktuálnej hospodárskej krízy. V súlade s perspektívou foucaultovskej kritiky tu ideálne-typicky rozlišujeme moc a pravdu; na jednej strane ich ponímame ako ekonomicko-politickú, na druhej strane ako ekonomicko-teoretickú rovinu produkcie. Slúžia ako vzťažný rámec, v rámci ktorého systematizujeme východiskové body feministickej politiky.

3. Ekonomická moc: feministické intervencie

Šesť načrtnutých oblastí intervencie⁶ a s nimi zviazané politiky smerujú k emancipačným zmenám ekonomického mocenského aspektu rodového poriadku, a tým dlhodobo k prekonaniu binárneho hierarchického rodového poriadku. Základom je ekonomická perspektíva, ktorá sa v prvom rade orientuje na sociálnu spleť vzťahov, ktorú nechápe len ako cieľ, ale aj ako fundament hospodárenia, teda ako strednodobú a dlhodobú bázu hospodárskej prosperity, a tým doslova ako „investičný objekt“. (Esping-Andersen 2000, Bock-Schappelwein/Eppel/Mühlberger 2009) Práve tomuto ľudskému potenciálu hospodárstva, ktorý možno usmerňovať len strednodobo a dlhodobo, venujú konjunkturálne opatrenia nedostatočnú pozornosť. Návrhy politik, ktoré načrtávam, zároveň smerujú k minimalizácii dôsledkov krízy, ktoré bezprostredne retradicionalizujú rodové vzťahy, a k poukázaniu na možnosti emancipačných premien v kontexte krízy. V tomto zmysle sú tieto politiky feministickými rozšíreniami existujúcich stabilizačných programov, ako aj reakciou na ne.

Hoci sa môže zdať, že možnosti na ich presadenie sú mizivé, v žiadnom prípade nejde o utopický koncept, ale o – krátkodobo aj dlhodobo orientované – východiská politicko-ekonomických zmien v existujúcom kapitalistickom kontexte. Nejde o komplexný program

dosahovania rodovej rovnosti – taký program by musel byť koncipovaný omnoho širšie –, ale skôr o poukázanie na možné smerovanie, ktoré možno postupne naštartovať aj s malým nasadením zdrojov.

3.1 Zárobková činnosť

Hoci sa odvetvia, v ktorých prevažujú ženy, považujú za menej ohrozené krízou, nezamestnanosť žien kontinuálne stúpa. Skrytá nezamestnanosť žien je pritom už tradične v dôsledku neexistujúcich nárokov na podporu v nezamestnanosti omnoho vyššia ako skrytá nezamestnanosť mužov. Práve atypické, častokrát neisté, marginalizované zamestnanecké pomery žien možno v prípade potreby ľahko rozviazať. Trend atypizácie zárobkovej práce, najmä žien, ktorý pretrváva od 90. rokov, sa zrejme v dôsledku krízy ešte urýchli. Príjem nezabezpečujúci základné existenčné potreby, nedostatočné sociálne zabezpečenie, zvýšené ohrozenie chudobou a s ňou spojeného sociálneho vylúčenia sú dôsledky, ktoré pod vplyvom krízy intenzívnejšie určujú životné podmienky žien – keďže práve ženy majú v dôsledku nerovného rodovošpecifického rozdelenia majetku len zriedka rezervy, ktoré by im pomohli prekonať krízové obdobie.

Všeobecné skrátenie pracovného času predstavuje zásadnú stratégiu nového prerozdelenia platenej práce a (!) neplatenej zaopatrovacej práce medzi rodmi. Toto prerozdelenie musí byť sprevádzané plnou integráciou atypicky zamestnaných ľudí do sociálneho systému a udržateľnou antidiskriminačnou politikou zameranou v prvom rade na kariérny postup v povolani.

3.2 Starostlivosť a opatera

Ak budeme veľkému dopytu po opatrovateľských službách čeliť zodpovedajúcim rozšírením verejnej ponuky, jednak vytvoríme pracovné miesta, a tak podporíme konjunktúru, no navyše otvoríme aj možnosť cielene pôsobiť proti rodovošpecifickej kategorizácii týchto povolání a v neposlednom rade to pomôže redukovať stúpajúci tlak na samozásobovanie domácností. V časoch krízy totiž odjakživa nadobúda osobitnú vyrovnávaciu funkciu neplatená práca v súkromnej sfére, primárne považovaná za prácu žien. Má nahradzovať nedostatočnú kúpnu silu viacerými vlastnými výkonmi v rámci domácnosti.

Viac neplatenej práca však znižuje následne predovšetkým možnosť participácie žien na trhu práce, a tak stabilizuje hierarchickú rodovú deľbu práce.

Pritom je dôležité chápať hlavne verejné zariadenia poskytujúce starostlivosť o deti tiež ako investíciu, pretože majú pozitívny vplyv na kultúrny kapitál, a tým dlhodobo na ekonomický potenciál národného hospodárstva.

3.3 Vzdelávanie

S prechodom na vzdelanostnú ekonomiku sa bude význam takých ekonomických faktorov ako vzdelanie a kvalifikácia ďalej zvyšovať. Preto sa investície do vzdelania nesmú obmedziť na obnovu školských budov, ale musia sa vzťahovať na kvalitu vzdelávania. S tým súvisí aj potreba pôsobiť proti spoločenskej produkcii a ukotvovaniu stereotypov, ktoré majú ďalej za následok rodovošpecifické segregáčnité tendencie vo vzdelávaní, pretože práve tieto sa prepájajú so spoločenskými mechanizmami uzatvárania, ktoré v konečnom dôsledku znižujú ekonomický potenciál národného hospodárstva skrývajúci sa v obyvateľstve.

3.4 Integrácia

Treba podporovať prístup k vzdelávaniu najmä pre znevýhodnené skupiny, a to vytváraním primeraných sociálnych predpokladov, ako je zodpovedajúce okolie „ústretové voči vzdelávaniu“ a solidárna spoločenská klíma – teda životné podmienky, ktoré umožňujú učiť sa a motivujú k tomu. Strach, tlak a zvýšená neistota spolu s individualizovanými bojmi o prežitie, ktoré charakterizujú najmä politické stratégie posledného desaťročia, sa zameriavajú výlučne na jednotlivcov, a pritom pôsobia častokrát kontraproduktívne a nezohľadňujú vytváranie individuálnych rámcových podmienok. Potrebujeme skôr integratívne politiky, ktoré sa zameriavajú na inklúziu do spoločnosti, aby práve marginalizovaným skupinám otvorili väčšie spoločenské šance na participáciu, a tým zabránili prehľbovaniu a napokon aj vybjaniu sociálnych konfliktov vyostrejúcich sa počas krízy.

3.5 Sociálne investície

Zásadným príspevkom k vytváraniu stabilnej sociálnej štruktúry sú projekty zamerané na spoločenskú inklúziu, napríklad migrantov alebo žien, ktoré sú nesené mnohorakými iniciatívami, často iniciatívami občianskej spoločnosti. Mnohé z takýchto projektov stroskotajú na nedostatočnom, v posledných rokoch často krátenom financovaní. Zvýšením finančnej podpory – dokonca aj dočasným – možno nielen veľmi rýchlo generovať pracovné miesta, ale aj spoločenské šance na participáciu, a tak môže dôjsť k strednodobému zvýšeniu ekonomického potenciálu.

3.6 Prerozdelenie

V priebehu krízy sa zväčšuje tendencia roztvárania nožníc medzi chudobnými a bohatými, ktorá koreluje s rodom, narastá sociálna polarizácia a mocenská asymetria medzi rodmi. Prerozdelenie v prospech spodnej tretiny príjmového rozpätia, ktoré je zo strany konjunkturálnych opatrení zanedbávané, by nielenže pôsobilo proti zmienenému roztváraniu nožníc, ale by aj podporilo súkromný konzum, ktorý je základným východiskom keynesiánskej politiky. Zníženie platieb na sociálne poistenie, rozšírenie prístupov stavajúcich na negatívnej príjmovej dani alebo zvýšenie špecifických transferových platieb by mohli značne zlepšiť situáciu spodnej príjmovej tretiny, v ktorej ženy jasne prevažujú, a tým by prostredníctvom konzumu v súkromnej oblasti stabilizovali celé hospodárstvo. Prioritnú úlohu by tu zohrávala reforma daňového systému, ktorá by viedla k zníženiu vysokého podielu verejných príjmov z regresívne pôsobiacich daní, ako sú daň z obratu a príspevky na sociálne poistenie, v prospech progresívnych komponentov a k zvýšeniu daní z majetku.

4. Ekonomická pravda: feministické podoby

Skutočnosť, že rodovošpecifický vplyv krízy sa do veľkej miery neguje, a že sú prijímané stabilizačné programy vychádzajúce z tejto ne-

gácie, sa v neposlednom rade spája s ekonomickovedným mainstreamom, ktorý nielenže zväčša neberie na vedomie rod ako analytickú kategóriu⁷, ale zároveň je presiaknutý prevažne implicitnými koncepciami rodu a formovaný maskulinizmom v pojmoch, definíciách a koncepciách. (Pujol 1992; Nelson 1993, 1995) Definíčné vylúčenie reprodukcie z ekonomickej sféry sa tak prelína s etablovaním binárneho moderného rodového poriadku a redukuje ekonomiku do značnej miery na trhový segment.

Východiská feministickej ekonómie naopak stavajú do popredia prepojenia trhu, neziskového sektora, štátnej ekonomiky tretieho sektora a oblasti reprodukcie a v logike „starostlivosti o iných“, spojenej so sektorom reprodukcie, nachádzajú alternatívnu ekonomickú racionalitu. (Gubitzer 2006; Jochimsen 2003) Práve toto prepojenie by mohlo byť kľúčom k trvalo udržateľnému riešeniu krízy, zvlášť keď sa v aktuálnej situácii netrhové sektory prejavujú ako dôležité stabilizátory ekonomiky ako celku, a to v chápaní ekonómie, ktoré zahŕňa celé pole ekonomických aktivít a obsahuje rôzne ekonomické racionality. Ako formovať vzťah medzi ekonomickými sektormi? Akými pravidlami sa majú riadiť? Kde ležia hranice trhu? Ktoré oblasti majú podliehať princípu maximalizácie profitu? Kde by sa hodili družstevné, kooperatívne, verejnoprospešné modely? Všetky tieto otázky možno v konečnom dôsledku objasniť len v širokej demokratickej diskusii, nejde tu totiž len o základné otázky organizácie a koordinácie ekonomiky, ale aj spoločnosti.

Vede tu pripadá úloha poukazovať na možnosti uvažovania, rozširovať spektrum ideí, jednoducho premýšľať nielen o tom, čo bolo a je, ale aj o tom, čo by mohlo byť. Treba si nanovo položiť najmä otázky týkajúce sa formovania potrieb a toho, čo sa považuje za blahobyť. Za kľúčovú možno považovať aj otázku cenotvorby a jej možnú adaptáciu so zreteľom na spoločenské efekty.

Konfrontácia s takýmito otázkami si v neposlednom rade vyžaduje otvorenie ekonomických vied, ktoré sa v posledných dvoch desaťročiach čoraz viac fixovali na trh. V neoliberalnom kontexte sa politiky vedenia a vedy stále viac orientovali na zúčtovateľnosť prinášajúcu zisk a takmer vôbec sa nepodporovalo myslenie o ekonomických alternatívach a ich výskum. Podniková ekonomika sa stala najdôležitejšou ekonomickou vedou a národohospodárska teória ponúkala stále menej priestoru na východiská mimo mainstreamu. Po vyhratej studenej vojne v roku 1989 zostali myšlienkové vzorce v zajatí dichotomického ponímania plánovaného a trhového hospo-

dárstva, fóbia zo zásahov štátu sa stala ekonomickou dogmou, ekonomické koncepcie sa rozvíjali v prvom rade v súlade s vládnuocou trhovou logikou.

Nevyhnutným predpokladom pre to, aby sa ekonomické myslenie (zasa) intenzívnejšie ukotvilo v spoločenských súvislostiach a podporovalo kritickú konfrontáciu s ekonomickými rodovými vzťahmi, je pluralizácia ekonomicko-teoretických východísk vo výskume a teórii. Koniec koncov z analýzy ekonomických mocenských aspektov rodového poriadku sa dajú v neposlednom rade vyvodiť závery týkajúce sa spôsobu fungovania a spoločenských produktov ekonomickej organizácie a na ich základe možno vyvíjať alternatívne ekonomické modely – v neposlednom rade so zreteľom na to, aby sme sa nedali až do tej miery ani týmto spôsobom ovládať.

Literatúra

- Becker, Gary S.: *The Economics of Discrimination*. Londýn – Chicago 1971.
- Becker, Gary S.: *The Economic Approach to Human Behaviour*. Chicago 1976.
- Bischoff, Joachim: *Globale Finanzkrise. Über Vermögensblasen, Realökonomie und die „neue Fesselung“ des Kapitals*. Hamburg 2008.
- Bock-Schappelwein, Julia – Eppel, Rainer – Mühlberger, Ulrike: *Sozialpolitik als Produktivkraft*. Viedeň 2009.
- Bourdieu, Pierre: *Sozialer Raum und „Klassen“*. Frankfurt 1985.
- Esping-Andersen, Gøsta: *Social foundations of postindustrial economies*. Oxford 2000.
- Europäische Kommission: *Ein Fahrplan für die Gleichstellung von Frauen und Männern 2006-2010* (SEK(2006) 275). Brusel 2006.
- Foucault, Michel: *Was ist Kritik?* Berlín 1992.
- Foucault, Michel: *Der Mensch ist ein Erfahrungstier. Gespräch mit Ducio Trombadori*. Frankfurt 1996.
- Foucault, Michel: *Dispositive der Macht. Über Sexualität, Wissen und Wahrheit*. Berlín 1978.
- Gubitzer, Luise: *Wirtschaft ist mehr. Sektorenmodell der Gesamtwirtschaft als Grundlage für Geschlechtergerechtigkeit*. In: *Widerspruch 50. Alternativen!* 2006, s. 17-29.
- Huffschmid, Jörg: *Finanzmarktkapitalismus – eine stabile Formation?* Príspevok na konferencii „Kapitalismustheorien“, ktorá sa konala 24. – 25. 4. 2009 vo Viedni; http://www.oegpw.at/tagung09/papers/PA3_huffschmid.pdf (prístup 2. mája 2009).
- Jochimsen, Maren A.: *Careful economics. Integrating caring activities and economic science*. Boston 2003.
- Michalitsch, Gabriele: *Privatisiert. Geschlechterimplikationen neoliberaler Transformation*. In: Lemke, Meike – Ruhe, Cornelia – Woelki, Marion – Ziegler, Beatrice (ed.): *Genus Oeconomicum. Ökonomie – Macht – Geschlechterverhältnisse*. Konstanz 2006, s. 119-129.
- Michalitsch, Gabriele: *Konjunkturpolitik: Geschlechter-Macht und Geschlechter-Wahrheit*.

- In: Kurswechsel. Zeitschrift für gesellschafts-, wirtschafts- und umweltpolitische Alternativen, 2/2009, s. 91-96. a)
- Michalitsch, Gabriele: *Geschlechterreproduktive Ökonomie: Exklusion und Transformation*. In: Bauhardt, Christine – Çağlar, Gülay (ed.): *Gender and Economics. Feministische Kritik der politischen Ökonomie*. Wiesbaden 2009. b)
- Nelson, Julie A.: *The Study of Choice or the Study of Provisioning? Gender and the Definition of Economics*. In: Ferber, Marianne A. – Nelson, Julie A. (ed.): *Beyond Economic Man. Feminist Theory and Economics*. Chicago – Londýn 1993, s. 23-36.
- Nelson, Julie A.: *Gender, Metaphor, and the Definition of Economics*. In: Humphries, Jane (ed.): *Gender and Economics*. Aldershot 1995, s. 19-41.
- Pujol, Michèle, A.: *Feminism and Anti-Feminism in Early Economic Thought*. Aldershot 1992.
- Schulmeister, Stephan: *Wessen Hand war das?* In: Die Presse, 7. 2. 2009, I-II.
- Wößmann, Ludger: *How equal are educational opportunities? Family background and student achievement in Europe and the US*. Mnichov 2004.
- Wößmann, Ludger: *Schooling and the quality of human capital*. Berlin 2002.

Poznámky

¹ K vplyvom týchto stratégií na rodové pomery pozri Michalitsch 2006.

² Majetok koreluje vo veľkej miere s rodom, koncentrácia majetku preto znamená aj vyostrenie rodovošpecifickej nerovnosti.

³ Tento podiel – neočistený od zmien v zamestnaneckej štruktúre – klesol medzi rokmi 1975 a 2007 v Nemecku zo 74 % na 62 %, v Rakúsku zo 79 % na 66 %; jeho znížovanie odráža nárast nezamestnanosti a intenzívny rast príjmov z majetku.

⁴ Zatiaľ čo príspevky na dôchodkové zabezpečenie zamestnancov v systémoch financovaných odvodmi slúžia bezprostredne na financovanie dôchodkov, dostávajú sa v prípade kapitálového krytia ešte predtým, ako sa vrátia v podobe dôchodkov pôvodným platiteľom odvodov, na kapitálové trhy.

⁵ Imanie investované v dôchodkových fondoch sa v celosvetovom meradle zvýšilo zo 4,8 biliónov amerických dolárov v roku 1992 na 28,2 biliónov v roku 2007, imanie vložené do poistenia zo 6,3 biliónov amerických dolárov na 19,8 biliónov. (Huffschnid 2009)

⁶ Cestovná mapa EÚ o rodovej rovnosti na obdobie rokov 2006 – 2010 uvádza šesť ťažiskových bodov. Rovnaká ekonomická nezávislosť žien a mužov, ako aj zosúladenie pracovného a súkromného života sú tu na popredných miestach. Ďalej je to rovnoprávna participácia na rozhodovacích procesoch, eliminácia rodovo podmieneného násillia a obchodovania s ľuďmi, odbúravanie rodových stereotypov, ako aj podpora rodovej rovnosti mimo rámca EÚ. (Európska komisia 2006)

⁷ Hádám najznámejší príklad integrácie rodu ako analytickej kategórie ponúka Gary Becker v rámci New Home Economics, ktorá potvrdzuje efektivitu a racionalitu existujúcej rodovošpecifickej deľby práce i mzdových rozdielov. (Becker 1971, 1976)

Barbara Stiegler

Formulovanie cieľov a stratégií rodovej politiky: podnety na uplatňovanie rodového hľadiska

Úvod

V ostatných rokoch sa stále viac ľudí v organizáciách, inštitúciách a verejnej správe zaoberalo stratégiou uplatňovania rodového hľadiska, t. j. stratégiou gender mainstreamingu (Döge, Stiegler 2004). Na spolčkovej úrovni bol zavŕšený prvý sprevádzajúci výskumný projekt (Wissensnetz 2004), v súčasnosti sa nástroje, ktoré boli v rámci projektu vytvorené, skúšajú v praxi a pre poradenstvo pri ich uplatňovaní je k dispozícii Gender-Kompetenz-Zentrum (Centrum rodovej kompetencie). Už neexistuje ani jedna spolčková krajina, ktorej kabinet by sa nerozhodol, že gender mainstreaming bude používať ako nový postup v riadení. Aj v mnohých obciach už boli prijaté takéto uznesenia demokratických grémií. Deutscher Städtetag (Nemecký kongres miest) formuloval v júni 2004 odporúčanie, aby sa „pri relevantných rozhodnutiach komunálnej politiky podporovalo dodržiavanie princípu uplatňovania rodového hľadiska plánovitým zavádzaním metódy systematického vyhodnocovania dôsledkov týchto rozhodnutí“ (Deutscher Städtetag 2004). Väčšina odborárskych zväzov má aspoň jeden „rodový projekt“. V odboroch ver.di je uplatňovanie rodového hľadiska zakotvené v stanovách, ako aj formálne a personálne na všetkých úrovniach organizácie. Aj organizácie občianskej spoločnosti začínajú používať túto stratégiu: sociálne spolky, cirkvi, vzdelávacie inštitúcie a mládežnícke zväzy prijali zodpovedajúce uznesenia, ktoré sa už uplatňujú, alebo sa práve začínajú uplatňovať (pozri Weg 2004). Počet rodových trénerov a tréneriek vzrastá, v sieťach sa diskutuje o kvalitatívnych kritériách rodových tréningov a poradenstva (Netzwerk Gender Training 2004).

Keď sa na procesy uplatňovania rodového hľadiska pozrieme bližšie, vidíme protichodný vývoj: Uplatňovanie rodového hľadiska siaha od čisto verbálneho vyznávania tejto stratégie pri súčasnom uchovaní obvyklého odmietania akejkoľvek rodovej politiky cez chápanie

princípu uplatňovania rodového hľadiska ako „ženskej záležitosti“ až k vážne mieneným pokusom a prvým úspechom. Mnohokrát hrozí, že sa gender mainstreaming vyčerpá vypracovaním štatistiky, vyplnením kontrolných zoznamov alebo zodpovedaním formalizovaných otázok. Toto povrchné formálne chápanie možno interpretovať ako odpor proti vyžadovaniu rodových analýz a adekvátnych zmien pracovnej rutiny. Nie je na tom nič čudné, keďže pri uplatňovaní rodového hľadiska ide o veľmi náročné a zásadné zmeny v organizáciách, ktoré možno dosiahnuť len dlhodobým a vytrvalým procesom inovácie, sprevádzaným stálou reflexiou. Aktuálna prestavba sociálneho štátu sťažuje v dôsledku zavrhovania ekonomických a sociálnych úprav uplatňovanie rodového hľadiska, pretože rodové otázky sa v mainstreame chápu skôr ako okrajové a ich príspevok k riešeniu spoločenských problémov nie je docenovaný. Aj nedostatočné poznatky o rodovej problematike a jej nepochopenie sú jednou z brzd, ktoré blokujú takéto procesy. Ak sa máme dostať ďalej než k všeobecným pojmom rovnoprávnosť alebo rovnosť príležitostí, je často nezvládnuteľným problémom už samotné formulovanie cieľa uplatňovania rodového hľadiska. Gender mainstreaming sa môže podariť len vtedy, keď si všetci aktéri a aktérky, podieľajúci sa na rodových procesoch, osvoja hlboké znalosti o rodovej problematike a rod pochopia ako konštitutívnu kategóriu spoločenských pomerov.

Táto expertíza chce poskytnúť podnety pre takúto principiálnu prácu. Zaoberá sa štyrmi problémami, ktoré vyvstávajú pri práci na uplatňovaní rodového hľadiska:

1. V prvej kapitole ide o otázku: Čo je rod? Predstavíme v nej dimenzie rodovosti a tradičné rodové koncepty budeme konfrontovať s alternatívnymi rodovými konceptmi.
2. V druhej kapitole na príklade rodiny a trhu práce názorne ukážeme, že rod nie je len kategória na opísanie osôb, ale aj konštitutívna charakteristika spoločenských štruktúr a riadi politické stratégie.
3. V tretej kapitole budeme formulovať rodovo politické ciele, ktoré zodpovedajú alternatívnym rodovým konceptom.
4. Vo štvrtej kapitole nadviážeme na debatu o rôznych stratégiách rodovej politiky. Antidiskriminačné stratégie, gender mainstreaming, t. j. uplatňovanie rodového hľadiska, a managing diversity, t. j. manažment rozmanitosti, budeme analyzovať z hľadiska ich dosahu.

1. Čo je rod? Dekonstruktivistické interpretácie

Na uplatňovanie rodového hľadiska sa často nazerá ako na postup, ktorým sa má skúmať vplyv istých zámerov na mužov a ženy. Za účelom takéhoto skúmania sa potom vytvárajú štatistiky, ktoré sú spracované podľa charakteristiky „ženy“ a „muži“. Takéto spočítavanie (counting) podľa biologického pohlavia (sex) predstavuje však len prvý stupeň. V druhom kroku treba tieto zistenia interpretovať v rámci rodových analýz, ktoré už pri formulovaní otázok zohľadňujú existujúce poznatky z oblasti ženského, mužského a rodového výskumu. Patria k tomu aj poznatky rodovej teórie, pretože nám pomáhajú, aby sme si ozrejmili svoje vlastné domnienky, ktoré často nevyslovené stoja za interpretáciou zistení, a tým vlastne umožnili diskusiu o nich. Tak možno napríklad cieľ „rodová spravodlivosť“ vykladať tak, že každému treba dať, čo jeho je, a každej, čo je jej. Potom by bolo cieľom rodovej politiky, aby sa muži mohli ďalej rozvíjať vo svojej mužskosti a aby sa ženy mohli realizovať vo svojej ženskosti. Takýto cieľ stavia na spravodlivosti pre dva odlišné rody, ktoré treba zohľadňovať v ich osobitosti. Mnohé rozdiely medzi rodmi sa udržiavajú, mnohé mechanizmy sa neodbúravajú práve preto, že im predstavy o dvoch rodoch, ktoré za nimi stoja, a predstavy o rozdielnosti svojím spôsobom vyhovujú. Už samotná otázka, čo je to vlastne „rod“, mnohých ľudí zarazí. Zdá sa, že nič nie je istejšie ako skutočnosť, že každé individuum má pohlavie a že existujú muži a ženy. Bežné chápanie rodu sa však zakladá na predpokladoch, ktoré najnovšie teoretické diskusie o rode i mnohé empirické zistenia spochybňujú (pozri Stiegler 2002, s. 17-23).

1.1 Kritika biologizmu: rodovosť možno postihnúť len prostredníctvom jej rôznych dimenzií

Stále znova sa stretávame s veľmi rozšíreným predpokladom, že príslušnosť k ženskému a mužskému rodu je čisto biologickou skutočnosťou ľudského bytia a že rody sa tvoria ako dve odlišné skupiny. Katolícka cirkev hovorí vo svojom „Liste biskupom katolíckej cirkvi o spolupráci muža a ženy v cirkvi a vo svete“ z 31. mája 2004, že

skutočnosť, že muži a ženy sa od seba odlišujú, je antropologická konštanta: „Rovnaká dôstojnosť osôb sa realizuje ako fyzická, psychologická a ontologická komplementarita.“ (II, 8.) Rodová diferenciacia sa takto javí ako zasadená do tiel, a tým nezvratná a prirodzená. Tieto východiskové predpoklady sa zakladajú na biologickom chápaní tiel alebo, ako v liste katolíckej cirkvi, na biblických textoch príbehu stvorenia, podľa ktorého Boh stvoril muža a ženu.

V ostatných rokoch sa na trh dostali populárno-vedecké knižky o rodovej diferenciacii, ktoré takýto predpoklad podporujú a stali sa bestsellermi (napr. Allen a Barbara Pease 2000). Pomocou údajne vedeckých dôkazov sa tu rozdiely v myslení a správaní vyvodzujú z telesných daností muža a ženy. Veľkosť a štruktúra mozgu, hormóny a svalstvo sa merajú a ponúkajú ako prirodzené vysvetlenie rodových rozdielov (ku kritike pozri Frey 2002). Sprostredkovávajú tak predstavu o rode, v ktorej sú telo a správanie, telo a schopnosti i telo a spoločenské „poslanie“ nerozlučne späté: Muži sú podľa tejto predstavy na základe svojich telesných charakteristík takí, a nie iní, a rovnako sú ženy na základe svojich charakteristík také, a nie iné. Takéto predstavy sa v teoretickej diskusii o rode označujú ako biologické, pretože biológiu považujú za základ všetkých výpovedí o človeku.

Existuje celý rad poznatkov z histórie, porovnávacej antropológie a sociologických výskumov, ktoré spochybňujú populárny biologizmus vládnucci v rodovej otázke:

1. Empiricky viditeľná rozmanitosť života a prezentácií žien a mužov
 - v rôznych kultúrach,
 - v rôznych epochách jednej kultúry,
 - v rôznych prostrediach v rámci jednej kultúry ukazuje, že neexistujú jednotné definície života a prezentácií rodu, ktoré by pretrvávali celé historické epochy.
2. Čistú prirodzenosť pohlaví vôbec nemožno nájsť, pretože sa hranica medzi „čistou“ prírodou a výsledkom spoločenských vplyvov nedá definovať. Vždy sú prítomné spoločenské vplyvy. Neexistuje laboratórna situácia, v ktorej by sa vyvíjala úplne „prirodzená“ ľudská bytosť.
3. Keď sa „prirodzenosť“ ľudského správania zdôvodňuje tým, že analogické správanie možno pozorovať aj u zvierat, je to začarovaný kruh: Interpretácia pozorovaného správania zvierat, založená

na analógii ľudského správania, sa zakladá na predpoklade, že tu možno nájsť podobné správanie, a práve tento predpoklad riadi výber a interpretáciu správania zvierat.

Prvý krok v teoretickej diskusii o rode spočíval práve v odlišení pohlavia (sex) a rodu (gender) (Nicholson 1994). Pohlavie (sex) označuje telesné charakteristiky definované ako biologické, rod (gender) označuje individuálnu prax súvisiacu so spoločensky danými, historicky rozvinutými pravidlami, očakávaniami a pozíciami. Toto odlišení postavilo jasnú hranicu medzi telom a správaním, telom a schopnosťami, ako aj telom a sociálnym postavením. Preto teda nemôže existovať nejaké predurčenie týkajúce sa správania, schopností a telesných znakov.

Dekonstruktivistické východiská v rodovom výskume idú ešte o krok ďalej. Celé pohlavné telo (sex) chápajú ako historický, spoločenský a kultúrny konštrukt (Butler 1991). Biologička Donna Haraway (1995) považuje svoju vlastnú vedu za odvetvie politického diskurzu, a nie za príručku objektívnej pravdy. V súlade s jej názorom je vyvodzovanie zistiteľných rozdielov medzi pohlaviami z ich biologických charakteristík zaujatím politického stanoviska, a nie všeobecnou pravdou. V rámci dekonštruktivistických teórií sa argumentuje tým, že príroda nepozná žiadne kategórie a ani žiadne nevytvára. Kategórie (ako mužské a ženské) sú vytvorené kultúrne a slúžia usporadúvaniu skúseností. Tým sa nepopiera existencia biologických skutočností, ale posúva sa do popredia ich kultúrny výklad a prisudzovanie významov. Toto nazeranie radikálne problematizuje všetky rozdiely medzi pohlaviami, založené na takzvaných biologických faktoch.

Dekonstruktivistické perspektívy nazerania na rod netvrdia, že by bol „výber“ rodu vecou každého individua, alebo že by sa každá osoba mohla ľubovoľne rozhodnúť, akého rodu chce byť a akú rodovú rolu chce žiť. Ide skôr o presnejšie skúmanie toho, ako sa rodovo interpretované telesné rozdiely prostredníctvom konania a spôsobov správania v priebehu vývinu osoby stávajú sociálnou realitou. Úlohu pri tom zohrávajú každodenné interakcie („doing gender“), ale aj rodovo zaťažené štruktúry vo výchove, vo vzdelávacom systéme a v organizácii práce, ktoré provokujú rôznu prax osôb a podmieňujú ju. Týmto spôsobom sa rodovo socializujú osoby, ale súčasne sa aj posilňujú rodovo socializujúce štruktúry.

Teoretická diskusia ostatných rokov vytvorila popri pojmoch pohlavie (sex) a rod (gender) aj ďalší významný rozmer rodovosti – orientáciu (desire). Táto dimenzia postihuje sexuálnu príťažlivosť

a sexuálne aktivity. Ak chápeme sexuálnu orientáciu ako nezávislú dimenziu a rovnocenný určujúci moment rodovej roly, hovoríme tým, že sexualitu neurčujú ani telesné znaky (sex), ani sociálny život ako muža alebo ženy (gender). Heterosexuality, homosexualita alebo bisexualita sú teda formy sexuálnej orientácie, ktoré majú nezávisle od ostatných rodových určení osobitný význam pre „rod“. Tak je zrejmé, že sa jednoduchá definícia „to je muž“ a „to je žena“ vzťahuje výlučne na telesné znaky (sex), ktoré však zahŕňajú iba jednu časť rodového určenia.

Nasledujúci prehľad ukazuje rôzne dimenzie rodového určenia:

Dimenzie rodovosti

Pohlavie (sex)

- ❖ telesné charakteristiky definované ako biologické

Sexuálna orientácia (desire)

- sexuálna túžba, sexuálne aktivity

Rod (gender)

- ❖ individuálna prax vzťahujúca sa
 - k spoločensky daným pravidlám platiacim pre ženy a mužov,
 - k očakávaniam voči ženám a mužom,
 - k pozíciám vyhradeným pre ženy a mužov,
 - k identifikačnej ponuke pre ženy a mužov;
- ❖ vzťahy medzi pohlaviami a vzory ich regulácie, ako aj inštitucionálne ukotvenie týchto pravidiel a štruktúra sociálnej praxe v organizáciách

Empiricky zistené rozdiely medzi individuami mužského a ženského pohlavia, ktoré tvoria základné dáta rodových analýz, často vznikajú na základe jednoduchého rozlišovania podľa telesných znakov (sex). Z biologického pohlavia ich však nemožno vyvodzovať. Jednoduché vysvetlenia typu „ženy sú jednoducho také a muži sú proste iní“, sú nedostatočné. Rozdiely, ktoré boli zistené na základe telesnej odlišnosti (sex), treba interpretovať skôr ako výsledok určitého rodu (gender). Rod označuje tie aspekty pohlavia, ktoré vnímame ako sociálny, spoločenský a kultúrny konštrukt. Zároveň má rodové určenie dve stránky: Na jednej strane ide o sociálne pohlavie, ktoré má každé individuum a ktoré treba chápať ako odpoveď na kultúrne a spoločenské mechanizmy, ktorým individuum v súlade so svojou

kategorizáciou na základe pohlavia (sex) podlieha. Na druhej strane sa tým chápu aj rodovo zaťažené pravidlá a mechanizmy v inštitúciách, ktoré spravidla nie sú síce deklarované ako rodové, ale nepriamo rod konštruujú (pozri kapitolu 1.3).

Rod pôsobí vždy v kombinácii s inými charakteristikami, ktoré vytvárajú sociálnu nerovnosť. Ďalej diferencuje skupiny, ktoré sú tvorené na základe veku, sociálnej triedy a prostredia, etnicity alebo zdravotného stavu. V každej z týchto skupín sa vyskytujú ešte ďalšie osobitné vylúčenia, obmedzenia alebo problémy podmienené rodom, ktoré sa zväčša týkajú žien v tejto skupine, a zároveň dochádza k privilegovaniu mužov v tejto skupine.

Príklad

Žena – biela (eticita), tridsaťročná (vek), zo strednej triedy (sociálny pôvod) je matkou (pohlavie) malého dieťaťa a žije vo vzťahu so ženou (sexuálna orientácia). Ako zamestnankyňa vo vedení stredne veľkého podniku má problémy s tým, ako vyhovieť existujúcej predstave o svojom pracovnom mieste so všetkými povinnosťami a požiadavkami týkajúcimi sa disponibility a mobility. Toto pracovné miesto je totiž prispôbené osobám, ktoré nemusia nikoho opatrovať a nie sú zodpovedné za malé deti (rodový aspekt organizácie). Vzdá sa vyššej pozície vo firme, pretože sa so svojou partnerkou delí o starostlivosť o dieťa (rodový aspekt osoby).

1.2 Rôzne dimenzie rodovosti možno vykladať rôzne

Zohľadnenie troch spomínaných dimenzií rodovosti však ešte nestačí na určenie jej konkrétnych významov. Tieto dimenzie udávajú len smerovanie ponímania, nie však obsahové naplnenie. Z hľadiska obsahového naplnenia rozlíšujeme na tomto mieste dve rôzne perspektívy:

Pri použití tradičnej perspektívy sa tieto tri dimenzie obsahovo chápu ako

- duálne: existujú len 2 pohlavia;
- polaritné: mužské je protikladom ženského;
- hierarchické: mužské je nadradené ženskému;

a vedú k nasledovným predpokladom o rodoch:

Dimenzie rodovosti	Tradičné rodové konštrukty		
	duálne	polaritné	hierarchické
rod (gender)	Správanie, schopnosti a pozície sú konotované ako mužské alebo ženské.	Typicky mužské je presne to, čo nie je typicky ženské.	Mužské je všeobecnou normou, ženské odchýlkou.
sexuálna orientácia (desire)	Existuje len sexuálna túžba smerujúca od muža k žene alebo od ženy k mužovi.	Protiklady rodov sa priťahujú.	Muži smú disponovať ženskou sexualitou.
pohlavie (sex)	Existujú znaky konotované ako mužské alebo ako ženské a tieto odlišujú muža a ženu.	Telesné znaky konotované ako mužské majú opačnú štruktúru ako tie, ktoré sú konotované ako ženské.	Telesné znaky konotované ako mužské sú normou, ženské odchýlkou.

Duálne predstavy o **rode**

Rodové stereotypy sa vzťahujú na dve pohlavia a len na tieto dve. Existujú iba mužské, alebo ženské spôsoby správania, schopnosti, vlastnosti a pozície.

Polaritné predstavy o **rode**

To, čo je typicky mužské, zodpovedá presne protikladu toho, čo je typicky ženské. Muži sú chápaní ako racionálni, silní a orientovaní na konanie, ženy naproti tomu ako emocionálne, slabé a orientované na vzťahy.

Hierarchické predstavy o **rode**

Typicky mužské je norma, ženské nie je svojbytné, je to odchýlka. To, čo sa charakterizuje ako typicky mužské, je nadradené tomu, čo

sa charakterizuje ako typicky ženské. Mužské cnosti a vlastnosti sú spoločensky hodnotené vyššie než ženské.

Duálne predstavy o **sexuálnej orientácii**

Existuje len sexuálna túžba smerujúca od muža k žene, resp. od ženy k mužovi. Homosexualita je neprirodzená.

Polaritné predstavy o **sexuálnej orientácii**

Sexuálna túžba smerujúca od muža k žene alebo od ženy k mužovi sa zakladá na protikladoch pohlaví. Priťahujú sa navzájom a hľadajú vzájomné dopĺňanie sa.

Hierarchické predstavy o **sexuálnej orientácii**

Mužská sexualita sa považuje za pudovú a dominantnú, tieto charakteristiky sú dôvodom, že muži smú sexuálne vlastniť ženy. Muži smú disponovať ženskou sexualitou.

Duálne predstavy o **pohlaví**

Všetky telesné znaky možno kategorizovať buď ako mužské, alebo ako ženské; morfológia, chromozómy, pohlavné žľazy, hormóny a mozog sú buď mužské, alebo ženské.

Polaritné predstavy o **pohlaví**

Telá konotované ako mužské sú veľké, mocné a široké, telá konotované ako ženské sú menšie, slabé a úzke. To, čo sa u muža opisuje ako obrátené navonok, u ženy sa opisuje ako obrátené dovnútra.

Hierarchické predstavy o **pohlaví**

Telesné znaky konotované ako mužské sú meradlom, ženské telesné znaky sa interpretujú ako nedostatok alebo absencia mužských. Mužské tvoria normu, ženské odchýlku.

V protiklade k tomuto tradičnému chápaniu sú v dimenziách rod, túžba a pohlavie možné alternatívne spoločenské konštrukty

- rozmanité: existuje viac pohlaví než dve;
- komplexné: mužské sa môže pretkávať so ženským a naopak;
- rovnocenné: neexistuje žiadne nadradovanie ani podradovanie.

Takéto perspektívy vedú potom k nasledovným predpokladom o rodovosti:

Dimenzie rodovosti	Možné alternatívne rodové konštrukty		
	rozmanité namiesto duálnych	komplexné namiesto polaritných	rovnocenné namiesto hierarchických
rod (gender)	Existujú spôsoby správania a schopnosti, ako aj spoločenské pozície presahujúce mužskú alebo ženskú rolu.	Každá spoločenská pozícia má mužské a ženské prvky.	To, čo je konotované ako mužské, je rovnocenné s tým, čo je konotované ako ženské.
sexuálna orientácia (desire)	Sexuálna príťažlivosť medzi osobami je možná bez ohľadu na pohlavie.	Sexuálna orientácia sa môže počas života meniť. Bisexualita je normálna.	Príťažlivosť medzi osobami je akceptovaná nezávisle od pohlavia.
pohlavie (sex)	Každá osoba má telesné znaky konotované ako mužské a ako ženské. Hermafroditizmus a transsexualita sa považujú za normálne podoby pohlavia.	Telesné znaky konotované ako mužské a ako ženské pôsobia vo vzájomných súvislostiach.	Telesné znaky konotované ako mužské a ako ženské sú rovnako dôležité.

Rozmanité predstavy o rode

Popri mužskej a ženskej role existujú aj iné roly, ktoré tiež nesú rodové označenie. V niektorých kultúrach existujú rodové roly, ktoré predstavujú tretie alebo štvrté pohlavie – berdache, hijra, ženy s muž-

ským srdcom alebo xanith (pozri Lorber 1999). Spoločenské pozície, napr. povolania, nemajú mužské alebo ženské konotácie.

Komplexné predstavy o rode

Tu sa pozornosť zameriava na jednotlivé spoločenské pozície, ktorým sa priznávajú tak mužské, ako aj ženské prvky. Tak sa napríklad v profesijnej role technika či techničky identifikujú aj sociálne kompetencie a v profesijnej role opatrovateľa či opatrovateľky seniorov aj fyzická náročnosť tejto práce.

Rovnocenné predstavy o rode

Princípy, spôsoby správania a charakteristiky konotované ako mužské sú rovnocenné s tými, ktoré sú konotované ako ženské. Tak sú napríklad ako nasledovaniahodné vzory pre osoby rovnako hodnotené a závažné autonómia, status a sociálna prestíž, ako aj dôraz na sociálne vzťahy, vzájomnú závislosť a kooperáciu.

Rozmanité predstavy o sexuálnej orientácii

Vzájomná príťažlivosť osôb je možná nezávisle od ich pohlavia, homosexualita je rovnako normálna ako heterosexualita alebo bisexualita.

Komplexné predstavy o sexuálnej orientácii

Sexuálna orientácia môže byť v rôznych fázach života homosexuálna, heterosexuálna alebo bisexuálna, a môže byť aj striedaním všetkých týchto orientácií.

Rovnocenné predstavy o sexuálnej orientácii

Sexuálna túžba osôb je akceptovaná nezávisle od pohlavia. Heterosexualita nie je dominantná norma.

Rozmanité predstavy o pohlaví

Každá osoba v sebe spája mužské i ženské znaky pohlavnosti. Morfológia, pohlavie na základe chromozómov, pohlavie na základe pohlavných žliaz, pohlavie na základe hormónov a pohlavie vzťahujúce sa k štruktúre mozgu sú rôzne určujúce veličiny, ktoré sa môžu prejavovať rôzne. Hermafroditizmus, intersexualita a transsexualita sa považujú za normálne medziformy.

Komplexné predstavy o pohlaví

V každej osobe pôsobia rôzne pohlavne určené telesné znaky vo vzájomnej súvislosti, v priebehu času sa môžu meniť.

Rovnocenné predstavy o pohlaví

Telesné znaky konotované ako mužské a ako ženské sú rovnako dôležité, ich pohlavné priradenie neznamená nadradenie alebo podradenie.

1.3 Rod je aj charakteristikou štruktúr

Rod nie je len charakteristikou osôb. Ženský, mužský a rodový výskum sa nezameriava len na subjekty, ale aj na normy, inštitúcie a spoločenské pravidlá i mechanizmy, ktoré tieto subjekty vytvorili. V centre týchto analýz stojí pôsobenie spoločenských predstáv na spoločenské štruktúry. Pri tomto skúmaní je dôležitá otázka, ako spoločenské systémy stále znova produkujú rodovú diferenciu, ako fungujú procesy uzavierania a vylučovania cez premennú rod a ako sa vytvára reálna nerovnosť a hierarchia medzi mužmi a ženami. Ako mimoriadne účinný sa osvedčil mechanizmus popierania rodovo špecifických súvislostí. Feministické politologičky pracujú na tom, aby dokázali androcentrismus existujúcich teórií štátu a politiky i na dešifrovaní štátnych inštitúcií a politik ako len zdanlivo rodovo neutrálnych (Kreisky, Sauer 1995). Ale aj trh práce, vzdelávacie systémy, ekonomika a iné systémy vykazujú rodovo zaťažené vplyvy (Gottschall 1998). Moc symbolických poriadkov, v ktorých sú obsiahnuté aj predstavy o rodoch, je zrejme najmä v médiách (Werner 2004).

V organizáciách možno tiež rozpoznať rodovo špecifické normovania, stratégie a štruktúry.

Rodovo zaťažené organizačné princípy**Ideály vzťahujúce sa na osobu (správanie, postoj atď.)**

Organizačné princípy konotované ako mužské:

- dôraz na autonómiu, status a sociálnu prestíž
- dôraz na konkurenciu a boj
- jednorozmerná profesijná orientácia
- vertikálna orientácia postupu
- pri rozhodovaní sa ráta v prvom rade logika, rozum, technická racionalita a merateľné fakty

Organizačné princípy konotované ako ženské

- dôraz na sociálne vzťahy a vzájomnú závislosť, kooperáciu a kompromis v tímových štruktúrach
- vyváženosť profesijného a súkromného života ako faktor úspechu
- horizontálna orientácia na postup
- pri rozhodovaní sa okrem rozumu a faktov ráta najmä intuícia, emócie a empatia

Ideály vzťahujúce sa na interakciu

Organizačné princípy konotované ako mužské:

- orientácia na status (autoritu)
- dôraz na samostatnosť
- potreba presvedčiť rozumom a argumentmi o svojich cieľoch (orientácia na disens)
- rétorika „vítazi a porazení“
- cieľ: presadenie vlastných riešení
- konflikty a rozpory treba ako potenciálne riziko skôr potláčať
- presadzovanie a dodržiavanie pravidiel

Organizačné princípy konotované ako ženské:

- orientácia na vzťahy (participáciu)
- zhoda dosahovaná pomocou diskusie a vytvárania spoločných stanovísk (orientácia na konsens)
- rétorika „všetci sú víťazi“
- cieľ: nachádzanie integratívnych riešení
- konflikty a rozpory ponúkajú príležitosť na pozitívne zmeny
- dodržiavanie pravidiel a zároveň ich neustále prispôbovanie meniacim sa podmienkam

Ideály vzťahujúce sa na organizáciu a riadenie

Organizačné princípy konotované ako mužské:

- symboly / metafory: pyramída, rebrík, reťaz, taktovka, oddelenie
- vedenie zabezpečuje autorita vyvolenej elity:
- v centre pozornosti sú príkazy, poslušnosť a normatívne ciele
- strategické myslenie je vyhradené vedúcim, realizácia podriadeným

- moc a vplyv na základe statusu, príp. pozície v hierarchii, formálna kontrola, donucovanie, strach, manipulácia a nedôvera
- spôsobilosť riadiť na základe prisudzovaných kompetencií, napr. na základe formálnych certifikátov (diplom, majstrovský list, doktor, profesor atď.)
- ťažisko: hierarchia, autonómia, individualizmus, konkurencia, súťaž, konformita, príkazy a poslušnosť, agresivita, úspech v povolani (kariéra), „hard play“

Organizačné princípy konotované ako ženské

- symboly / metafory: sieť, kruhy, spoločenstvo, záhrada, tím
- vedenie ako „prvá či prvý medzi rovnými“:
- kooperácia a porozumenie vo veci spoločných cieľov a vízií
- neoddeľuje sa strategické myslenie a realizácia
- vedúci či vedúca koučuje, moderuje, sprevádza proces a pomáha objasňovať
- dosiahnuť spôsobilosť ostatných na dosahovanie spoločných cieľov
- moc a vplyv na základe získanej kompetencie, vedenia, skúsenosti, komunikácie, reflexie a empatie
- v centre pozornosti stojí ocenenie, úcta, dôvera, posilňovanie
- ťažisko: rovnosť, spoločenstvo, kooperácia, rozmanitosť, partnerstvo, participácia, úspech v živote, orientácia na vzťahy, kultúra starostlivosti, „fair play“

Podľa: Maier, Mark: *On the gendered substructure of organization – dimensions and dilemmas of corporate masculinity*. In: Powell, Gary N. (ed.): *Handbook of gender and work*. SAGE 1999 (schéma podľa Ralfa Langeho).

Rod je teda aj štruktúrou sociálnej praxe (Connell 1999). Inštitúcie sú rodovo štruktúrované nielen v tom zmysle, že osobnosti mužov vo vrcholnom vedení ovplyvňujú inštitúcie, ale aj v tom zmysle, že prijímanie do zamestnania a postup, interná deľba práce a systémy kontroly sú organizované v závislosti od rodu.

„Doing gender“ organizácií možno rozpoznať

- podľa toho, ako sú organizované pracovné miesta (pomocné práce a asistovanie sú konotované ako ženské, profesionalita a manažment ako mužské);
- podľa požiadaviek kladených na čas (celý úväzok s nadčasmi konotovaný ako mužský, čiastkový úväzok dopoludnia ako ženský);

- podľa požiadaviek kladených na mobilitu (služobné cesty a práca vonku sú konotované ako mužské, práca naviazaná na miesto pobytu ako ženská).

Týmito praktikami sa vytvárajú a upevňujú rodové rozdiely.

1.4 Rodové pomery sa týkajú aj rodovo homogénnych skupín

V ženskom výskume a v novšom mužskom výskume sa do popredia dostáva ďalšia perspektíva: vzájomný vzťah rôznych rodovo homogénnych skupín. Pri tejto perspektíve sa stáva relevantným spojenie rodu a iných znakov sociálnej diferenciacie ako etnicita, vek, sociálny pôvod. V analýzach globalizácie sa jasne ukazuje, že existujú víťazky a porazené, ako aj vzájomné prepletenie týchto pozícií (Wichterich 2003).

Ďalším príkladom pre skúmanie rodových vzťahov medzi ženami je výskum Barbary Thiessen (2003). V centre pozornosti tu stojí vzťah nemeckých žien zo strednej vrstvy k ženám z východnej Európy, ktoré upratujú v ich (súkromných) domácnostiach.

Connell (1999) analyzuje rôzne podoby mužskosti. Vytvoril pojem „hegemoniálna mužskosť“, no tá je len jednou z mnohých podôb mužskosti. Hegemoniálna mužskosť nielenže vylučuje napríklad mužov s homosexuálnou orientáciou, ale opovrhuje nimi tak, že proti nim používa dokonca násilie. Hegemónia, podriadenie, komplicitvo a marginalizácia sa tu analyzujú ako charakteristiky vzťahov medzi rôznymi podobami mužskosti.

Muži z rôzneho prostredia, rôzneho sociálneho pôvodu, veku a sexuálnej orientácie majú aj rôzne predstavy o mužskosti a rôzne sociálne praktiky, ktoré treba rozpoznať (Meuser 2004).

Pre rodovú politiku je táto perspektíva veľmi plodná, pretože umožňuje medzi mužmi a ženami spojenectvá, ktoré nespočívajú na príslušnosti k jednej rodovej skupine, ale na spoločnej negatívnej skúsenosti s hegemoniálnou mužskosťou a na presvedčení, že alternatívy k hegemoniálnej mužskosti sú žiaduce.

2. Ako vplývajú predstavy o rode na štruktúry a stratégie

2.1 Príklad: rodina a predstavy o rode

Rôzne predstavy o rode, nazývané vo vedeckej diskusii aj konštrukciami, majú teda, a to je rozhodujúce, relevantné dôsledky pre nazeranie na rodinu. Nasledujúce prehľady ukazujú, na akých rodových konštruktoch sa zakladajú konkrétne predstavy o rodine.

Dimenzie rodovosti	Pohľady na rodinu, zodpovedajúce tradičným rodovým konštruktom		
	duálne	polaritné	hierarchické
rod (gender)	Rodinu tvoria živiť rodiny a starajúca sa matka.	Rodina je ženským svetom, ktorý je opakom mužského. Je miestom oddychu od stresu vo vonkajšom svete.	Muž je hlava rodiny, živiťská rola muža je základom rodiny.
sexuálna orientácia (desire)	Rodina sa zakladá na sexuálnej túžbe jedného muža po jednej žene, a to po celý život.	Muž je ten, čo túži, žena je tá, čo prijíma.	Mužova sexuálna túžba je prirodzená, žena sa mu podriaďuje. Sexualizované násilie v rodine sa považuje za súkromný problém.
pohlavie (sex)	Pre rodinu je konštituujuca telesná funkcia plodenia (otcovstvo) a rodenia (materstvo).	Rodina spája protikladné telesné funkcie muža a ženy v dieťati.	Telesná funkcia „rodenia“ vytvára závislosť, no telesná funkcia „plodenia“ nie.

Ak však svoje uvažovanie o rodine zakladáme na možných alternatívnych definíciách rodovosti (pozri kapitolu 1.2), dospejeme k úplne iným výpovediam o rodine.

Dimenzie rodovosti	Možné pohľady na rodinu, zodpovedajúce alternatívnym rodovým konštruktom		
	rozmanité namiesto duálnych	komplexné namiesto polaritných	rovnocenné namiesto hierarchických
rod (gender)	Každý človek má rôzne možnosti, ako kombinovať prácu súvisiacu so starostlivosťou v súkromí a zárobkovú prácu.	Človek, ktorý preberá zodpovednosť v rodine, ju preberá aj v spoločnosti.	Práca súvisiaca so starostlivosťou v súkromí sa hodnotí rovnako ako zárobková práca. Neexistuje finančná alebo emočná závislosť založená na forme práce.
sexuálna orientácia (desire)	Každý člen rodiny môže byť aj bisexuálny alebo (v niektorých fázach) homosexuálny.	Formy spolužitia a rodičovstvo párov rovnakého pohlavia sú normálne a tvoria rodinu.	Rozhodujúca je kvalita vzťahu. Niet dvojakej morálky.
pohlavie (sex)	Biologicky určené pohlavné znaky nezohrávajú žiadnu úlohu pri tvorbe páru.	Telesné funkcie ako plodenie a rodenie sú rovnako dôležité ako sociálne otcovstvo a materstvo.	Biologické funkcie ako plodenie a rodenie zakladajú vznik rovnakých povinností vyplývajúcich z rodičovstva.

Teraz si môžeme položiť otázku, ktorý z týchto dvoch spôsobov nazerania na rodinu, vychádzajúcich z rozdielnych rodových konštrukcií, sa najviac zhoduje s empirickou realitou. Ako žijú ľudia v Nemecku naozaj?

Maihofer a ě. (2001) dospeli vo svojej rešerši odbornej literatúry týkajúcej sa premien rodiny k opisu takýchto trendov, ktoré ľudia reálne žijú:

Podľa tejto rešerše dochádza k oddeľovaniu prepájania

- lásky a manželstva,
- manželstva a rodičovstva,
- biologického rodičovstva a sociálneho rodičovstva,

a namiesto

- pokrvného príbuzenstva sa do popredia dostávajú príbuzenstvá na základe voľby a rôzne konštrukcie vzťahov.

Tieto trendy dokladajú mnohoraké formy, v ktorých ľudia okrem tradičnej nukleárnej rodiny žijú rodinné vzťahy, ako

- dvojkariérové rodiny,
- nemanželské životné partnerstvá,
- samostatne vychovávajúce ženy a muži,
- „patchworkové“ (poskladané) rodiny,
- životné partnerstvá ľudí rovnakého pohlavia,
- „dúhové“ (lesbické a gejské) rodiny.

Tradičná rodina s mužom živiťom, ktorá ráta s tým, že manželka sa venuje práci súvisiacej so starostlivosťou v súkromí a manžel zárobkovej práci, zodpovedá veľmi jasne tradičným predstavám o rodových rolách. Rodové roly sú od seba jasne oddelené. Muž s heterosexuálnou orientáciou uzavrie manželstvo so ženou s heterosexuálnou orientáciou, spolu tvoria manželský pár a o ich biologické deti sa stará v nukleárnej rodine matka. Je tu ženský svet súkromia a mužský svet platenej práce. Starostlivosť, ktorá sa vykonáva v súkromí, je neplatená a tá, čo ju robí, spravidla je to matka, je odkázaná na finančnú podporu živiťa. Mnohé štátne sociálne príspevky sa poskytujú na základe zárobkovej práce priamo, na základe starostlivosti v súkromí len odvodene. V dôsledku svojho ekonomického postavenia je žena vykonávajúca prácu súvisiacu so starostlivosťou v súkromí závislá od manžela, aj keď sa to jasne prejaví až v prípade konfliktu.

Všetky ostatné formy rodinného života prekračujú v jednej či druhej dimenzii tradičné rodové predstavy:

Dvoj kariérové rodiny prelamujú rodovú deľbu práce na živiteľskú a opatrovateľskú rolu tým, že obaja partneri vykonávajú platenú prácu rovnakej závažnosti. Pri tomto type rodinného spolužitia ostáva nevyjasnené, kto vykonáva domáce práce a kto sa, ak sú tu deti, o ne stará. Vysoké percento (cca 40 %) vzdelaných žien – a ich partnerov –, ktorí rezignujú na dieťa, tiež svedčí o tom, že súčasné spoločenské rámcové podmienky sú usporiadané tak, že sa materstvo alebo otcovstvo dá stále ťažšie zosúladiť s požiadavkami platenej práce. Keď chce pár, ktorý tvoria dvaja v plnom rozsahu pracujúci partneri, vychovávať deti, musí delegovať súkromnú opatrovateľskú prácu na iných (jasle, opatrovateľka, starí rodičia). Tým sa rodinný systém stáva komplexnejším a má viaceré spojivá so svetom mimo rodiny. Novšie výskumy deľby práce v rodine ukazujú, že skutočná partnerská deľba opatrovateľskej práce medzi ženy a mužov stojí veľmi veľa námahy a znamená „ísť proti prúdu“ (Rühling a ě. 2004).

Rodová rola sa v živote realizuje rozmanito, komplexne a rovnocennejšie najmä z hľadom na deľbu práce.

Nemanželské životné partnerstvá ľudia prežívajú v rôznych fázach života. Ako forma predchádzajúca manželstvu a na vyskúšanie vzťahu ponúka táto forma predovšetkým mladým ľuďom príležitosť prekračovať tradičné rodové roly: samostatné existenčné zabezpečenie oboch partnerov, často aj vlastné byty a možnosť vyjednávať o deľbe práce. Ľudia, ktorí žijú dlhodobo v takomto vzťahu, aj keď už majú deti, odmietajú manželstvo v jeho štátom uzákonenej podobe a obávajú sa, že ich daňové a sociálne zákonodarstvo pripúta k tradičným rodovým rolám. Pokiaľ si to môžu finančne dovoliť, mnohí mladí ľudia sa radšej vzdávajú finančných výhod, než by sa mali viazať v manželstve. Deti v nemanželských životných partnerstvách často pochádzajú od jedného z partnerov. Nemanželské životné partnerstvá v penzijnom veku majú naopak často finančné dôvody, ktoré vyplývajú z tradičného chápania manželstva: Mnohí starší ľudia si volia túto formu spolužitia, aby sa nemuseli vzdať výhod vyplývajúcich zo systému dôchodkového poistenia.

Sexuálna orientácia sa nechápe ako celoživotná túžba jedného muža po jednej žene a naopak, biologický pôvod (sex) už nie je sám osebe rozhodujúci, je možné aj sociálne rodičovstvo. Rodová rola sa žije najmä v oblasti deľby práce v rozmanitejších, komplexnejších a rovnocennejších podobách.

Samostatne vychovávajúce matky (a otcovia) tiež narúšajú tradičné rodové roly, pretože plnia súčasne živateľskú aj opatrovateľskú rolu, aj keď neprítomní otcovia (a matky) majú na výchovu dieťaťa finančne prispievať. Dôvody, prečo ľudia žijú v takejto rodine, sú rozmanité, okrem iného spočívajú v tom, že matka odmietla tradičnú mužskosť partnera a otca a zabezpečila si ochranu pred násilím muža. Ale aj prekračovanie tradičnej materskej roly zo strany matky a fakt, že si vyberie nového partnera, môžu viesť k tomu, že sa otcovia o svoje deti starajú sami.

Sexuálna orientácia sa tu nechápe ako celoživotný heterosexuálny vzťah medzi jedným mužom a jednou ženou. Pri starostlivosti o svoje deti prežívajú samostatne vychovávajúci otcovia svoju rodovú rolu veľmi rozmanito.

V „**patchworkových**“ rodinách žijú ľudia, ktorí pôvodne patrili do rôznych nukleárných rodín a ktorí sa rozchodmi a novými partnerstvami stali jedným rodinným systémom. Je málo známe, ako sa tu individuálne realizujú rodové roly, mnohotvárnosť vzájomných vzťahov však vytvára pre deti v týchto rodinách celý rad rozličných rolových vzorov, ktoré sa prinajmenšom odchyľujú od jednoznačnosti a jednotnosti tradičných rodových rolí.

Sexuálna orientácia sa nechápe ako celoživotný heterosexuálny zväzok jedného muža s jednou ženou, ale realizuje sa rozmanitejšie. Biologické funkcie plodenia a rodenia nie sú pre vytvorenie rodiny konštitutívne.

Životné partnerstvá ľudí rovnakého pohlavia sa vyskytujú v každom veku a vo všetkých sociálnych vrstvách. V ostatných rokoch boli zabezpečené zákonom, aj keď doteraz nie sú v materiálnom ohľade rovnocenné s manželstvom.

Vzťahy ľudí rovnakého pohlavia sú alternatívne tak vzhľadom na pohlavie (sex): telesné funkcie plodenia a rodenia nie sú pre toto partnerstvo konštitutívne, ako aj vzhľadom na sexuálnu orientáciu (desire): homosexuálny vzťah je základom partnerstva.

„**Dúhové**“ rodiny (lesbické a gejské rodiny) najzreteľnejšie prekračujú tradičné predstavy o rodine: životné partnerstvá ľudí rovnakého pohlavia s deťmi. Deti spravidla pochádzajú z predchádzajúceho vzťahu partnera či partnerky, ale môžu sa narodiť aj ako vedome chcené už v rámci životného partnerstva žien. Pár sa netvo-

rí na základ biologicky označovaného pohlavia, ani deľba práce sa neupravuje na základe rodovej príslušnosti. V popredí stojí kvalita vzťahu. Deti žijú v týchto rodinách s rozmanitými rolovými vzormi, ktoré nie sú ovplyvnené rodom, ale individuálnymi silnými a slabými stránkami ľudí. Táto forma rodiny je v dimenziách rodovej roly, pohlavia a sexuálnej orientácie alternatívou tradičnej rodiny.

2.2 Príklad: stratégie proti rodovému rozdeleniu trhu práce

Na základe predstáv prezentovaných v predchádzajúcich prehľadoch možno analyzovať aj stratégie rodovej politiky. Osobitný význam tu zohráva otázka, či sú všetky tri faktory rodových vzťahov (dualita, polarita a hierarchia) odbúrané rovnakou mierou. Stratégie ako podpora žien a kvóty chcú v prvom rade zmeniť hierarchiu medzi pohlaviami, zatiaľ čo dualitu alebo polaritu nechávajú nedotknutú. Aby však bolo možné skutočne a dlhodobo odbúrať hierarchiu, musia byť tieto stratégie schopné problematizovať a narúšať aj dualitu a polaritu. Pokus o odbúranie hierarchie medzi ženským a mužským sa môže podariť len vtedy, keď stratégie rodovej politiky

- budú narúšať strnulé vymedzenie ženského a mužského, a tým začnú prekonávať dualitu;
- nechajú vyblednúť kontúrovanie mužského a ženského ako opozícií a protikladov, a tým začnú rozkladať polarizáciu.

Dualita a polarita sú nosné piliere hierarchie a stabilizujú ju.

Pre konkretizáciu tu analyzujeme rôzne stratégie proti rodovej segregácii na trhu práce. Všetky majú za cieľ dosiahnuť rovnosť žien a mužov prostredníctvom odbúrania segregácie, teda rozdelenia trhu práce na „ženské“ a „mužské“ sektory a povolania. Zreteľne ukážeme, že v záujme dlhodobého a udržateľného dosiahnutia rovnosti treba odbúrať nielen hierarchiu, ale aj dualitu a polaritu.

Hierarchia medzi „ženskými“ a „mužskými“ sektormi a povolaniaми spočíva v rôznom spoločenskom uznaní, odmeňovaní a štruktúrovaní: Sektory a povolania pre ženy sú na tom vždy horšie ako sektory a povolania pre mužov. Rodovo špecifické obsadzovanie týchto profesií sa odohráva sčasti na základe spôsobilosti sprostredkovanej socializáciou, no vo všeobecnosti najmä na základe prisudzovanej spôsobilosti. V súlade s tým sú ženy pracujúce v „ženských“

sektoroch a profesiách spoločensky menej uznávané a sú konfrontované s profesijnými štruktúrami, ktoré sťažujú postup a ďalší rozvoj. Na rozdiel od toho sú „mužské“ sektory a profesijné štruktúry v „mužských“ povolaniach viac uznávané, lepšie odmeňované a ponúkajú možnosti postupu a ďalšieho rozvoja (Krüger 2003).

Zdôvodňovanie spôsobilosti pre prácu v povolani je silne rodovo zaťažené, a to podľa duálneho a polarizujúceho rodového modelu: Spôsobilosť na technické záležitosti je konotovaná ako mužská, spôsobilosť na sociálne záležitosti zasa ako ženská. Pritom sa očakáva, že tieto dve orientácie spôsobilosti jednak existujú a jednak sa vzájomne vylučujú. Tak sa teda predpokladá, že osoby majú na základe svojho pohlavia istú spôsobilosť, ktorá chýba osobám druhého pohlavia. Spôsobilosť sa teda konštruuje ako duálna (technická alebo sociálna) a polarizujúca (technická spôsobilosť vylučuje sociálnu a naopak). Profesijné odbory sú zároveň zaťažené aj rodovým aspektom, zodpovedajúcim tradičnej duálnej a polaritnej schéme: Vychádza sa z predpokladu, že v mužských profesiách niet požiadaviek, ktoré by boli konotované ako ženské – a v ženských profesiách zasa niet požiadaviek, ktoré by boli konotované ako mužské. Ako hlboko sú tieto predstavy zakorenené, dokladajú v neposlednom rade systémy hodnotenia práce. Nároky na telesnú silu v opatrovateľských profesiách a nároky na sociálnu kompetenciu v technických profesiách sa tu systematicky zanedbávajú.

Stratégie rodovej politiky, zamerané proti rozštiepeniu sektorov a povolani na ženské a mužské, možno skúmať podľa toho, akých faktorov rodových pomerov sa dotýkajú:

Prvá stratégia: ženy v mužských povolaniach

Môžeme sa usilovať o rodovo spravodlivé obsadenie vo všetkých sektoroch a na všetkých profesijných pozíciách: Podporovanie žien v mužských profesiách a súčasné podporovanie mužov v ženských povolaniach je stratégia rodovej politiky. Ak by táto stratégia bola úspešná, neboli by aspoň dobré a zlé podmienky na trhu práce rozdeľované podľa pohlavia. Aj muži, ktorí pracujú v opatrovateľských profesiách, by potom dostávali relatívne menšiu mzdu a ženy, ktoré vykonávajú povolania v technickej oblasti, by boli relatívne lepšie platené. Táto stratégia rodovej politiky sa teda zameriava výlučne na osoby a na rodovo podmienené bariéry, s ktorými sa konfrontujú.

V skutočnosti sa podporovanie žien v mužských povolaniach odohráva len v skromnom rozsahu a nevyhnutné doplnenie prostredníctvom podporovania mužov v ženských povolaniach takmer úplne chýba, teda aspoň v Nemecku, škandinávské krajiny sú v tom o niečo ďalej. Pre nemeckú politiku trhu práce je typická skratkovitá forma „podpory žien“, ktorá však zostáva trčať na pol ceste, pretože zohľadňuje len jednu stranu v rodovom vzťahu: Nikto sa neusiluje podporovať mužov v tom, aby šli do horšie platených ženských povolání. Príčiny doterajšieho zlyhávania rovnocenného obsadenia povolání spočívajú aj v tom, že tradičný model živiteľa rodiny nepripúšťa, aby muži šli do horšie platených profesijných pozícií, a že obraz muža je omnoho rezistentnejší voči zmenám smerom k znakom konotovaným ako ženským než obraz ženy voči znakom konotovaným ako mužským.

Druhá stratégia: zvýšenie hodnoty ženských povolání

Iná stratégia rodovej politiky sa usiluje o zhodnotenie sektorov a profesií pre ženy. Patrí k tomu odstraňovanie diskriminačných štruktúr ženských povolání, ako aj ich prispôsobovanie mužským povolaniam. Týmto spôsobom majú ženy dostávať v im priradovaných povolaniach to isté uznanie, odmeňovanie a podporné štruktúry, ako to je obvyklé v mužských povolaniach. Táto stratégia nechce nič meniť na rodovom vzťahu v obsadení povolání, len prispôbiť štruktúry a hodnotenie ženských povolání mužským povolaniam. Hierarchia medzi povolaniami sa má odstrániť pozdvihnutím ženských povolání na úroveň mužských povolání. Keď sa vyrovnanie podarí, je cieľ dosiahnutý. Pri tejto stratégii sa síce do zorného poľa dostáva rodové zaťaženie profesijných štruktúr, berie sa však na vedomie len ako skutkový stav diskriminácie, a preto sa v nej skrýva iný deficit: Takéto antidiskriminačné stratégie nechcú nič meniť na rodovo špecifických konotáciách, ale len zlepšiť podmienky pre ženy v ženských povolaniach pri zachovaní duality a polarity. Socializácia podľa tradičných rodových predstáv a rodovo špecifická spôsobilosť sa neproblematizuje. Síce sa tak kritizuje hierarchia medzi technickou a sociálnou oblasťou, no priradovanie týchto oblastí na základe pohlavia sa akceptuje. Zmena povolání sa stáva úlohou žien v ženských povolaniach. Muži sa tým necítia ani oslovení, ani dotknutí, často sa dokonca obávajú, že zvýšenie miezd ženám pôjde na ich úkor, napríklad keď ide v mzdových vyjednávaniach o rozdeľovanie pevne stanoveného finančného balíka.

Tretia stratégia: odstraňovanie rodového zaťaženia povolani prostredníctvom profesionalizácie

Táto stratégia rodovej politiky spochybňuje rozdeľovanie profesií a pracovných odborov, ktoré odráža dualitu a polaritu rodových predstáv, ako aj nižšie ohodnotenie a chýbajúcu profesionalizáciu požiadaviek konotovaných ako ženských (Krüger 2003). Analyzuje nedostatočné profesionalizačné štruktúry ženských profesií, ako aj moc profesijných zväzov, cirkví a všeobecnoprospešných organizácií, ktoré rozhodujú o štruktúrach profesijnej prípravy, počte a kvalite pracovných miest. K odstráneniu rodového zaťaženia profesií by teda došlo v dôsledku zásadného redefinovania požiadaviek, hodnotení, odmeňovania a štruktúrovania profesií. Táto vízia spočíva v zrušení rodového zaťaženia profesijných odborov, týkajúceho sa požiadaviek, organizácie práce a pracovných podmienok, ktoré sú v nich vyžadované, ako aj v profesionalizácii povolani považovaných za ženské. Odhaľovanie sociálnych požiadaviek v povolaniach považovaných za mužské a technických alebo fyzických nárokov v povolaniach považovaných za ženské sú prvé kroky k tomuto procesu odstraňovania rodového zaťaženia, ktorý sa v angličtine nazýva „degendering“ (Krell a d. 2001).

Takáto stratégia zároveň intenzívnejšie vyzdvihuje pozadie a legitímovanie rozdeľovania povolani na „mužské“ a „ženské“: Nie je udržateľné to, že chceme odčítať spôsobilosť ľudí z ich pohlavia, a nie je ani správne definovať technické profesie bez sociálnej kompetencie a sociálne povolania bez technickej kompetencie. Až pohľad na individuum bez ohraničenia toho či onoho pohlavia nás uchráni pred tým, aby sme osobám automaticky prisudzovali rodovo špecifické schopnosti. Fakt, že žiadna žena nie je rovnaká ako iná žena a nemá ani také charakteristiky, ktoré nemá žiaden muž, a žiaden muž nie je rovnaký ako iný muž a nemá ani také charakteristiky, ktoré by nemohla mať aj žena, spochybňuje základné predpoklady, ktoré zdôvodňujú rodovú hierarchiu sektorov a povolani. Treba narušiť konotácie muž-technika-hodnotné a žena-sociálne-menejcenné. Hodnotiace kritériá a štruktúry profesionalizácie nesmú už kopírovať rodovo špecifické predstavy a konštrukcie, ale potrebujú inú perspektívu. Principiálna kritika takzvanej rodovo špecifickej spôsobilosti, vychádzajúcej z duálnych a polaritných predstáv o rode, sa musí prepájať s kritikou jednorozmernosti povolani, definovaných ako technické alebo ako sociálne, a musí odstrániť menejcennosť ženských povolani.

3. Ciele rodovej politiky

Základné východiská rodových teórií neriadia len stratégie, ale aj stanovovanie cieľov. Aby sme mohli určiť, v čom spočívajú neprávosti v rodových pomeroch a v akom smere ich treba odstraňovať, potrebujeme jasnú predstavu, ako by tieto rodové pomery mali vlastne vyzerieť.

V nasledujúcej časti opíšeme a dáme do vzájomnej súvislosti tri rôzne ciele rodovej politiky, ktoré vychádzajú z netradičných rodových koncepcií.

Prvý cieľ: nastoliť spravodlivosť v rodových vzťahoch – rovnaké rozdeľovanie zdrojov

Konkrétnejšie to znamená, že **muži majú v porovnaní so ženami a ženy v porovnaní s mužmi** k dispozícii

- rovnaký diel ekonomických prostriedkov a ekonomických právomocí;
- rovnaký diel platenej a neplatenej práce;
- rovnaký diel voľného času;
- rovnaký diel uznania;
- rovnaký diel moci;
- rovnaký diel zdravia;
- rovnaký diel vedomostí;
- rovnaký diel priestoru.

Ide teda o rodovo spravodlivú participáciu na zdrojoch ako peniaze, moc, čas a poznanie.

Nancy Fraser (1997) rozlišuje vo svojej práci o polovičnej spravodlivosti sociálno-ekonomickú a kultúrno-symbolickú nespravodlivosť.

Sociálno-ekonomickú nespravodlivosť možno identifikovať pomocou týchto indikátorov (s. 28 a ď.):

- Vykorisťovanie: výnos práce si privlastňujú iní.
- Ekonomická marginalizácia: pridelovanie neobľúbenej a zle platennej práce.
- Deprivácia: upieranie dostačujúceho materiálneho životného štandardu, chudoba.

Ak tieto tri dimenzie dáme do súvislosti s rodovými pomermi, tak možno sociálno-ekonomickú nespravidlivosť opísať nasledovne:

- Vykorišтовanie: domáce práce a opatrovateľská práca v súkromí sú neplatenou prácou a tí, čo ju vykonávajú, teda prevažne ženy, sú o výnos z tejto práce pripravované.
- Ekonomická marginalizácia: v dôsledku vytvárania sektorov s nízkymi mzdami, rodovej typizácie odvetví a povolaniach, ako aj v dôsledku individuálneho skracovania platenej práce kvôli práci v súkromí (čiasťočný úväzok) sú ekonomicky marginalizované osoby, ktoré vykonávajú prácu v súkromí pre deti, starých ľudí a chorých, a to sú prevažne ženy.
- Deprivácia: najmä samostatne vychovávajúce matky sú na základe chýbajúcej verejnej opatery malých detí odkázané na sociálnu pomoc, ktorá ich udržiava na hranici chudoby. Zameranosť sociálnych poisťných systémov na zárobkovú prácu spôsobuje, že sa mnohé ženy v starobe stávajú chudobnými.

Kultúrno-symbolická nespravidlivosť sa podľa Nancy Fraser prejavuje týmito indikátormi (s. 41 a ď.):

- Kultúrna dominancia: podriaďovanie interpretačným vzorcom, ktoré sú vlastnej kultúre cudzie.
- Chýbajúce uznanie: zaháňanie do sféry neviditeľnosti prostredníctvom autoritatívnych praktík kultúry v oblasti reprezentácie, komunikácie a interpretácie.
- Nedostatok rešpektu: rutinné znevažovanie a ponížovanie.

Keď tieto tri dimenzie dáme do súvislosti s rodovými pomermi, možno kultúrno-symbolickú nespravidlivosť opísať nasledovne:

- Kultúrna dominancia: androcentrizmy v hodnotovej orientácii a mechanizmoch v organizáciách.
- Chýbajúce uznanie: zneviditeľňovanie žien a skúseností, schopností a práce v spoločnosti, ktoré sú priradované životnému kontextu žien.
- Nedostatok rešpektu: sexizmus vo forme sexuálnych prechmatov, sexuálneho vykorisťovania a mužského násillia voči ženám.

V záujme nastolenia takto poňatej rodovej rovnosti treba najprv realizovať skupinové komparácie medzi mužmi a ženami. Nejde však

len o porovnávanie skupín definovaných na základe pohlavia (podľa telesných znakov), ale práve o porovnávanie rodových skupín v ich konkrétnom spoločenskom kontexte, teda v určitom etniku, v triede alebo v sociálno-ekonomickom prostredí, v ich náboženstve, s možným postihnutím alebo vzhľadom na sexuálnu orientáciu.

Na mnohých miestach zistíme, že ženy sú v porovnaní s mužmi tej istej skupiny, definovanej podľa rôznych znakov, v nevýhode. Connell (1999) hovorí o patriarchálnej dividende; podieľajú sa na nej aj tí muži, ktorí v zmysle hegemoniálnej mužskosti stoja vo vzťahu k domínujúcim mužom skôr na strane porazených.

Druhý cieľ: pripustiť rodovú rozmanitosť (gender diversity)

Nastolenie rodovej rovnosti znamená buď prispôbiť mužov úrovni žien, alebo ženy úrovni mužov – vždy však vo vzťahu k disponovaniu zdrojmi. Ako jedno z najdôležitejších zdôvodnení nespravodlivého rozdeľovania zdrojov sa stále znova objavuje poukazovanie na dualitu, polaritu a hierarchiu rodov. Pri druhom ciele ide preto o to, aby sa nastolila rovnocennosť rôznych foriem rodových realizácií života a aby bola možná **existencia človeka ako muža, resp. ženy mimo** biologických určení, mimo nanútenej heterosexuality a mimo obmedzujúcich rodových noriem. Analýzy hegemoniálnej mužskosti, resp. rôznych mužskostí (Connell 1999), analýzy mýtu materstva (Vinken 2001) a „mystiky ženskosti“ (Friedan 1970) môžu prispievať k rozpoznávaniu a kritizovaniu rodovo zaťažených formácií a obmedzení rôznych spôsobov života a biografii. Tento cieľ sa spočiatku orientuje na nediskriminovanie ľudí, ktorí žijú rôzne formy rodovosti vo všetkých dimenziách (sex, desire, gender). Tento cieľ však presahuje rámec antidiskriminácie a zahŕňa viac ako uznanie daných rodových spôsobov života. Ide aj o formovanie rámcových podmienok, ku ktorým patria i normy a hodnoty, umožňujúce, aby sa takéto mnohotvárne spôsoby života dali praktizovať. Pri tom sa spochybňujú normy normálnosti, pretože integrácia toho, čo bolo doteraz vylúčené, mení predstavu o „normálnosti“.

Tretí cieľ: odstraňovanie rodového zaťaženia (degendering)

V prípade tohto cieľa už nejde priamo o jednotlivé osoby a skupiny, ale o **inštitúcie, systémy a kultúry** (Lorber 2004). Rod je, ako sme ukázali, aj charakteristika sociálneho usporiadania. Schambach (2004)

ukazuje na príklade plánov na zastavanie Potsdamského námestia v Berlíne, ako do tohto formovania prenikli androcentrické predstavy konotované ako mužské. (Zdôrazňovanie ekonomických premís a zanedbávanie reprodukčných, zdôrazňovanie historického významu, spojené so zanedbaním sociálnych dôsledkov hluku, znečistenia ovzdušia a nebezpečenstva dopravných nehôd.) Musíme odhaľovať a nahrádzať **androcentrizmy, teda zameriavanie sa na určitú formu mužskosti**, ktorá zároveň určuje aj zodpovedajúcu ženskosť ako normu. Na to treba realizovať rodovú analýzu inštitúcií, mechanizmov a rutiny, ako aj deľby práce, ktoré sú v nich zaužívané: na jednej strane tým, že okrem hodnotových predstáv konotovaných ako mužské alebo namiesto nich sa účinne uplatnia aj hodnotové predstavy konotované ako ženské, na druhej strane však aj zmenou bipolárnych rodovo konotovaných hierarchií, štruktúr a postupov. Treba rozpoznať a odbúravať pravidlá a rutinné postupy praktikovaného rodu (pozri kapitolu 1.3). Vo firmách a verejnej správe síce môžu byť ženy vo vedúcich funkciách žiaduce, no kým sú neformálne siete, podoba pracovného miesta a kvalifikačné požiadavky konštituované androcentricky, dostanú sa na vedúce posty len tie ženy, ktoré sa svojím spôsobom života a myslenia prispôbia normám zameraným na mužov. Odstraňovať rodové zaťaženie tu znamená vykonať analýzu ideálov osobnosti, interakcie, organizácie a vedenia a zakomponovať do nich dimenzie konotované ako ženské. Povedie to k premene celej organizácie a dotkne sa to mužov i žien.

V rámci uplatňovania rodového hľadiska (gender mainstreamingu) by mali zohrávať úlohu všetky tri ciele, vždy s rôznou mierou závažnosti v závislosti od skúmaného zámeru. Trvalo udržateľnú a dlhodobú spravodlivosť v rodových vzťahoch možno dosiahnuť totiž len vtedy, keď sa spochybnia normy normalnosti a keď sa zmenia inštitúcie a štruktúry, ktoré sú ich nositeľkami.

Otázky k cieľom rodovej politiky

1. Vylučuje skúmaný zámer osoby na základe ich pohlavia?
(priama diskriminácia)
Pohlavie (sex): Vylučuje tento zámer vo všeobecnosti mužov alebo ženy?
Sexuálna orientácia (desire): Vylučuje tento zámer ľudí určitej sexuálnej orientácie?
Rod (gender): Vylučuje tento zámer ženy alebo mužov v určitom veku, s deťmi, s migračným pozadím, s postihnutím?
2. Ako mení skúmaný zámer životnú situáciu: Vnáša viac rovnosti medzi mužov a ženy jednej špecifickej skupiny (k skupinám pozri rod v otázke 1), alebo vedie k zväčšeniu rozdielov medzi mužmi a ženami v týchto skupinách? (prístup k zdrojom)
3. Posilňuje sa tu, alebo sa skôr odbúrava predstava konotovaná ako mužská alebo ako ženská? Aké dôsledky to má?
4. Ako by mohol skúmaný zámer vytvoriť rozmanitosť a komplexnosť rôznych foriem realizácie rodových rolí?
5. Vedie skúmaný zámer k odbúravaniu rodovo konotovaných noriem, spôsobov správania, mechanizmov v danej oblasti, na ktorú sa tento zámer orientuje?

4. Stratégie rodovej politiky: antidiskriminačná politika, managing diversity alebo gender mainstreaming - k aktuálnej diskusii

V tejto kapitole porovnáme tri stratégie rodovej politiky. Rámec našej analýzy tvoria teoretické úvahy o rode a ciele rodovej politiky, predstavené v kapitole 3.

4.1 Antidiskriminačná politika alebo gender mainstreaming?

Rodová politika môže využívať mnoho rozličných stratégií. Na európskej úrovni sa popri stratégii uplatňovania rodového hľadiska

(gender mainstreamingu) v súčasnosti sleduje široká antidiskriminačná politika, v rámci ktorej sa vyskytuje aj kategória rodu. Pri uplatňovaní európskych antidiskriminačných smerníc sa diskutuje o novom, *horizontálnom* východisku. Základný princíp tohto východiska znie: „Každá osoba má právo na rovnaké zaobchádzanie bez ohľadu na to, či ide o ženu, muža, človeka s postihnutím alebo bez neho, alebo či ide o osobu, ktorá patrí k menšinovej skupine, alebo nie.“ (Lockett 2004) Za charakteristiky, ktoré sa môžu stať dôvodom diskriminácie, sa považujú: rasa alebo etnický pôvod (Smernica o rovnakom zaobchádzaní bez rozdielu rasy 2000/43/EG), náboženstvo alebo svetonázor, postihnutie, vek a sexuálna orientácia (Smernica o rovnakom zaobchádzaní pri zamestnávaní a v profesii 2000/78/EG). Diskriminácia z dôvodu rodu je zachytená v smerniciach schválených už dávnejšie.

Opatrenia proti diskriminácii z rôznych dôvodov sa sumarizujú na troch rôznych úrovniach, ktoré majú jednotné východisko:

1. Na právnej rovine zhrňa **jeden** zákon najrôznejšie diskriminačné faktory. Politika antidiskriminácie formuluje potom právne opatrenia, ktorými sa má potláčať nerovnaké zaobchádzanie. Pri potláčaní diskriminácie každého druhu sa pri legislatívnej úprave používajú tieto princípy:
 - obrátenie dôkazného bremena (diskrimináciu nemusí dokázať diskriminovaná osoba, ale ten, kto je z diskriminácie podozrivý, musí dokázať, že nediskriminuje);
 - definícia právneho statusu (kto je oprávnený podať žalobu kvôli diskriminácii);
 - sankcie pri nedodržíavaní antidiskriminačnej legislatívy.
2. V podporovaní skupín, ktoré sa zasadujú za uplatňovanie antidiskriminačných úprav: Akčný program Spoločenstva k boju proti diskriminácii nabáda mimovládne organizácie, ktoré sa doteraz zaoberali jednou cieľovou skupinou diskriminácie, aby spolupracovali aj s ďalšími zariadeniami, ktoré sa venujú iným dôvodom diskriminácie, a v tomto smere ich podporujú aj európske finančné prostriedky z tohto programu.
3. Založením antidiskriminačnej inštitúcie: Vyžaduje sa založenie pracoviska, ktoré dbá na dodržiavanie smerníc implantovaných do národného právneho systému.

Horizontálny princíp môže vzbudzovať dojem, že všetky diskriminačné faktory sú zoradené vedľa seba ako perly v náhrdelníku a ma-

jú rovnakú váhu. Keď sú faktory diskriminácie oddeľované čiarkou a „pohlavie“ sa len začlení do tohto radu, tak je to jasne zrozumiteľné pre právne definície zakazujúce diskrimináciu. Lenže sa tým zároveň nehovorí, že tieto faktory sú rovnako závažné aj v spoločenskej realite. V diskusii o horizontálnom princípe sa pohlavie, resp. rod často považuje za jeden diskriminačný faktor medzi mnohými a význam rodovej politiky sa tak relativizuje. Takýmto spôsobom sa však prehliada teoretické uvažovanie o kategórii rodu. Rodové teórie ukázali, že rod nie je len charakteristikou osôb, ale aj štruktúrovornou charakteristikou organizácií a kultúr (pozri kapitolu 1). Rod je spoločenský vzorec hlboko votkaný do usporiadania spoločenských pomerov. Státne, organizačné a kultúrne štruktúry sú formované androcentricky (vyhlasujú jednu špecifickú normu mužskosti za normu). Androcentrismus v systéme sociálneho zabezpečenia, ktorý je založený na tom, že sa počíta len platená práca, sa nemôže chápať ako diskriminácia jednotlivých žien. Ani relatívne horšie ohodnotenie a nedostatočná profesionalizácia vychovateľských a opatrovateľských profesií nie je diskrimináciou jednotlivej ženy na základe jej pohlavia, ale vykazuje rodovú štruktúru, ktorej dôsledky sa o. i. prejavujú v relatívne vyššom odmeňovaní mužov ako žien. Ani realita rodovo hierarchickej deľby práce nie je diskriminácia, ale rodová štruktúra, ktorá rozdeľuje privilégia a prácu na základe rodu. Preto je rodová politika viac než antidiskriminačná politika. Keď sa usilujeme o rodovú spravodlivosť, rodovú rozmanitosť (gender diversity) alebo odstraňovanie rodového zaťaženia (degendering) (pozri kapitolu 3), potrebujeme teóriu, teda pochopenie toho, čo konštituuje rodové pomery. Až analýza príčin a podmienok diskriminácie z dôvodu pohlavia vymedzuje rámec rodovej politiky. Nejde pritom o diskrimináciu v užšom zmysle, ktorú možno odstrániť čírym uznaním toho, čo doteraz bolo diskriminované. V oveľa väčšej miere ide o hľadanie a politickú zmenu štruktúrnych dôvodov prejavujúcej sa rozdielnosti.

Gender mainstreaming ako stratégia, ktorá má zmeniť spoločenské podmienky upevňovania hierarchických, duálnych a polaritných rodových pomerov, je časťou široko ponímanej rodovej politiky. Antidiskriminačná politika je tu prvým krokom.

4.2 Managing diversity alebo gender mainstreaming?

Diversity management, t. j. manažment rozmanitosti, sa často prezentuje ako obsiahlejšie a širšie východisko, než je gender mainstreaming, t. j. uplatňovanie rodového hľadiska, pretože táto stratégia zahŕňa omnoho viac diskriminačných faktorov než gender mainstreaming (Döge 2004).

Diversity, rozmanitosť ako želaný cieľ, znamená, že dôjde k uznaniu rôznosti ľudí vzhľadom na pohlavie, etnicitu, sociálny pôvod, vek, zdravotný stav alebo sexuálnu orientáciu. Týka sa tak foriem ovládania, ktoré intenzívne ovplyvňujú spoločenskú realitu: patriarchálnych foriem ovládania, ktoré spôsobujú útlak na základe pohlavia, rasizmu, ktorý diskriminuje etnickú príslušnosť, kapitalizmu, ktorý určuje triednu príslušnosť, resp. sociálno-ekonomické pomery. Na tomto pozadí sa rozmanitosť musí javiť ako idealistický cieľ, ktorý sugeruje, že môže ísť o odstránenie všetkých foriem ovládania naraz. Sľubuje tak skutočne rajske pomery – rovnocennosť všetkých ľudí.

Manažment rozmanitosti ako firemná stratégia sľubuje, že zužitkuje rozmanitosť ľudí v prospech firmy. Z hľadiska majiteľa firmy tu ide o dve východiská:

- zákaz diskriminácie, ktorý predpisuje legislatíva;
- mrhanie zdrojmi, ku ktorému dochádza potláčaním rozmanitosti.

Cieľom súkromných kapitalistických firiem je nesporne čo najziskovejší predaj ich produktov. Tomuto cieľu slúži aj vytváranie „diversity“. A rozmanitosť rieši dva problémy: Nediskriminovanie ľudí na základe určitých charakteristík predchádza právnym problémom, pričom lepšie vyťaženie potenciálu, ktorý majú ľudia práve na základe týchto charakteristík, môže slúžiť firemným cieľom.

Uplatňovanie rodového hľadiska (gender mainstreaming) a manažment rozmanitosti (managing diversity) sa ako stratégie rodovej politiky v mnohých perspektívach značne odlišujú.

Pôvod

- ❖ Gender mainstreaming (GM) pochádza z medzinárodného ženského hnutia a zohľadňuje výsledky ženského výskumu a kritické

kého mužského výskumu; gender mainstreaming má politické pozadie a jeho cieľom je spoločenská zmena.

- ❖ Managing diversity (MD) pochádza z manažmentu ľudských zdrojov a zohľadňuje podnikovohospodárske a sociologické poznatky týkajúce sa fungovania organizácie, MD má pozadie vzťahujúce sa na firmu a slúži podnikateľskému cieľu.

Chápanie rodu

- ❖ V procesoch GM sa na rod nenazerá len ako na charakteristiku indivíduí, ale ide aj o rodové hierarchie, androcentrizmy a maskulínne kultúry, teda o štruktúry, ktoré podmieňujú nerovnosť. Rod sa chápe ako regulatívna prax, ktorá umiestňuje indivíduá na spoločenské pozície (povolania), prideluje im zdroje a privilégiá (rodovo hierarchická deľba práce), vystavuje ich násiliu. V GM procesoch môže ísť o odstránenie rodovej hierarchie (nerovnosti), rodovej polarity a rodovej duality.
- ❖ V prípade MD ide o využitie rozdielnosti dvojrodovo diferencovaných osôb v rámci podnikového hospodárstva. Rod ostáva individuálnou zážitkovou kvalitou, ktorá sa má uplatňovať ako zdroj a ktorú možno využívať. Pritom môže ľahko dochádzať k esencialistickému prisudzovaniu charakteristík a potenciálov, napr. keď sa ženy vo vedúcom postavení využívajú ako nositeľky typicky ženských spôsobov správania (ku kritike pozri Krell 2004).

Ciele

- ❖ V GM procesoch sa konkrétne ciele rodovej politiky stanovujú demokratickými postupmi. Ide napr. o vytváranie rodovej spravodlivosti, pripustenie rodovej rozmanitosti a odstránenie rodového zaťaženia noriem a mechanizmov.
- ❖ Cieľom MD je využitie existujúcich rozdielov medzi pohlaviami na zvýšenie firemného úspechu (zlepšenie imidžu, využitie ľudských zdrojov, prevencia nákladov vznikajúcich v dôsledku diskriminácie a mobingu). Rozmanitosť skúseností z rôznych životných situácií a spôsobov života, ktoré sú podmienené rodovo, má skvalitniť výsledky tímovej práce a optimalizovať orientáciu na zákazníkov.

Dosah

- ❖ GM chce zmeniť *všetky* rozhodovacie procesy v organizácii a v *každom* odbore činnosti realizovať rodové analýzy. Ide o kritické skúmanie zámerov a opatrení a o ich zmenu, ak nezodpovedajú cieľom rodovej politiky. GM sa zameriava na spoločenské rámcové podmienky, v ktorých sa rodové pomery stále znova reprodukovujú. Gender budgeting, t. j. rodové rozpočtovanie je stratégia v rámci GM, ktorá kriticky skúma peňažné toky rozpočtov.
- ❖ MD má svoje ťažiská tam, kde ide o zamestnancov alebo zákazníkov (personálny rozvoj a odbyť). Odmeňovanie nie je jeho predmetom záujmu. Hranica MD leží tam, kde sa spochybňuje úžitok pre firmu, alebo kde náklady presahujú očakávaný osôh – a to sa zrejme bude týkať mnohých rodových problémov, pretože mzdová diskriminácia a seriózne zohľadňovanie reprodukčnej zodpovednosti všetkých zamestnancov a zamestnankyň sú problémy, ktoré bez prerozdelenia nemožno vyriešiť. Táto redistribúcia časových a finančných zdrojov medzi mužmi a ženami, ale aj medzi zamestnávateľskou a zamestnaneckou stranou nie je možná len na firemnej úrovni.
Ak to dáme do súvisu s dimenziami rodu (sex, desire, gender; pozri kapitolu 1), môže dôjsť k tomu, že ženy, ale aj osoby s rôznymi sexuálnymi orientáciami (desire) nebudú diskriminované a budú mať prístup k zdrojom.

Zohľadňovanie veku, etnicity, triedy a rasy

- ❖ GM implikuje rodové analýzy, kde ide aj o skupiny osôb. Tieto skupiny tvoria osoby, ktorých životné situácie treba určovať nielen cez ich pohlavie, ale aj cez iné osi diskriminácie. Rodové analýzy sa pýtajú, ako prispievajú rodové pomery spoločnosti k týmto životným situáciám. Pri rodových analýzach, ktoré sa vzťahujú na hodnotové orientácie, postupy a štruktúry, je stredobodom pozornosti rod. Rovnako ako všetky ostatné diskriminačné faktory, rod nemožno chápať aditívne, ide skôr o zachytenie vzájomného prelínania sa aj – a práve – diskriminujúcich štruktúr.
- ❖ MD ide vždy o všetky diskriminačné faktory. Tieto faktory sa však využívajú len v ich zážitkovej kvalite a pluralite, neanalyzujú a ne-

potláčajú sa ako faktory v jednom alebo viacerých systémoch nerovnosti. Keďže sa majú využívať konkrétne potenciály rozdielov, môže dochádzať k ich upevňovaniu: Existuje riziko, že pôvodne diskriminujúca kultúra dominancie sa bude reprodukovat', a nie odbúravat'. Pozitívny prístup k rozdielom, resp. k inakosti, ktorá bola doposiaľ vnímaná ako odchýlka, môže viesť k esencalizácii, a tým môže rozdiely upevňovat' a obnovovat'. Kultúry dominancie sa neproblematizujú, len urobia miesto tomu, čo bolo doteraz potláčané, spravidla na to, aby využili potenciál inakosti pre stanovené (firemné) ciele. Koncept rozmanitosti, formulovaný ako firemný cieľ, sa vyhýba akejkolvek diskriminácii, aj diskriminácii na základe pohlavia (vo všetkých dimenziách). Manažment rozmanitosti však neimplikuje zmenu príčin a podmienok, ktoré tieto rozdiely vytvárajú. K cieľom koncepcie MD teda nepatrí odstraňovanie rodového zaťaženia (de-gendering). Keď maskulínne spôsoby správania slúžia firemnému cieľu, budú skôr posilňované než odbúravané.

Ťažisko tréningov

- ❖ V GM procesoch sú oslovení všetci členovia a členky organizácie, pretože ide o produkty tejto organizácie a za tie spoločne zodpovedajú všetci. Rodová kompetencia je ťažiskom tréningov a znamená rozpoznať rodový aspekt svojich úloh a tieto úlohy spracovat' so zohľadnením rodovo politických normatívov. Na to je potrebná kombinácia rodovej odbornosti a profesijnej odbornosti.
- ❖ MD je predovšetkým úloha pre personálny manažment, ktorý má zabezpečiť uznanie rozmanitosti pracovníkov a pracovníčok. V tréningoch ide najmä o senzibilizáciu na rodové rozdiely, zmenu postojov v zmysle ocenenia a zvládnutia ich zužitkovania. Odbúravanie predsudkov a spochybňovanie stereotypov sú predpoklady na praktizovanie rovnakého zaobchádzania tak, ako ho chápe koncept rozmanitosti.

Vzťah k podpore žien

- ❖ GM je explicitne stratégia, ktorá vychádza z podpory žien, dopĺňa ju a rozširuje o otázku podielu mužských štruktúr a hodnotových

- postojov. GM zahŕňa aj podporu mužov, keď to odporučí rodová analýza. Vo verejnej službe je podpora žien nariadená zákonom, GM je povinný na základe európskeho záväzku.
- ❖ V mnohých súkromných firmách neexistuje žiadna priama, kontrolovateľná stratégia podpory žien. Zákon o zriaďovaní zamestnaneckých rád dáva zástupcom podnikových rád niektoré práva, ako môžu postupovať proti diskriminácii na základe pohlavia. Prax ukazuje, že je ťažké tieto práva presadzovať. Niektoré veľké firmy zaviedli podporu žien dobrovoľne. Keď sa na MD v týchto firmách bude v porovnaní s podporou žien nazerať ako na obsiahlejší prístup a referentky pre podporu žien sa stanú manažérkami rozmanitosti, až konkrétne výsledky tohto nového prístupu budú môcť podať informácie o tom, či bola „stará“ stratégia podpory žien úspešnejšia, alebo nie. Vehementné odmietanie zákona o rodovej rovnosti v súkromnom sektore zo strany firemných zväzov je tiež indikátorom toho, že vedenia firiem chcú radšej samy určovať priestor pre politiku rovnosti príležitostí a odmietajú akúkoľvek záväznú povinnosť. Pre personálnu politiku vo verejnej službe môže koncept rozmanitosti znamenať rozšírenie stratégie rovnoprávnosti, ak sa bude podporovať doterajšie úsilie, ktoré vyvíjala stratégia podpory žien.

Literatúra

- Butler, Judith: *Das Unbehagen der Geschlechter*. Frankfurt 1991. V slovenčine vyšlo pod názvom: Trampoty s rodom. Feminizmus a podryvanie identity. ASPEKT 2003, preklad Jana Juráňová.
- Connell, Robert W.: *Der gemachte Mann. Konstruktion und Krise von Männlichkeiten*. Opladen 1999.
- Deutscher Städtetag: Vorbericht für die 349. Sitzung des Präsidiums des Deutschen Städtetages am 8. - 9. Juni 2004 in Neuss: *Top 4: Gender Mainstreaming – Methode systematischer Folgenbewertung bei kommunaler Rechtssetzung*.
- Döge, Peter – Stiegler, Barbara: *Gender Mainstreaming in Deutschland*. In: Neustüss, Claudia – Meuser, Michael: *Gender Mainstreaming. Konzepte, Handlungsfelder, Instrumente*. Bundeszentrale für politische Bildung, Bonn 2004, s. 135-157.
- Döge, Peter: *Managing Diversity – Von der Antidiskriminierung zur produktiven Gestaltung von Vielfalt*. In: *Theorie und Praxis der sozialen Arbeit* 3, 2004, s. 11-16.
- Fraser, Nancy: *Die halbierte Gerechtigkeit*. Frankfurt 1997.
- Frey, Regina: *Ganz natürlich?* In: *TAZ-Magazin*, č. 6918 z 30. 11. 2002, s. 7.
- Frey, Regina: *Gender Mainstreaming. Geschlechtertheorie und –praxis im internationalen Diskurs*. Königstein 2003.
- Friedan, Betty: *Der Weiblichkeitswahn oder die Selbstbefreiung der Frau*. Hamburg 1970.
- Gottschall, Karin: *Doing Gender while Doing Work? Erkenntnispotenziale konstruktivisti-*

- scher Perspektiven für eine Analyse des Zusammenhangs von Arbeitsmarkt, Beruf und Geschlecht.* In: Geissler, Birgit – Maier, Friederike – Pfau-Effinger, Birgit (ed.): *Frauen-ArbeitsMarkt.* Berlin 1998, s. 63-95.
- Gottschall, Karin: *Soziale Ungleichheit und Geschlecht.* Opladen 2000.
- Haraway, Donna: *Die Neuerfindung der Natur. Primaten, Cyborgs und Frauen.* Frankfurt – New York 1995.
- Kommission der Europäischen Gemeinschaften: Grünbuch. Gleichstellung sowie Bekämpfung von Diskriminierungen in einer erweiterten Europäischen Union. KOM(2004)379.
- Kreisky, Eva – Sauer, Birgit (ed.): *Feministische Standpunkte in der Politikwissenschaft. Eine Einführung.* Frankfurt – New York 1995.
- Krell, Gertraude: *Vorteile eines neuen, weiblichen Führungsstils. Ideologie, Kritik und Diskursanalyse.* In: Krell, Gertraude: *Chancengleichheit durch Personalpolitik.* Hamburg 2004, s. 377-392.
- Krell, Gertraude – Carl, Andrea-Hiller – Krehnke, Anna: *Diskriminierungsfreie Bewertung von (Dienstleistungs-)Arbeit, Vergleichsprojekt bei der Landeshauptstadt Hannover im Auftrag der ver.di-Bundesvorstand, ÖTV e.V. Stuttgart 2001.*
- Krüger, Helga: *Professionalisierung von Frauenberufen – Oder Männer für Frauenberufe interessieren? Das Doppelgesicht des arbeitsmarktlichen Geschlechtersystems.* In: Heinz, Katrin – Thiessen, Barbara (ed.): *Feministische Forschung – Nachhaltige Einsprüche.* Opladen 2003, s. 123-145.
- Lange, Ralf: *Geschlechterverhältnisse im Management von Organisationen.* Mehring 1998.
- Lockett, Tony: *Für Vielfalt – gegen Diskriminierung. Perspektiven europäischer Antidiskriminierungspolitik.* In: Ministerium für Gesundheit, Soziales, Frauen und Familie des Landes Nordrhein-Westfalen: *Fachtagung, Dokumentation „Ungleich besser: Vielfalt statt Diskriminierung“.* Düsseldorf 2004, s. 14-21.
- Lorber, Judith: *Genderparadoxien.* Opladen 1999.
- Lorber, Judith: *Man muß bei Gender ansetzen, um Gender zu demontieren: Feministische Theorie und Degendering.* In: *Zeitschrift für Frauenforschung und Geschlechterstudien* 2004, 22, 2+3, s. 9-25.
- Maihofer, Andrea – Böhnisch, Tomke – Wolf, Anne: *Wandel der Familie.* Hans-Böckler-Stiftung, Arbeitspapier 48. Düsseldorf 2001.
- Meuser, Michael: *Geschlechterforschung und Soziologie der Männlichkeit.* In: Döge, Peter – Kassner, Karsten – Schambach, Gabriele (ed.): *Schaustelle Gender. Aktuelle Beiträge sozialwissenschaftlicher Geschlechterforschung.* Bielefeld 2004, s. 29-41.
- Netzwerk Gender Training (ed.): *Geschlechterverhältnisse bewegen. Erfahrungen mit Gender Training.* Königstein 2004.
- Nicholson, Linda: *Was heißt „Gender“?* In: Institut für Sozialforschung Frankfurt (ed.): *Geschlechterverhältnisse und Politik.* Frankfurt 1994, s. 188-221.
- Pease, Allan – Pease, Barbara: *Warum Männer nicht zuhören und Frauen schlecht einparken. Ganz natürliche Erklärungen für eigentlich unerklärliche Schwächen.* Berlin 2000.
- Rühling, Annelie – Kassner, Karsten – Grottian, Peter: *Geschlechterdemokratie leben. Junge Eltern zwischen Familienpolitik und Alltagserfahrungen.* In: *Aus Politik und Zeitgeschichte* (B 19), 2004, s. 11-18.
- Schambach, Gabriele: *Genderaspekte in der Planung des Potsdamer Platzes in Berlin.* In: Döge, Peter – Kassner, Karsten – Schambach, Gabriele (ed.): *Schaustelle Gender. Aktuelle Beiträge sozialwissenschaftlicher Geschlechterforschung.* Bielefeld 2004, s. 172-191.
- Sellach, Brigitte – Enders-Drägässer, Uta – Baer, Susanne – Kuhl, Mara – Kress, Bri-

- gitta: Wissensnetz. *Gender Mainstreaming in der Bundesverwaltung*, 2003. <http://www.bmfsfj.de/gm/wissensnetz.html>
- Stiegler, Barbara: *Gender macht Politik – 10 Fragen und Antworten zum Konzept Gender Mainstreaming*. Forschungsinstitut der Friedrich-Ebert-Stiftung, Abt. Arbeit und Sozialpolitik, Bonn 2002.
- Thiessen, Barbara: *Re-Formulierung des Privaten. Professionalisierung personenbezogener, haushaltsnaher Dienstleistung*. Opladen 2003.
- Vinken, Barbara: *Die deutsche Mutter. Der lange Schatten eines Mythos*. Mníchov 2001.
- Weg, Marianne: *Going Gender in die BürgerInnengesellschaft? Gender Mainstreaming in zivilgesellschaftlichen Organisationen*. Friedrich-Ebert-Stiftung, Bonn 2004.
- Werner, Petra: *Geschlechterperspektiven im Journalismus* (rukopis prejavu 2004). www.journalistinnen.de
- Wetterer, Angelika (ed.): *Die soziale Konstruktion von Geschlecht in Professionalisierungsprozessen*. Frankfurt 1995.
- Wichterich, Christa: *Femme globale: Globalisierung ist nicht geschlechtsneutral*. Hamburg 2003.

Gender mainstreaming sa môže podariť len vtedy, keď si všetci aktéri a aktérky, podieľajúci sa na rodových procesoch, osvoja hlboké znalosti o rodovej problematike a rod pochopia ako konštitutívnu kategóriu spoločenských pomerov.

Barbara Stiegler

Ženy v mainstreame: politické stratégie a rodové teórie

1. Otázky

Organizačné formy a stratégie týkajúce sa ženskej a rodovej problematiky sú v pohybe. V Nemecku dochádza k zmenám v profiloch rezortov na spolkovej a krajinskej úrovni, diskutuje sa o postavení referentiek a referentov pre rodovú rovnosť v procese reformy verejnej správy. Rušia sa ministerstvá pre záležitosti žien a vedú sa spory, či to znamená stratu moci ženskej politiky alebo kvalitatívne zlepšenie. Veľké odbory sa spájajú a otázka, či tieto zlúčenia prinesú so sebou osobitnú formu vylúčenia žien, je ešte otvorená. Stále silnejšie sa presadzuje nová stratégia: mainstreaming. Táto stratégia vytvorená na medzinárodnej, špeciálne európskej úrovni, sa javí ako možnosť riešenia rodových otázok a vyslobodenia žien z ich druhoradosti. Politika podpory žien sa zavrhuje ako prekonaná, prierezovej politike sa zasa včíta nedostatočné zastupovanie záujmov žien a mainstreaming sa považuje za postmodernú inováciu ženskej politiky. Niektoré však vidia mainstreaming ako čosi staré a „otrepané“, nový preliv pre veľmi staré úsilie o zavádzanie prierezovej politiky. A niektorí považujú mainstreaming dokonca za moderný preto, že podľa nich znamená už dávno potrebné prispôsobenie sa mužom a mužskému mysleniu.

Organizačné zmeny, ale aj formy konkrétneho rozdeľovania prostriedkov sa dostávajú do ohniska úvah o stratégiách ženskej politiky: Dozrel už čas na integračnú politiku (mainstreaming), na spojenectvá s mužmi a na krátenie financií pre špecificky ženské projekty, alebo je vzhľadom na zosťrenie rodovej hierarchie a krátenie verejných financií, a tým aj politických možností, skôr namiesto dôsledná ženská politika? Ide práve teraz o posilnenie samostatnosti ženskej politiky, posilnenie autonómnych projektov a hnutí? Stáva sa politika rodovo spravodlivých kvót pre rôzne posty zbytočnou v dôsledku mainstreamingu, alebo je táto politika práveže predpokladom pre

jeho uplatňovanie? V akom vzťahu sú tieto dve politické stratégie k politike podpory žien?

Pri hľadaní odpovedí na podobné otázky a pri posudzovaní rôznych postojov nám pomôže, keď sa zorientujeme v rodových teóriách. Aj v týchto diskurzoch sa objavujú veľmi rozmanité perspektívy a postoje, práve tie však môžu prispieť k objasneniu rôznych názorov. Každá stratégia ženskej politiky je ukotvená v špecifickom nazeraní na rodovú problematiku, svojím vlastným spôsobom odpovedá na otázku, ako vnímajú ženy samy seba a aký význam má kategória rodu. Rodové teórie ponúkajú aj vysvetlenie skutočnosti, že nie každá žena myslí feministicky, že sa nie každá žena cíti diskriminovaná a že nie každá žena vidí nutnosť politiky zameranej na osobitnú podporu žien. Máme to brať ako neznalosť, ktorú možno odstrániť vzdelávaním alebo priamou skúsenosťou s diskrimináciou, alebo snáď jednoducho len nie sú rodové teórie, obzvlášť tie všeobecne známe, schopné uchopiť realitu? V nadväznosti na nové diskusie o mainstreamingu a staré diskusie o podpore žien, kvótach a autonómnej (projektovej) praxi objasníme, na ktorej rodovej teórii sa ktorá z týchto stratégií zakladá. Pokúsime sa prepojiť teoretické koncepty s praxou ženskej politiky a vysvetliť ich.

Na začiatok načrtneme rodovoteoretické premisy rôznych politických stratégií, potom podrobíme rôzne stratégie analýze vzhľadom na ich legitimitáciu a obmedzenia.

2. Teoretické premisy politických stratégií: existuje ženská politika bez rodovej teórie?

V tejto časti predstavíme tri rodovoteoretické východiská a ich prepojenie so špecifickými stratégiami ženskej politiky. Na tomto mieste sa zameriame len na základné idey, a preto nemôžeme adekvátne obsiahnuť komplexnosť textov ich predstaviteľiek a predstaviteľov.

2.1 Teória diferencie a politika identity

Teoreticky a teoretici diferencie vychádzajú z toho, že existujú dve pohlavia. Obe tieto pohlavia sú zakotvené v ľudskej prirodzenosti a stereotypy a normy, ktoré utvárajú rodové predstavy, sú určené kultúrne a sociálne. Biologické pohlavie sa v angličtine označuje ako *sex*, kultúrne a sociálne momenty, ktoré určujú predstavy a normy, sa v angličtine označujú ako *gender*, pre tento pojem sa zaužíval slovenský ekvivalent rod. V rámci tejto teórie sa rodové rozdelenie kritizuje pre jeho vplyv na ženy: To, čo sa považuje za ženské, sa v analýzach odhaľuje ako spoločensky podhodnocované, ako druhoradé, ako slabšie v porovnaní s tým, čo sa považuje za mužské. Muži určujú politické štruktúry, štát a ekonomika nesú mužské črty. Ženám sa pripisujú iné kvality ako mužom a kritika odhaľuje zneviediteľňovanie týchto kvalít na verejnosti, ich nedostatočnú reprezentáciu, ale aj inštitucionálne štruktúry a mechanizmy, ktoré útlak žien udržiavajú. Predmetom rodovej politiky, ktorá sa zakladá na teórii diferencie, nie je samotné oddelenie žien a mužov, ale len nedostatočná moc ženskej časti.

Najdôslednejšia politická stratégia spočíva z hľadiska tejto teórie v budovaní špecifických ženských alternatívnych štruktúr. V sieťach vzťahov, v ktorých pracujú a žijú výlučne ženy, majú dostať priestor na rozvíjanie svojej vlastnej, rodovošpecifickej predstavy o živote a práci. V týchto priestoroch sa má realizovať ponímanie života spájajúce súkromný a pracovný život. Autonómia ženských organizácií voči mužmi dominovaným organizáciám sa pokladá za predpoklad pre rozvoj alternatívnej kultúry – kladne chápaná ženskosť má dostať šance na rozvoj, ktoré nebudú obmedzované mužskou kontrolou. Subjektívna skúsenosť ženy, teda rovina rodových vzťahov, sa berie vážne, artikuluje sa a tvorí bázu politického konania. Ženská subjektivita sa zvyšuje na program. Rodová identita sa považuje za to, čo majú ženy spoločné. Konkrétne formy takýchto ženských alternatívnych štruktúr sú veľmi rozmanité: Mnohé ženské projekty, materské centrá, ženské skupiny, ako aj niektoré koncepty ženských univerzít sa zakladajú na teórii diferencie a za základ samostatných reprezentácií v tej-ktorej verejnosti považujú špecificky ženskú skúsenosť. Manifest matiek (Müttermanifest) Zelených z roku 1987 je dokladom jednoznačnej politiky identity, ktorá stavia na teórii rodovej diferencie.

Talianska feministická filozofická skupina Diotima, ktorá zastáva

osobitnú pozíciu v teórii diferencie, navrhla stratégiu ženskej politiky, ktorá kladie do centra vzťah medzi ženami, a tento vzťah vo forme vzájomného uznania silných a slabých stránok ustanovuje za kľúčový bod politiky pre ženy. Bez toho žeby ponúkala svoju vlastnú definíciu „ženskosti“, vidí táto skupina v prvoradom vzťahovaní sa žien k ženám (tento vzťah nazýva „affidamento“, teda zverenie sa ženskej autorite) možnosť, že sa spoločenské mocenské pomery zmenia v prospech žien, že „nastane koniec patriarchátu“ (Libreria 1996).

Teória rodovej diferencie tvorí aj teoretický rámec mnohých empirických výskumov o ženách v politike: Zatiaľ čo v 70. rokoch výskumníci – muži – podsúvali ženám, že sú nepolitické, predpokladajú v súčasnosti výskumníčky – prevažne ženy – pracujúce s perspektívou diferencie, že ženy robia na základe svojho pohlavia inú politiku, že chcú do politiky vnášať ženské vlastnosti a ženské hodnoty, a že ju tým chcú reformovať. Keď sú ženy vnímané ako bytosti komplementárne voči mužom, tak sa u nich predpokladá, prípadne empiricky skúma, ženské chápanie politiky a špecifické správanie v politickom kontexte a sčasti býva takéto chápanie aj potvrdené, takže ženy sú potom považované za morálne lepšie, menej skazené a väčšmi zviazané s bežnými životnými skúsenosťami než muži (napr. Hoecker 1995, Schöler-Macher 1994, Schaeffer-Hegel a ď. 1995). Takto načrtnutá odlišnosť sa nie vždy interpretuje len ako výraz ženskosti, špecifické konfliktné situácie, ktoré ženy zažívajú v politike, sa vysvetľujú aj ako dôsledok nezlučiteľných očakávaní mužmi definovaných priestorov činnosti s predstavou o ženskosti. Tieto výskumné práce však majú spoločné to, že sa pýtajú na to „iné“, čo ženy prinášajú do politiky.

Kritika feministiek z iných kultúr poukázala na to, že nie všetky ženy zdieľajú identitu bielej ženy zo strednej vrstvy. Západné feministické myslenie sa skutočne až vďaka akceptácii čiernych feministických tradícií myslenia vzdalo predpokladu univerzálnej ženskosti vo formáte Middle Class White Women a akceptovalo aj iné definície ženskosti. Esencialistické nazeranie na rodové rozdiely, ktoré stojí na tom, že všetky ženy sú odlišné od mužov a všetky ženy sa na seba v rámci rodovej identity podobajú, je problematické aj z empirickej perspektívy. No najzreteľnejšie túto esencialistickú teóriu zavrholi teoretičky, ktoré sú zástankyňami dekonštruktivistickej rodovej teórie.

2.2 Dekonstrukcia kategórie rodu a paródia

Takzvané postštrukturalistické rodové teórie a queer teórie vychádzajú z toho, že pohlavie nie je prirodzenou formou bytia tel alebo indivíduí, ale že je to sociálno-kultúrny spôsob existencie, ktorý je utváraný historicky špecifickými praktikami myslenia, cítenia a telesnosti, a spočíva na binárnej logike dichotomickej opozície. Rovnako ako sa kategórie muž a žena situujú na opačných póloch, to isté sa deje aj s kategóriami kultúra – príroda, telo – duch, hmota – vedomie. Kritika týchto spôsobov myslenia vedie k predpokladu, že potenciálne existuje veľa rodov, teda rôznych ženskostí a mužskostí.

Najznámejšia predstaviteľka dekonštruktivizmu v rodovej oblasti, Judith Butler, podrobuje kritike fakt, že aj feminizmus sa podriaďuje konštrukcii rodu a že ženy bojujú za svoje práva ako ženy potom, čo prevzali a akceptovali rodové dichotómie vymyslené mužmi. Aj rozlišovanie medzi pohlavím (ako telesným pohlavím) a rodom (ako kultúrnou normou) v rámci teórie diferencie, ktoré najprv problematizovalo prirodzený základ určitých rodových vymedzovaní, je z dekonštruktivistického perspektívy kritizované ako kultúrna aktualizácia rodovej polarity. Pohlavie ako označenie fyzického tela sa tým stáva historickým, sociálnym a kultúrnym fenoménom. Dochádza tak k odmietnutiu rodovej dichotómie, ako aj prvenstva prírody pred sociálnym formovaním, najmä prostredníctvom označovania a jazyka. Empiricky sa dá konštruovanie pohlavnosti doložiť skúmaním transsexuality. Transsexuálni ľudia sa síce podieľajú na interaktívnej konštrukcii v binárnej rodovej forme, ale definíciu pohlavia – predurčenú pre ich telo – odmietajú. Transsexuálni ľudia sa necítia doma v pohlaví, ktoré sa má na nich vzťahovať na základe ich biologických pohlavných znakov, a identifikujú sa vždy s tým druhým pohlavím. Keď indivíduá neprijmú sociálne konštrukcie, prichádza *doing gender* (teda každodenná prax dvojrodového vnímania, myslenia a konania) o svoju „prirodzenosť“, čo poukazuje na skutočnosť, že telo je skôr výsledkom ako základom sociálnych procesov. Travestia je výrazom praxe, ktorou sa mení zaužívaný poriadok muži – ženy na kultúrny fenomén. Manipulácia s vlastnou pohlavnosťou pôsobí provokatívne, čo dokazuje, ako hlboko sú kultúrne konštrukcie zakotvené.

Hoci sa myšlienka zásadného spochybňovania prirodzenosti duality mužov a žien mnohým javí ako absurdná, bez neho sa dajú spôsoby produkcie tejto duality len ťažko rozpoznať. Akým spôsobom sa diferenciacia medzi ženami a mužmi stále nanovo reprodukuje, sa

prejavuje len vtedy, keď sa samotná táto odlišnosť považuje za konštruovanú, teda nie nadčasovú, prirodzene danú. Predmetom dekonštruktivistického skúmania sú najmä praktiky normalizujúce dualitu mužov a žien, jej neustále opakovanie, ako aj praktiky vedúce k vylučovaniu: Inštitucionalizovaná heterosexuality a hierarchická rodová deľba práce pritom zohrávajú osobitnú úlohu ako materiálne štruktúry sociálneho vzťahu.

Queer teórie, ktoré sa vyvinuli v subkultúrnych kontextoch, nepracujú s kategóriami identity. Teoretičky a teoretici queer hľadajú rodové koncepty, ktoré sa vyhýbajú nielen hierarchizácii (muž – žena), ale aj jednoznačnostiam (homosexuálne – heterosexuálne) a kritizujú ich (pozri Hark 1996). Spochybňujú tiež jednoznačnosť dvoj-pohlavnosti a prenášajú problém rodovej diferencie na problém heterosexuality a homosexuality.

Základné premisy týchto rodových teórií sú sformulované takto:

- Duálny rodový systém je kultúrny produkt.
- Rod je konštrukcia, ktorá vzniká prostredníctvom neustálej interakcie, ale aj sociálnych štruktúr.
- Subjekt sa stáva pohlavnou bytosťou cez neustále vylučovanie toho, čo je iné.

Keď pohlavie aj rod prišli o esencialistickú platnosť a kategóriu rodu možno dekonštruovať, vyplýva z toho, že sa kategória rodu nehodí za základ špeciálnej politiky. Takáto v princípe „fragilná“ sebakonceptualizácia, takáto mnohoznačnosť v určovaní rodu teda nemôže slúžiť na legitímovanie určitej rodovej politiky. Judith Butler preto navrhuje aj demonštrovanie tejto fragility a podryvanie vládnucich rodových noriem prostredníctvom paródie. Queer teórie ponúkajú jasnejšie východiská pre politické konanie. Bázou nie je pohlavná identita, ale odpor a protest proti hegemoniálnej heterosexuálnej normalite. Pohnútkou pre politickú aktivitu teda nie je autentický subjekt, napríklad ženy, matky alebo lesby, ale (práve ako reakcia voči takémuto univerzálnemu chápaniu) je to konštruovaný subjekt, teda konkrétny subjekt, ktorý sa konštruuje v opozícii k danému sociálnemu a politickému náprotivku.

Dekonstruktivistická rodová teória poskytuje interpretačnú fóliu, ktorá umožňuje lepšie chápať mnohé z doterajších nepohodlných a otvorených otázok reálnej rodovej politiky. Z perspektívy dekonštruktivistickej teórie možno zodpovedať otázku, o ktorej sa v žen-

skej a rodovej politike stále znova diskutuje, prečo nechcú všetky ženy robiť feministickú politiku a prečo jestvujú také rozmanité ženské politiky. Tento problém vyvstáva totiž len vtedy, ak vychádzame z toho, že byť ženou automaticky prináša so sebou vzťah k „ženskej“ identite, pričom tento vzťah je u všetkých žien rovnaký. Dekonstruktivistický prístup, naopak, otvára pohľad na zložitú cestu, na ktorej človek môže a nemusí dospievať k rodovej identite, a zároveň poukazuje na iné ponuky identity, ktoré sú tiež sociálne konštruované, ako napríklad etnický pôvod, triedna príslušnosť, generatívna pozícia alebo vek. Každá z týchto kategórií má svoju kultúrnu a subjektívnu históriu a pre každú osobu existuje v oblasti formovania identity množstvo obmedzení. Preto sa nemusí každá žena identifikovať so špecifickou definíciou ženy, ale v závislosti od konkrétnej životnej situácie sú pre ňu dôležité zakaždým iné identifikácie. Tak môže byť pre ženu omnoho dôležitejší jej pôvod alebo vek, jej generatívna pozícia alebo jej socio-ekonomická pozícia než jej identifikácia ako ženy. Tá-ktorá identita je určovaná fragilným konštruktom rôznych identít, ani zďaleka nie, a už vôbec nie vždy, rodovou dualitou. Na to, aby sa ženy identifikovali ako ženy a zaujali jednoznačné politické stanovisko, je očividne potrebný pocit, že sa to týka jednej z veľmi mnohých žien, ako to bolo napríklad v prípade obmedzenia vlastného rozhodovania o svojom tele. Každodenná, štruktúrna diskriminácia osôb ženského pohlavia nemusí byť pre každú ženu taká citeľná, aby sa proti nej aktívne bránila. Ešte menej samozrejmé je, že by sa všetky ženy mali usilovať o jedno jediné riešenie tejto diskriminácie. Iris Marion Young (1995) sa preto pokúša interpretovať rod ako seriálnu identitu. To znamená, že rod sa až vtedy stáva politickou hybnou silou, keď určité štruktúry alebo situácie označujú ženy ako ženy a takto označené subjekty pociťujú diskrimináciu ako ženy podobným spôsobom. Až potom sa proti nej budú brániť. Feminizmus je podľa tohto názoru reflektovaný impulz na vytváranie skupín žien na základe toho, že sú ženy, s cieľom meniť štruktúry, ktoré ich identifikujú ako ženy.

Proti perspektíve dekonštrukcie v rodových otázkach sa zvykne namietat', že pôsobí depolitizujúco, pretože ničí subjekt ženského hnutia. Keď už nemôže ísť o zastupovanie definovaných entít bytia ženy a z neho odvodených záujmov, nemôže sa regresívne legitimovať už ani politické konanie zo spoločných substanciálnych osobitostí. Politické ciele treba skôr stále nanovo určovať a vyjednávať a presadzovať v rámci meniacich sa spojenectiev. Hoci sa ženské hnutie volá

ženské hnutie, nereprezentuje všetky ženy. Dokonca pri základných témach ako násilie a umelé prerušenie tehotenstva sa ženy nezhodnú na jednom názore: Násilie páchané mužmi na ženách neinterpretujú všetky ženy ako súčasť vládnučích rodových pomerov, spoločné odsudzovanie násilia má rôzne motívy: humanitárne postoje, ktoré sa rovnako vzťahujú na násilie na deťoch, slabších alebo dokonca aj na zvieratách, sú rovnako zastúpené ako názor, že v násilí na ženách sa vyhrocujú patriarchálne štruktúry. Z tohto dôvodu je dôležitejšie stanovenie cieľa ženskej politiky ako konceptualizovaná motivácia. Ak sa tieto ciele hodia na vytváranie spojenectiev, môže sa niečo spoločensky zviditeľniť a presadiť. Schäfer (1998) interpretuje feministickú politiku v období zvratu v roku 1989 v zmysle butlerovskej dekonštrukcie rodovej identity. To, čo spájalo 1200 žien z NDR vo východoberlínskom divadle Volksbühne 3. decembra 1989, a spôsobilo, že sa ako Unabhängiger Frauenverband (UFV; Nezávislý zväz žien) stali politickým subjektom, nebola zdieľaná ženská identita. Spájalo ich to, že odmietali špecifickú ponuku – a zároveň príkaz – rodovej identity v rámci kultúry a politiky NDR. Tieto ženy sa chceli každá zo svojho miesta od tejto ponuky distancovať, oslobodiť a zviditeľniť svojimi inými predstavami o tom, čo to znamená byť ženou. Politickou hybnou silou nebola spoločná identita, ale rodovo podložená kritika starej spoločnosti v NDR. Aj tu sa jasne ukazuje, že kategória rodu slúži ako potenciálna, nie ako podstatná a všadeprítomná zakladajúca súvislosť. Zatiaľ čo pre niektoré ženy je javisko politiky charakterizované len a podstatne rodovými pomermi, staja pre iné ženy v popredí otázky humanity a útlaku bez ohľadu na rod. Perspektíva dekonštrukcie teda otvára pochopenie skutočnosti, že ženy nekladú všade a vždy rodovú otázku a nekonajú politicky z tohto zorného uhla. Rod je len jeden spomedzi viacerých potenciálnych perspektív nazerania, ktoré využívajú mnohé ženy v mnohých oblastiach, iné ženy ho však nevyužívajú. Takáto argumentácia sa však nesmie zneužívať na kritiku žien, ktoré vytrvalo premýšľajú, skúmajú a politicky konajú z rodového hľadiska, problematizujú rodové pomery, pranierujú ich a pokúšajú sa ich meniť. Práca v oblasti myslenia a výskumu, ktorá zisťuje, akým spôsobom a ako hlboko sú bežné teórie a spoločenské pomery ovplyvňované rodovými pomermi, je totiž ešte stále na začiatku.

Dekonštruktivistické východiská v rodovej teórii sú však kritizované ešte zásadnejšie, keď sa im vyčíta zanedbávanie spoločensko-historických mocenských súvislostí a objektívnych štruktúr, aj tých,

ktoré sa týkajú rodového poriadku (Knapp 1994). Dekonstruktivistický pohľad sám osebe však nevyklučuje takéto súvislosti, aj keď doposiaľ nezohrávali v myšlienkových príspevkoch tohto smeru veľkú úlohu.

2.3 Rod ako štruktúrna kategória v kontexte moci - analýza a vysvetlenie

V centre feministických prístupov, ktoré sa nechcú vzdať nároku identifikovať v analýze spoločenského systému rodovošpecifické mocenské štruktúry, nestojí analyticky možné rozpustenie kategórie rodu ako kategórie subjektívne vytvárajúcej identitu, ale skôr to, akým spôsobom rod ovplyvňuje spoločenské štruktúry. Pri takomto nazeraní vyvstáva otázka, ako spoločenské systémy stále znova produkujú rodovú odlišnosť, ako fungujú procesy uzatvárania a vylučovania cez rodovú premennú a ako sa produkuje reálna nerovnosť a hierarchia medzi mužmi a ženami. Ako mimoriadne účinný mechanizmus sa v tejto súvislosti osvedčilo popieranie rodovošpecifických aspektov. Feministické politologičky pracujú rovnako na tom, aby odhalili androcentrickú perspektívu akceptovanej teórie štátu a politiky, ako aj na tom, aby dekodovali zdanlivú rodovú neutralitu štátnych inštitúcií a politík. Štát analyzujú ako inštitúciu zodpovedajúcu mužským normám, ktorá nie je štruktúrovaná len rodovou hierarchiou, ale spočíva aj na ďalších binárnych dualizmoch, ako je oddelenie verejnej a súkromnej sféry, štátu a rodiny. Feministická politická teória chce odhaliť procesy vzniku rodového zaťaženia štátnych štruktúr, feministická politika zasa zastaviť ďalšie rodové zaťažovanie výsledkov formovania štátu (Kreisky 1995).

Používanie rodu ako štruktúrnej kategórie na analýzu rodovošpecifických mocenských pomerov vychádza z predpokladu, že všetky spoločenské štruktúry sú istým spôsobom „rodovo zaťažené“. Odkrytie týchto rôznych foriem, vylúpnutie hierarchických foriem spolužitia, hierarchického charakteru inštitúcií z rodového hľadiska zároveň otvára cesty na odbúravanie rodovej hierarchie. Pri analýze spoločenských pomerov ako pomerov, ktorých súčasťou sú rodové pomery, sa jasne ukazuje, že kategória rodu nedokáže uchopiť všetky formy ovládania. Špecifické formy útlaku sa realizujú aj cez kategórie ako etnicita, trieda a vek. Rozhodujúci je fakt, že tieto formy sú navzájom prepletené a že si vyžaduje veľkú analytickú silu rozpoznať túto prepletenosť bez toho, žeby sme niektorú kategóriu zanedbali.

Až kontextualizácia, teda celkom konkrétne sledovanie definovaných pozícií, situácií a pomerov umožní rozpoznať, akým špecifickým spôsobom sa ženy ako rodová skupina v konkrétnom prípade dostávajú do kontextu útlaku.

Kým sa dekonštruktivistické východiská pokúšajú oslobodiť subjekt od spoločenských a kultúrnych determinantov binárneho rodového kódu spochybňovaním jeho legitimity, feministky, ktoré používajú rod ako štruktúrnú kategóriu na analýzu mocenských pomerov, sa pokúšajú dokázať binárne rodové kódovanie a s ním spojené ovládanie ženského pohlavia v spoločenských a kultúrnych systémoch vôbec. Marxisticky orientované feministky kritizujú na jednej strane rodovú slepotu marxistickej analýzy spoločnosti, na druhej strane sa však pokúšajú meniť a rozširovať analytické nástroje tejto teórie a skúmať, ako je triedna nadvláda poprepletaná s rodovou nadvládou. Rodové pomery pritom tieto feministky vždy chápu ako objektívne vzťahy medzi rodovými skupinami, pričom tieto pomery sú ešte prepletené aj s triednymi pomermi, no nerozplývajú sa v nich. Z tejto perspektívy existuje definovateľná spoločná skúsenosť žien vyplývajúca zo štruktúr znevýhodňovania a znevažovania, ktorá zjednocuje ženy naprieč všetkými sociálnymi oblasťami a triedami. Tvorí objektívne rodové skúsenostné podmienky, ktorými sú ženy zasahované. Pre určenie objektívnej diskriminácie z dôvodu pohlavia nie je v prvom rade rozhodujúce konkrétne konanie žien, teda to, či sú si jednotlivé ženy týchto podmienok vedomé alebo nie, či ich ženy akceptujú alebo proti nim bojujú.

Štruktúry a mechanizmy, ktoré zo žien robia ženy, teda spoločenské skúsenosti získané na základe pohlavia, sú však charakterizované diskrimináciou a znevažovaním len na jednej strane. Na druhej strane ponúkajú aj šancu vytvoriť utopickú predstavu o lepšom živote. V tomto obraze lepšieho života sa uchovávajú pozitívne skúsenosti sociality a viazanosti ľudskej existencie. To znamená, že spoločenské skúsenosti žien, no nie každej ženy, ponúkajú aj špecifický prístup k víziám a umožňujú aj vytváranie iných a nových vízií. Osobitá situácia, do ktorej sa mnohé ženy dostávajú, ich spôsob a prax života, ktoré sú iné než u väčšiny mužov, vedú aj k inému spoločenskému pohľadu: To, čo sa uchovávalo v súkromí, sa stáva politikom, dualita súkromnej a verejnej sféry sa spochybňuje, chápanie politiky môžu ženy rozširovať na základe svojho spôsobu života. Takéto feministické utópie o dobrom živote v akceptácii prirodzených zdrojov a pokojnom spoluzití nemožno uviesť do praxe jednoducho tým, že sa

zruší rodová diferencia v účasti na politickom systéme. Vyžaduje si to aj politické koncepcie, ktoré sa bez rodovej diferencie budú pokúšať presadzovať ekologizáciu a demokratizáciu, ako aj nastolenie mieru. V týchto utopických cieľoch sa môžu ženy zhodovať aj s mužmi (Holland-Cunz 1998).

2.4 Rodové teórie a politické stratégie

Rodové teórie, ktoré sme tu predstavili a v skratke načrtli, vedú, ako sme ukázali, vo svojej čistej podobe k rôznym politickým stratégiám: Teórie diferencie zakladajú autonómnu politiku, oddelenú od mužov a mužskosti. Dekonstruktivistické teórie legitimujú každú politiku, ktorá nevymedzuje rodové identity, ale práveže ich medzi zbavuje, a označuje sociálne konštrukcie ako konštrukcie. Zároveň tieto teórie delegitimujú akúkoľvek formu rodovej nadvlády a povzbudzujú k oslobodeniu sa od všetkých rodových stereotypov. Sociálno-kritické rodové teórie poskytujú analytické rastre a poznatky o konkrétnych formách rodovej hierarchie a diskriminácie žien.

Zo samotného rodu sa nedá priamo odvodiť žiaden politický program ani politická stratégia, práve tento aspekt zdôrazňujú dekonštruktivistické teórie. No sociálno-kritické rodové teórie zdôrazňujú, že rodová príslušnosť alebo presnejšie priradenie osoby v rámci binárneho rodového poriadku je predsa v mnohých oblastiach podnetom na diskrimináciu alebo privilegovanie. Odbúranie tejto diskriminácie a privilegovania možno dosiahnuť len politicky.

Politike mainstreamingu, ktorá vedome pôsobí vo vládnucich štruktúrach a chce ich meniť zvnútra s cieľom odbúrania rodovej hierarchie, ponúkajú všetky tri východiská dôležitú orientáciu. Teórie diferencie a na nich založené štúdie vychádzajú z existujúcej rodovej odlišnosti a vyznačujú sa protipohybom proti vládnucemu nerešpektovaniu toho, čo sa považuje za ženské. Trvajú na tom, že hodnoty a orientácie, ktoré sú v rámci rodovej polarizácie pripisované ženám, nesmú byť zaznávané, ale ich, naopak, treba oceniť. Aj keď nezdieľame ich teóriu identity, významne podporujú ženy, aby samy neakceptovali diskrimináciu, ktorú z dôvodu pohlavia zažívajú, a nevideli mužský spôsob života a mužské správanie ako to všeobecne ľudské, čomu sa musia prispôsobovať. Dekonstruktivistické teórie zasa dokážu vysvetliť skutočnosť, ktorá je pre mnohé političky zasadzujúce sa za ženskú politiku veľmi bolestná, a to, prečo nerobia všetky ženy

rozhodnú rodovú politiku a nebránia sa proti diskriminácii. Rezig-nácia na ideu identity, podľa ktorej všetky ženy, pretože sú ženy, si vytvárajú tú istú rodovú identitu, otvára priestory na kreovanie inej politiky: Zdrojom politického kontextu už nie je spoločná identita. Rodovopolitické ciele treba stále znova stanovovať a sledovať inak a nanovo v špeciálnom kontexte. Podľa tejto teórie neexistujú jednoznačné politické ciele odvoditeľné od rodu, ale len aktuálne platné ciele, ktoré sa vzťahujú na momentálny kontext. Často sa vyskytujúce obavy z ľubovoľnosti tejto teórie možno obísť senzibilitou politických aktérov na konkrétny kontext. Dekonstruktivistické teórie môžu podporovať akceptáciu rôznych postojov v rodových otázkach. Spoločensko-kritické rodové teórie vedome málo vypovedajú o subjektívnych identitách. Odvolávajú sa na analýzu rodových pomerov. Tým ponúkajú množstvo poznatkov o mechanizmoch, ktorými sú tieto hierarchie vo všetkých sociálnych oblastiach produkované.

Rôzne východiská rodových teórií sa môžu vzťahovať aj k rôznym analytickým rovinám:

- rodová identita a individuálne rodové vzťahy,
- rodové pomery,
- rodová politika.

Rodová identita označuje zaradenie a priradenie individua v rámci rodovej duality alebo mimo nej, ako aj zvnútornenie zodpovedajúcich noriem a spôsobov správania. Individuálne rodové vzťahy označujú zaobchádzanie mužov a žien so sebou navzájom, súkromné a verejné správanie konkrétnych osôb. Tieto rodové vzťahy možno – obmedzene – meniť individuálnym správaním, sú ovplyvňované rodovou identitou.

Rozšírená skúsenosť z individuálnych rodových vzťahov má veľký význam pre stratégie vytvárania spojenectiev v ženskej a rodovej politike. Odpoveď na otázku, či je spoločný politický postup s mužmi pre ženy vôbec mysliteľný alebo nie, nezávisí principiálne od hodnotenia rodových vzťahov, ale skôr od konkrétnych podmienok politických pozícií.

Rodové pomery¹ označujú sociálne štruktúry, inštitúcie a mechanizmy, prostredníctvom ktorých sú oba rody definované a jeden druhému priraďované, prostredníctvom ktorých sú hierarchizované. Z teoretickej a historickej perspektívy možno poznávať premeny rodových pomerov. Kým individuálne rodové vzťahy sú kultúrne

heterogénne, sú spoločenské hierarchické rodové pomery omnoho jednoznačnejšie.

Táto rodová politika je nesená individuálnymi skúsenosťami z rodových vzťahov a poznatkov o rodových pomeroch. Jej cieľom je formovať rodové pomery podľa istej predstavy, alebo ich nechať v danom stave. Pretože hierarchické rodové pomery sú podstatnou súčasťou sociálnych pomerov, zasahuje akékoľvek politické formovanie alebo zmena týchto pomerov aj rodové pomery, priamo a preukázateľne alebo nepriamo a nepreukázateľne.

3. Stratégie ženskej a rodovej politiky: štyri piliere - kvóty, normovanie, mainstreaming a autonómna prax

Každá politická inštitúcia, či už je to strana, odborová alebo mimovládna organizácia, je miestom, kde sa praktikuju ritualizované a/alebo právne podložené vzorce konania a formy myslenia. V týchto vzoroch a formách je zakotvená hierarchická rodová diferenciacia. Existujúce štruktúry do veľkej miery vylučujú ženy, a keďže ciele aktivít zväčša nezohľadňujú záujmy žien, zabeňované formy správania primajú aj tú malú hŕstku žien často k mlčaniu. Politické inštitúcie sú formované tak, že nemenia vládnuce rodové pomery, ale ich stabilizujú.

Rodová politika je teda politika, ktorá

- odhaľuje rodovú diskrimináciu v rámci inštitúcie a pomenováva jej príčiny,
- odhaľuje domnelú rodovú neutralitu politiky smerujúcej navonok ako nepriamu diskrimináciu žien,
- vo vnútri inštitúcie chce nastoliť rodovú rovnosť,
- politiku smerujúcu navonok využíva na odbúravanie rodovej hierarchie.

V ďalšej časti opíšeme stratégie, ktoré sa javia ako vhodné na takúto politiku.

3.1 Rovnosť v reprezentácii: kvóty

3.1.1 Kvóty ukončia vylúčenie žien

Vláadne takmer všeobecná zhoda v tom, že rovnoprávnosť žien zakotvenú v ústave sme ešte nedosiahli. No otázka, ako ju naplniť obsahovo, je už predmetom politických konfrontácií. Najmenší spoločný menovateľ rodovej politiky je zrejme uznanie skutočnosti, že ženy nie sú dostatočne zastúpené v politických rozhodovacích grémiách. O zastúpení žien vo vláдах a parlamentoch, politických a čestných funkciách, ako aj v rozhodovacích grémiách sa zostavujú štatistiky, ktoré takmer všade zaznamenávajú kvantitatívnu dominanciu osôb mužského pohlavia. Keďže demokracia spočíva na zásade plnej a rovnakej participácie a reprezentácie všetkých členov a členiek spoločnosti, odporuje tento fenomén zásade rovnoprávnosti. Príčiny nedostatočnej reprezentácie a participácie sa však interpretujú rôzne. Nie je to tak dávno, čo politologický výskum pokladal ženy za nepolitické osoby, osoby bez záujmu o politiku a skôr apatické, skrátka, deficitné. A tieto predsudky sa dokladali aj empirickými výsledkami výskumu verejnej mienky. Na politicky aktívnu ženu sa pozeralo ako na typickú výnimku z pravidla, ktorá len potvrdzovala politickú nedvižnosť všetkých ostatných žien. Až politologičky kritizovali najmä v 90. rokoch mýtus o politicky deficitných ženách ako diskriminujúci predsudok (Sauer 1998). Ich výskumy ukázali,

- že na vylučovaní žien sa podieľajú štruktúry,
- že ak vychádzame z rozšíreného chápania politiky, tak zaznamenáme veľa politických aktivít žien,
- že hodnotenie žien ako deficitných je práve výrazom hierarchických rodových pomerov.

Na odstránenie nedostatočnej reprezentácie žien v politických inštitúciách je vhodné zavedenie rodových kvót. Toto opatrenie sa zameriava na formálne vytvorenie rodovej rovnosti v politických rozhodovacích grémiách. Pritom nejde o prijímanie žien preto, že by sa im všeobecne pripisovali nejaké osobitné črty, ako napríklad ženské vlastnosti, spôsoby nazerania alebo postoje, ale preto, že boli na základe svojho pohlavia doposiaľ kvantitatívne očividne vylučované. Skutočnosť, že existuje vylučovanie na základe pohlavia, je zdôvodnením kvóty. Väčšie zastúpenie žien, ktoré je žiaduce a treba ho dosiahnuť, však v žiadnom prípade nie je zárukou nejakých konkrétnych politických cieľov, rod nie je zárukou toho, že sa ženy budú

zastávať určitého politického programu. No rodová parita grémia je dokladom toho, že nedochádza k diskriminácii z dôvodu pohlavia. Ženy teda nie sú do grémií prijímané na základe nejakej predstavy ženskosti, ale len preto, že osoby ženského pohlavia boli v minulosti považované za menej významné, čo umožňovalo ich vylúčenie. Toto formálne nazeranie je jediné, ktoré skutočne odôvodňuje kvóty, žiadne ďalšie obsahové zdôvodnenie sa nesmie a nemôže odvolávať na rod, pretože dochádza k nebezpečenstvu, že sa tento argument obráti vo svoj opak. Ak začneme zdôvodňovať miesta v politických grémiách pre ženy niečím iným než doterajším vylúčením na základe pohlavia, budeme mať v prípade konfliktu problémy so zdôvodnením, prečo by určitú politickú ideu, príp. určité schopnosti mohli presadzovať len ženy, a nie aj muži. Zdôvodnenie stratégie zavádzania kvót vychádzajúce z teórie diferencie vedie veľmi rýchlo k empirickým apóriám: rovnako ako nemožno podsúvať konkrétnemu človeku mužského pohlavia patriarchálne spôsoby správania a nazerania, nemožno ani každej osobe ženského pohlavia podsúvať špecificky ženské spôsoby správania a nazerania. Hoci je pravdepodobné, že ženy uplatnia v politických grémiách špeciálne skúsenosti, ktoré získali v podmienkach rodovej hierarchie, nemôže zdôvodnenie rodovej parity spočívať v tom, že sú tieto skúsenosti užitočné pre grémium. Teoreticky a empiricky by sme ťažko mohli dokázať, že takéto skúsenosti môžu uplatniť len a výlučne ženy, ako aj to, že ich môže uplatniť každá žena.

Zdôvodnenie rodovošpecifických kvót v politickom grémiu sa môže teda zakladať len na formálnom vylúčení na základe pohlavia, inak by sme nerešpektovali rozmanitosť žien. Ani mužom sa neupiera ich oprávnenie väčšinovo obsadzovať posty preto, že by mali nejaký špecifický, nesprávny, nežiaduci, a predovšetkým jednotne zdieľaný postoj, ale preto, že ich prevaha je fenoménom, ktorý poukazuje na vylučovanie žien.

Uplatňovanie kvót v praxi je sprevádzané viacerými problémami: Spravidla sú učebnicou rodovej hierarchie v danom politickom systéme a ako také ich aj možno čítať.

Ďalej sa sústredíme na vyvrátenie troch typických argumentov:

„Nenájdem žiadnu ženu, veď ženy to ani nechcú robiť.“

Týmto argumentom sa na ženy prenáša vina za ich vylúčenie a ospravedlnenie sa hľadá v jednotlivých osobách. V skutočnosti sú mnohé rozhodovacie politické grémiá dominované mužmi, takže ich vnútorná štruktúra a ich produkty vo forme politiky navonok

sú pocítované ako natoľko jednostranné, že ženy do nich spočiatku nemajú prístup, a to dokonca ani vtedy, keď sú im formálne otvorené. V takýchto prípadoch výraznej mužskej dominancie sú kvóty pre mnohé ženy obzvlášť problematické, pretože ich vystavujú paradoxu, z ktorého niet úniku: Aby mohli spolurozhodovať v takomto grémiu, musia zniesť to, že ich vnímajú ako „kvótové ženy“, čiže ženy, ktoré sa tam dostali len vďaka kvótam. Kvóta sa pritom často vníma ako podpora žien, ktoré sú nejakým spôsobom deficitné, a nie ako zadostučinenie za diskriminujúce štruktúry. Ženy majú teda na výber: buď prijať deficit podsúvaný ich pohlaviu za vlastný (potom sú tou deficitnou ženou, ktorú grémium konečne prijalo), alebo sa brániť proti tomu, že im je podsúvaný deficit, lenže potom vôbec nie sú tou ženou, ktorou mali byť. Ženy postavené pred voľbu nechať si pripísať deficity alebo byť nesprávnou osobou sa často radšej zrieknu participácie v grémiu. To však vedie k tomu, že možno ďalej pokračovať vo vylučovaní na základe pohlavia. Ak teda nie je žiadna žena ochotná participovať, zodpovedá za to rodová kultúra, a nielen určitá skupina žien. Zmena rodovej kultúry je však vecou žien aj mužov.

„Nemôžeme odmietnuť skúsených mužov.“

Hierarchické rodové pomery vedú v mnohých prípadoch k dileme, že by si mali jednotliví muži odnieť to, čo do štruktúr vložili celé generácie pred nimi. Na prípade konkrétneho muža sa ozrejmuje práve to, čo bolo v nespočetných prípadoch žien skryté: Na základe pohlavia prebieha selekcia, u mužov smeruje k integrácii, u žien k vylučovaniu. Rodová odlišnosť je politizovaná, a to tak, že sa zdá, akoby rod mužov nezohrával žiadnu rolu, a rod žien bol skrytým dôvodom vylúčenia. Pre mužov sa špecifické skúsenosti a kvalifikácie považujú za dôvody na integráciu, ide o charakteristiky, ktoré mnohé ženy v tejto forme vôbec nemôžu získať. Bez narušenia tradície, teda bez vylúčenia mužov v jednotlivých prípadoch, nemožno túto rodovú nerovnosť v politických grémiách odstrániť. Je dôležité neporovnávať každú ženu na takomto mieste s mužom, na ktorého sa nedostalo, ale vidieť ju ako zástupkyňu doteraz vylučovaného pohlavia. Podľa toho, akú politickú hodnotu už otázka rodovej diskriminácie získala, bude možné potom akceptovať aj individuálny osud muža. Ženy nie sú ani bez srdca, ani hlúpe, keď napriek individuálnemu osudu muža kladú dôraz na miesto pre ženy a dôsledne zastávajú paritné zastúpenie žien a mužov.

„Ženám chýbajú predpoklady, aby mohli byť povolávané do funkcií.“

Členstvo v politických grémiách sa často nabaľuje na ďalšie posty, ktoré akoby boli predpokladom naň. Keď v nejakom konkrétnom časovom úseku žiadna žena takéto predpoklady nespĺňa, je to v prvom rade dôležitý indikátor diskriminácie žien v tých oblastiach, ktoré sú predpolím politických grémií. Dôvody treba dôkladne preskúmať a odstrániť novými opatreniami. Takáto situácia však vytvára aj možnosti, aby sa preskúmala oprávnenosť aktuálnych pravidiel a predpokladov. Ak tieto pravidlá a predpoklady obsahujú čo i len náznak tradície a zvyku, treba ich revidovať, pretože vylučujú ženy.

3.1.2 Efekt zvýšenej participácie žien v rozhodovacích grémiách

Ak vychádzame z esenciálnej odlišnosti mužov a žien a berieme ju za základ svojho pozorovania, vidíme ženskosť ako zdroj zlepšenia politiky a stavíme na tom, že ženy prinášajú svojou inakosťou nové impulzy a iné hodnoty do doteraz mužsky formovaných štruktúr a obsahov. Napríklad aj teórie o ženskej morálke (Gilligan 1982) posilňujú nádeje, že zvýšenie počtu žien v politike znamená, že ženy budú robiť inú politiku. Ženy sú hodnotené ako menej skazené, emocionálnejšie, morálne lepšie. Sú definované ako bytosti komplementárne voči mužom, to znamená, že keď participujú v rozhodovacích grémiách, môžu konečne dodať váhu hodnotám, ktoré muži doteraz zanedbávali. Otázka, ako vyzerá politika založená na „ženskosti“, a či existuje takýto štýl politiky, je predmetom mnohých štúdií, ktoré sa vzťahujú na ženy v politike. Empirická odpoveď na to, či majú politicky aktívne ženy iný sebaobraz ako muži, znie „aj áno, aj nie“ (Sauer 1994). Nemožno identifikovať akúsi jedinú ženskú rodovú identitu rovnakú pre všetky ženy, všetky političky sa nesprávajú rovnako a ani nemajú o sebe ako žene rovnaké predstavy, ani nechcú byť na základe svojho pohlavia čímisi výnimočným, iným. Ani zďaleka nie všetky odvodzujú svoje politické správanie zo ženského rodového stereotypu alebo špecifických orientácií. Mnohé sa cítia spojené skôr so svojimi otcami a ich hodnotami, teda s mužskými orientáciami. Zistenia nie sú v žiadnom prípade jednoznačné. Východisko, ktoré podnecuje k hľadaniu rodovošpecifickej inakosti, je právom kritizované a ako argument proti teórii diferencie sa uvádza, že rod nemôže byť kate-

góriou na opísanie podstaty a identity, ale štruktúrnou kategóriou na analýzu špecifik, ktoré vznikajú pod vplyvom spoločnosti a s ktorými sa indivíduá musia konfrontovať. Kedy, kde a akým spôsobom nadobúda rod význam v procese politickej participácie, sa teda kultúrno-historicky rôzni. Už porovnanie medzi Spolkovou republikou Nemecko a Nemeckou demokratickou republikou ukazuje, že tu existujú veľmi rôznorodé skúsenosti. Zatiaľ čo pre politicky aktívne ženy v NDR nezohrával ich rod žiadnu veľkú úlohu pri vstupe do politiky a ako šestnásť- až osemnásťročné sa necítili ako „zvláštny“ rod, je politická participácia žien zo západnej časti Nemecka omnoho intenzívnejšie ovplyvňovaná balansovaním medzi túžbou zostať ženou a robiť politiku. Cítia sa v politike ako cudzie (Penrose 1994, Schöler-Macher 1994). Na druhej strane sú aj v západnej časti Nemecka mladšie ženy, ktoré sa v inštitúciách cítia skôr ako spoluhráčky s vysokým kapitálom a ktoré sa učia využívať pravidlá vo svoj prospech a necítiť sa ako cudzie (Hasenjürgen 1996). Závisí teda od historického a kultúrneho kontextu, či je ženskosť pocitovaná ako problém identity v rozpore s politickým kontextom.

Podobne ako rodová odlišnosť nemôže poslúžiť na zdôvodnenie kvóty, a preto treba nevyhnutnosť kvót zdôvodniť rodovou hierarchiou, nemožno ani z toho, že na politických postoch sú ženy, ktoré nespochybňujú rodovú hierarchiu a nerobia alebo nechcú robiť ženskú politiku, vyvodiť, že by ich participácia nebola bezpodmienečne nutná.

Empirické štúdie o politických ukazujú veľmi jednoznačne, že ženy dostávajú pocítiť druhoradosť svojho pohlavia a že ju aj samy pocítujú. Na rovne rodových vzťahov všetky zažívajú samozrejmosť, s akou muži prehliadajú ženy, prisvojujú si zodpovednosť tým, že sa správajú rytiersky, ženy ochraňujú, skrátka, rozohrávajú všetky formy rodovošpecifickej interakcie v skupinách, grémiách a ich okolí. Dokonca aj keď ženy v zodpovedných politických pozíciách samy tieto priame diskriminačné skúsenosti netematizujú, často kritizujú správanie zaužívané v politike. Individuálna reakcia na takéto správanie však nie je u všetkých rovnaká: Niektoré sa pokúšajú na tieto skúsenosti zabudnúť a vedome ich prechádzajú mlčaním. Niektoré ženy sa v mužmi dominovaných organizáciách identifikujú práve s tradičnou rodovou rolou, využívajú ženské atribúty, ako napríklad šperky či určitý druh oblečenia, a vyhýbajú sa kritike mužského dominantného správania. Nie je to vždy výraz „ženskej slabosti“, ale často výsledok istého procesu zvažovania, ktorý musia ženy stále znova podstupovať: Zistenia ženského výskumu dokladajú, že ženy

v mužských profesijných pozíciách iritujú mužov v týchto pozíciách a túto iritáciu mužského myslenia a cítenia musia vydržať. Ak tieto ženy potom nepodčiarkujú svoju identitu pomocou tradičných atribútov rodovej role, iritácia mužov sa zvyšuje, pretože sa problematizuje aj tradičná mužská identita, ktorá sa konštituuje práve na základe odlišnosti voči ženám. Toto spochybnenie zaužívaných foriem reprezentácie a interakcie predstavuje pre mnohých mužov obrovskú provokáciu, na ktorú reagujú zničujúcim dešpektom. Jednoducho uprú ženám, ktoré v nich vyvolávajú takéto pocity, ich ženskosť. „To už nie je žena.“ Ženy, ktoré sa chcú presadiť v mužmi ovplyvňovaných inštitúciách, musia kalkulovať, koľko provokácie si trúfajú zvládnuť a čo vydrží ich okolie. Pre ženy v politike je to ešte sťažnené tým, že sú s mužmi svojej frakcie spojené aj spoločnými politickými cieľmi, na ktorých presadzovanie sa navzájom potrebujú.

Iné ženy sa usilujú bojovať proti mužskému správaniu založenému na dominancii a sebakpresadzovaní a zneškodniť rodovošpecifické pokusy o utlačanie. Tieto ženy chcú prispieť k zmene vzájomného správania sa mužov a žien. Zaužívané formy správania chápu ako výraz rodovej hierarchie a pokúšajú sa ich meniť. Svoje osobné skúsenosti neberú ako súkromnú vec, ale ako indikátor štruktúrnej charakteristiky práve tých spoločenských štruktúr, v ktorých sa pri svojej politickej činnosti pohybujú.

Zapojenie jednotlivých žien do politických grémií teda nie je zárukou inej politickej kultúry v ich vnútri ani ich inej politiky navonok. Napriek tomu však skúsenosti zo severských krajín ukazujú, že funguje zákon kritického množstva: ak je v nejakom grémiu aspoň 30 % žien, tak stúpa pravdepodobnosť, že dôjde k spochybnovaniu zaužívaných pravidiel a foriem komunikácie a že sa budú meniť. Po obsadení viac ako 30 % miest sa ženám v Škandinávii podarilo zmeniť formy komunikácie vo vnútri politických inštitúcií, ako aj argumenty v politickej diskusii (Dahlerup 1991). Európska komisia tiež vsádza na to, že zvýšená účasť žien prinesie zvýšenie rodovej senzibilitity výstupov politických grémií (EK 1997, s. 4).

Keď ženy spochybnia normálny pracovný deň v politike, a to nie na základe svojho pohlavia, ale na základe životnej situácie, ktorá vyplýva z rodovej deľby práce, dotkne sa to v neposlednom rade aj rámcových podmienok, v ktorých politické grémiá obvykle pracujú. V záujme zosúladenia politickej práce so starostlivosťou o deti a tých, ktorí sú odkázaní na pomoc, presadzujú ženy kratšie schôdze, iné termíny schôdzí a efektívnejšie formy politickej praxe. Čím viac

žien v grémiu je, tým skôr bude jedna z nich požadovať možnosť takéhoto zosúladenia a o to skôr budú zasa iné ženy podporovať jej požiadavku. Zdá sa, že sa tu spája kvantitatívne obsadzovanie pozícií so šancou na presadenie špecifických obsahových pozícií: Práve tam, kde sú okolnosti plne nastavené na životnú situáciu mužov, ktorí nemajú povinnosť vykonávať neplatenú prácu v súkromí, nebudú môcť ženy riešiť túto dilemu inak než požadovať nové podmienky, aby sa mohli na práci grémia podieľať – ak pravdaže nevedú podobný život ako muži. Škandinávске skúsenosti však ukazujú aj to, že presadzovanie tém a predstáv, ktoré prinášajú ženy, nedokáže samotná kvóta zaručiť. Možno to dosiahnuť až dôsledným zoskupovaním rodovo kompetentných žien, ktoré rod vzťahujú na politické svojej organizácie a na jej štruktúry, a politikou nadväzovania spojenectiev.

Ďalším dokladom rozhrania kvantitatívnej účasti žien a obsahového formovania politiky je politika vytvárania ženských spojenectiev. V Spolkovej republike Nemecko dokázali rozhodnutia o znásilnení v manželstve a o umelom prerušení tehotenstva, že takéto spojenectvo môže prechádzať naprieč stranami a že môže byť úspešné. V týchto otázkach poslankyne parlamentu čiastočne rezignovali na lojalitu voči svojej vlastnej strane a na prvé miesto postavili rod. Rozhodli sa primárne ako ženy, ktoré zažívajú špeciálnu formu rodovej hierarchie. Bez podloženej nádeje, že spojenectvo žien väčšinovo presadí svoj zámer, by k nemu zrejme nebolo došlo. Je to doklad skutočnosti, že až reálna väčšina žien môže realizovať takéto rozhodnutia.

3.2 Legalizácia a normovanie

Rodové pomery sa odrážajú aj v zákonoch a normách. Ich zmenu ženy už oddávna strategicky využívali. Formálny princíp rodovej rovnosti príležitostí alebo zákaz diskriminácie z dôvodu pohlavia je zakotvený aj v ústave. V politických organizáciách a grémiách, ktoré treba obsadiť rodovo paritne, ako aj v inštitúciách, v ktorých treba odbúrať diskrimináciu, možno nadviazať na túto zásadu a konkretizovať ju. Do konkrétnych špecifických nariadení, štatútov, smerníc, imidžu organizácie alebo dohôd ju treba zakomponovať tak, aby rodová rovnosť príležitostí bola cieľovou veličinou, k dosiahnutiu ktorej sa organizácia sama zaviazala. Bez ohľadu na to, či ide o reformu správnych orgánov, strany alebo odborov: skúsenosť ukazuje, že vytvorenie takéhoto vlastného záväzku smerom dovnútra organizácie

i navonok je zväčša dlhotrvajúci proces. Spravidla je však diskusia o zakotvení rodovej rovnosti príležitostí v normatívnych súboroch pravidiel tiež dôležitou súčasťou zakotvenia tohto cieľa v kultúre organizácie. Táto diskusia slúži senzibilizácii všetkých zúčastnených pre rodové otázky na konkrétnych špecifických miestach.

V rámci týchto diskusií sa bude musieť diskutovať o pojmoch. Treba sa rozhodnúť, ktorý pojem sa použije:

- presadzovanie zásady rovnosti mužov a žien,
- rovnosť príležitostí žien,
- rovnoprávnosť žien,
- rovnosť žien a mužov,
- rodová spravodlivosť,
- rodová demokracia,
- emancipačná rodová demokracia.

Každý z týchto pojmov musí byť presne definovaný v kontexte politickej organizácie a len ľudia z tejto organizácie sa môžu v konečnom dôsledku dohodnúť, čo má daný pojem konkrétne znamenať.

Pre stanovenie cieľov však nie je jedno, pre aký pojem sa organizácia rozhodne. Vedomie rodovej problematiky a rodovej teórie, z hľadiska ktorej na ňu nazeráme, sa totiž odrážajú v zvolených pojmoch: ak sa niekto rozhodne napríklad pre pojem ženská politika, znamená to, že chce robiť politiku pre ženy, pojem antidiskriminačná politika naproti tomu pomenováva, o čo v nej ide, pojem lesbická a gejská politika znamená, že chce robiť politiku pre tieto skupiny, antiheterosexistická politika naproti tomu pomenováva, čo treba zmeniť.

Tradičná pojmová triáda cieľov ženskej politiky

- rovnosť príležitostí pri stvárňovaní života,
- partnerstvo mužov a žien,
- podpora žien,

sa zakladá na predpoklade, že existuje rodová odlišnosť a túto odlišnosť chce táto triáda cieľov meniť len čiastočne: rovnosť príležitostí nemusí využiť každý a každá, partnerstvo sa znesie aj s modelom živiteľa rodiny a podpora žien sa môže vzťahovať predovšetkým na odbreňovanie žien v oblasti tradičnej deľby práce.

Naproti tomu pojem rovnosti stavia na tom, že nie sú prípustné žiadne nerovné pozície na základe pohlavia. Rodová demokracia hovorí a posilnení oboch pohlaví, aby mohli vyjednávať normy a for-

movanie politických cieľov a emancipačná rodová demokracia zdôrazňuje zmeny, ktoré obe pohlavia čakajú.

Normy a vzorové ideály sú veľmi abstraktné, predsa však ponúkajú predpoklady pre konkrétnu politiku. Rozvoj politiky mainstreamingu nie je mysliteľný bez ukotvenia rovnosti príležitostí v textoch zmlúv európskych štátov. Politické aktivity sa môžu odvolávať na takéto normy, môžu sa prostredníctvom týchto aktivít legitimovať a v neposlednom rade ponúkajú aj individuálnym ženám, ktoré sa cítia diskriminované, vzťažnú veličinu a dodávajú im odvahu brániť sa proti diskriminácii. Ako ukazujú mnohé štúdie o právnom vedomí, nie sú však normatívne ustanovenia automaticky účinné tým, že vstúpili do platnosti (pozri Lautmann 1986). Keďže uplatňovanie noriem a vzorových ideálov nefunguje automaticky, vyvstáva otázka, aké sú vhodné stratégie ich presadzovania.

3.3 Iniciatíva a kontrola: mainstreaming

3.3.1 Definícia mainstreamingu

Mainstreamingová stratégia ženskej a rodovej politiky je najjasnejšie rozpracovaná na rovine EÚ. Ak ju chceme správne pochopiť, musíme sa bližšie pozrieť na dané rámcové podmienky. Mainstreaming sa ako najnovšia, najmodernejšia forma totiž niekedy prenáhlene vychvaľuje, a to na rozdiel od podpory žien, ktorá je považovaná za zastaranú, nezriedka preto, aby stratégiu zameranej na ženy mohli odobrať zdroje a mocenské prostriedky.

Mainstreaming predpokladá,

- že rodové otázky sú považované za politické otázky,
- že politické intervencie majú slúžiť cieľu rodovej spravodlivosti a rovnosti príležitostí a uplatňovaniu ľudských práv aj pre ženy,
- že doterajšie stratégie si vyžadujú doplnenie.

Mainstreaming znamená potom konkrétne aktiváciu všetkých potenciálov na vytváranie rovnosti príležitostí. Na úrovni EÚ sú to najmä:

- legislatívne nástroje,
- finančné prostriedky,
- analytické prostriedky,
- moderačné potenciály.

Na vytvorenie rovnosti príležitostí sa využívajú rôzne východiská:

- podpora žien ako diskriminovanej skupiny,
- vytváranie spoločenských rámcových podmienok, ktoré umožnia rovnosť príležitostí,
- utváranie povedomia o rodových otázkach, najmä u aktérov mužského pohlavia.

Dôležitou aktivitou v rámci mainstreamingu je rodová kontrola (gender-controlling), teda analýza každej politickej aktivity z toho hľadiska, ako prispieva k rovnosti príležitostí:

Akčné programy sa už v štádiu koncipovania a plánovania analyzujú a upravujú s použitím rodového hľadiska.

Politické koncepty sa analyzujú z rodového hľadiska, evaluujú a znova koncipujú.

Skúma a zlepšuje sa prístup žien k programom a finančným prostriedkom.

Rozhodujúca je myšlienka, na ktorej mainstreaming stojí: Zohľadnenie rodovej dimenzie sa považuje za podstatné kritérium riešenia sociálnych, ekonomických a environmentálnych problémov. Odhaľuje a ozrejmuje sa zdanlivá rodová neutralita mnohých problémov, resp. vypracovávajú sa rodové súvislosti problému. Dôsledkom je, že už to nie sú ženy, ktoré majú špeciálne zasadnutia k „svojej“ problematike, ale že na všetkých zasadnutiach sa špeciálne preberá rodová problematika. Takáto požiadavka je primeraná dosahu hierarchických rodových pomerov vo všetkých čiastkových oblastiach spoločnosti, no k jej naplneniu nedochádza jednorazovo, ale je to dlhodobý proces.

V ideálnom prípade sú k dispozícii rozmanité metódy špecifickej analýzy rodových pomerov vo všetkých vecných otázkach; politickí aktéri sú rodovo citliví, a to tak v oblasti osobného správania, ako aj v spôsobe nazerania na problémy:

- rodové pomery sa považujú za samozrejmé súčasti komplexných riešení problémov a zohľadňujú sa už v štádiu plánovania;
- účinky politických opatrení sa evaluujú z hľadiska ich dôsledkov pre rodové pomery a vyradované sú tie opatrenia, ktoré neodbúravajú hierarchiu týchto pomerov;
- odpadá kontrola, či je rodová perspektíva integrovaná do všetkých politických aktivít.

3.3.2 Predpoklady mainstreamingu

Mainstreaming je stratégia, ktorá predpokladá zapojenie do inštitúcií a spoluprácu vo vnútri týchto inštitúcií. Tento predpoklad je dosť sporný, pretože ženské hnutie žilo ako nevidaná politická sila práve z kritického odstupu voči etablovanej politike a jej inštitúciám. Zasadzovalo sa za slobodné priestory a rozširovanie chápania politického o to, čo sa doteraz pokladalo za súkromné. Alternatívnu feministickú verejnosť určite nemožno vytvoriť zo žien v inštitúciách. Mainstreaming sa teda na jednej strane prispôsobuje predpísaným kalkuláciám riešení, a tým je aj vždy obmedzený, na druhej strane využíva dané kalkulácie pre rodové otázky. A toto využívanie môže otvoriť nové možnosti. Práve keď existujúce kalkulácie skúmame z hľadiska toho, na ktorých miestach produkujú rodovošpecifické účinky, potom sa zmeny, o ktorých by sa inak v hmle „normálnosti“ vôbec nedebatovalo, zviditeľnia. Takáto analýza procesu rodového zaťažovania (gendering-process) je veľmi náročná, v žiadnom prípade to nie je jednoduchá úloha.

Mainstreaming je stratégia rodovej politiky. Táto stratégia v žiadnom prípade nikoho nezbavuje potreby viesť politickú diskusiu a rozhodovať o tom, ako sa majú rodové pomery meniť. Kvantitatívna rovnosť rodových skupín nie je pritom v mnohých prípadoch ešte žiadnym dokladom reálnej rovnosti príležitostí. Keď používame rod ako štruktúrnu kategóriu na analýzu rodovošpecifických mocenských pomerov, musíme ísť omnoho ďalej, než je jednoduché preukázanie štatistickej nerovnosti. Bez osvedčenej teórie o spoločnosti a teórie o rodových pomeroch nemožno totiž interpretovať vykazované rodové odlišnosti v štatistikách trhu práce, zdravotníctva, sociálnej starostlivosti. Prostá požiadavka, aby bol každým spočítateľným spôsobom podiel mužov a žien vyrovnaný, nás ďaleko nedovedie. Napríklad, hoci bude vo vrcholných pozíciách rovnaký počet žien ako mužov, no zároveň sa posilní už teraz predvídateľný trend, že tieto ženy rezignujú na deti, zatiaľ čo muži sú aj otcami, číre porovnanie počtu mužov a žien nepostačuje: Bolo by ho treba prehĺbiť porovnaním otcov a matiek. Nedostatočné výsledky všetkých snáh zameraných na podporu mladých žien v takzvaných mužských povolaniach ukazujú, že korešpondujúca stratégia, totiž podpora mladých mužov v tradične ženských povolaniach, doteraz chýba. Ani v severských krajinách sa táto stratégia dodnes neujala. A pritom je len logické, že kvantitatívne silnejšie obsadzovanie muž-

ských pracovných miest ženami je možné len vtedy, keď budú muži obsadzovať aj ženské pracovné miesta. Toto sú politické rozhodnutia, na ich presadzovanie sa hodí mainstreaming ako stratégia, no v žiadnom prípade ich nemožno mainstreamingom nahradiť: Keď sa kontrolujú procedúry a zisťujú cieľové veličiny, musia už byť kritériá kontroly dané, no tieto možno vygenerovať len na základe jasnej analýzy rodových pomerov a vizionárskej rodovej perspektívy.

Účinný mainstreamingový proces má navyše tri dôležité predpoklady. Tento proces si vyžaduje:

- odborné znalosti,
- rodovú kompetenciu,
- moc,

a to sa týka všetkých osôb zúčastnených na rozhodovaní a procesoch.

Odborné znalosti

Problém rozdelenia expertov a laikov, ktorý sa prejavuje v neposlednom rade na probléme odborného jazyka, sa v mainstreamingu stáva zrejším: Prierezová úloha rodovej rovnosti si vyžaduje všestranné znalosti vo všetkých odboroch a konkrétne špecifické a detailné vedomosti z rodového výskumu. Čím viac odborných znalostí máme k dispozícii, tým viac možno v spojení s rodovými poznatkami prispieť ku kritickej analýze. Odborné znalosti v rámci rôznych odborov sú pre dosahovanie rovnosti v mainstreamingu nevyhnutné, a nie je samozrejmé, že tieto znalosti sa spájajú v jednej osobe. Napríklad referentky a referenti pre rodovú rovnosť sa často musia presadzovať zoči-voči prevahe expertov. Na jednej strane musí mať referentka pre rodovú rovnosť možnosť prizvať si ďalšie expertky pre rodovú problematiku, aby sa táto nerovnováha trocha vyrovnala. Na druhej strane je však dôležité aj to, aby sa odborné poznanie otvorilo a stalo transparentnejším, resp. aby vo svojej oblasti rozpoznalo nedostatky týkajúce sa rodovej problematiky.

Okrem odborných znalostí sú potrebné aj iné vedomosti, a to poznatky o procesoch a procedúrach. Hnutie žien v inštitúciách jasne ukazuje, že to ženy zistili už pred desaťročiami. Napríklad odborárky si najprv vymenili svoje skúsenosti a poznatky s organizačnou štruktúrou svojich odborov, navzájom sa v problematike zorientovali a posilnili, aby potom mohli adekvátne presadzovať svoje požiadavky

(Pilwousek 1998). Odborárky, ktoré rozprávajú o začiatkoch hnutia, poznali pravidlá hry svojej organizácie, zaobchádzanie so žiadosťami, lobing a tie mnohé malé taktické ťahy, ktoré patria k veci. Potrebovali oboje: jednak proces vzájomnej výmeny poznatkov a formulovania cieľov svojich záujmov v rámci odborov, jednak znalosť organizácie, pravidiel hry a taktických ťahov.

Rodová kompetencia

Rovnako ako každý rezort disponuje odbornými znalosťami, je dôležité disponovať aj rodovým vedením: Poznatky o hierarchických rodových pomeroch sa stávajú stále rozsiahlejšími a nevycerpávajú sa informovanosťou o výsledkoch prieskumov na tému, čo ženy chcú. Rodové štúdiá na univerzitách majú obsiahly študijný plán a v iných krajinách sú omnoho ďalej než v Spolkovej republike Nemecko. Môžeme považovať za dokázané, že dominujúce vedy majú androcentrickú perspektívu, to znamená, že zanedbávajú životnú situáciu žien a situáciu mužov povyšujú na normu. No už existuje množstvo poznatkov, ktoré sa zakladajú na feministickej kritickej perspektíve. Rodová kompetencia je teda schopnosť pracovať s rozmanitými poznatkami ženského a rodového výskumu a so skúsenosťami žien. Využívanie týchto vedomostí však predpokladá uvedomenie si skutočnosti, že rodové pomery sú politický problém, ktorý si vyžaduje spoločenské riešenie, a nie súkromné, individuálne riešenie. Rod treba pochopiť ako štruktúrnu kategóriu, ktorá sa tiahne všetkými spoločenskými pomermi. Rodová kompetencia v mainstreamingu znamená ale aj to, že sa poukáže na existujúce medzery v poznaní. Čím viac sa vyostruje kritický rodový pohľad vo všetkých oblastiach, tým jasnejšie sa vynáša na svetlo fakt, ako málo detailných špecifických poznatkov máme k dispozícii. V týchto prípadoch treba formulovať nové otázky pre zisťovanie dát, požadovať analýzy údajov a existujúce vedomosti analyzovať zo zorného uhla zmenených otázok. Preukázanie takýchto medzier vo vedení alebo poukávanie na chýbajúce údaje v procese mainstreamingu však neznamená, že by bolo povinnosťou žien v grémiách tieto údaje zaobstarať. Je to totiž úloha kompetentných inštitúcií, oddelení alebo jednotiek riadenia, zodpovedajúcich za projekt, ktorý vyvolal otázky.

K rodovej kompetencii v mainstreamingovom procese nepatrí však len disponovanie poznatkami a schopnosť nachádzať medzery, ale aj kompetencia v zaobchádzaní s rodovými vzťahmi. Ľudia,

ktorí pracujú v rodovo zmiešaných skupinách, potrebujú jednak poznatky o hierarchických rodových vzťahových vzorcoch, spôsoboch hovorenia a verbálnych i neverbálnych formách správania, ktoré diskriminujú ženy, ako aj schopnosť sa voči nim presadiť a meniť ich. Keď sa napríklad rodová problematika zaradí ako posledný program schôdze, často to korešponduje s odmietaním argumentov, ktoré vnášajú do diskusie ženy, či už všeobecne alebo špeciálne k rodovým otázkam, alebo s demonštratívnym protežovaním iných žien, ktoré práve takéto argumenty nepoužívajú. Keď dôjde k tomu, že muži takto zneužívajú koncentrovanú moc proti ženám, je dôležité, aby tomu ženy dokázali čeliť, prehliadnuť, o čo ide, a vzdorovať. Zároveň ide o to, aby muži pochopili a nahliadli problémy svojho správania, aby pochopili, že svojim správaním ovplyvňujú aj politiku grémia. Navyše musia byť ženy schopné nepovažovať znevažovanie, ktorého sa im odstáva na základe ich pohlavia, za znevažovanie svojej vlastnej osoby.

Moc

Mainstreaming potrebuje podporu zo ženského kontextu. Na úrovni Európskeho spoločenstva mainstreaming okrem iného znamená využívanie koordinačného potenciálu tejto úrovne. Tým je jasne pomenované, z čoho môže mainstreaming žiť: zo senzibility žien pre ich konkrétnu situáciu a z posilňovania ženských sietí. Je veľa foriem vytvárania sietí, rozhodujúce je, aby ženy dostali priestor, čas a prostriedky, ktoré im umožnia diskutovať o ženskej a rodovej problematike a pracovať na nej. Bez priestoru, času a organizačných prostriedkov pre prácu na rodových otázkach v konkrétnej organizácii ostane mainstreamingová politika bez legitimujúceho podkladu a príslušné referentky budú len osamelými bojovníčkami. Definičná moc vo vzťahu k problémom nie je v mainstreamingovom procese daná automaticky. Ženy a muži, ktorí v inštitúcii pracujú, na to potrebujú politicky legitimované zadania, ktoré treba zasa vyprodukovať v iných procesoch, nie v samotnom procese mainstreamingu. Mainstreaming potom znamená, že do všetkých operácií v politickej oblasti bude vložená „nutkavá“ otázka: Čo to znamená pre rodové pomery? Už v naliehavosti požiadavky klásť túto otázku spočíva určitá moc, no nie v tom zmysle, že by tým bola zaistená rodová rovnosť alebo odstránenie hierarchických rodových pomerov.

3.3.3 Východiská realizácie mainstreamingu

Predpoklady pre ideálny prípad mainstreamingovej politiky ešte zďaleka nie sú politickou realitou, ani na rovine EÚ, ani v severských krajinách, ktoré princíp mainstreamingu používajú už dlhšie (Laxén 1997). Vo Švédsku a Dánsku napríklad vyvinuli projekty na vypracovanie mainstreamingových metód. Systematická analýza implikácie rovnosti nie je možná bez nástrojov, ktoré sú prispôbené danej oblasti. Špeciálne zisťovanie dát, analýzy finančných tokov, analýzy priebehu rozhodovania, testy, kontrolné zoznamy a koncepty seminárov treba vždy prispôbiť konkrétnemu politickému opatreniu.

V Spolkovej republike Nemecko existujú v oblasti firemného personálneho rozvoja postupy, ktoré zodpovedajú zásade mainstreamingu, a to v rámci Total-E-Quality. Cieľ je jasný: Ženy majú byť prítomné na všetkých miestach firemného systému v tom rozsahu ako muži. Už tento zdanlivo jednoduchý cieľ nemožno dosiahnuť jedným opatrením alebo jedným špeciálnym krokom, vyžaduje si to skôr detailnú analýzu mnohých procesov, procedúr a postupov, ktoré sú zasa od firmy k firme veľmi heterogénne. Pracuje sa na špecifickej úprave výberu personálu a procedúr obsadzovania miest, ktorá má podporovať ženy. Tieto praktiky sú rozmanité a menia obvyklé, rodovo necitlivé procedúry (Krell 1998).

Mainstreaming alebo rodová analýza v rozdeľovaní prostriedkov znamená, že sa skúma, či polovicu dostupných prostriedkov dostávajú ženy, čo je štatisticky zachytiteľná veličina. Ak sa výsledok nezhoduje s cieľom, treba v ďalšom kroku preskúmať kritériá podpory a praktiky rozdeľovania prostriedkov, resp. ich zmeniť, pokiaľ ženám bránia v participácii. Aj vopred určené vyhradenie osobitných zdrojov len ženám, ako sa o to usilujú európske fondy v objeme 15 % prostriedkov, je opatrenie v zmysle mainstreamingu, ktoré má viesť k tomu, že ženy dosiahnu rovnosť. Pozitívne akcie pre ženy majú v stratégii mainstreamingu svoje miesto, keď je ich zaradenie v rodovej politike jasné. Napríklad odstraňovanie rodovošpecifického násillia si vyžaduje tak zmenu rámcových podmienok, ako je napríklad finančná nezávislosť manželiek, ako aj konkrétnu pomoc pre ženy postihnuté násillím a pre ich deti.

Formálne existujú opatrenia zamerané na rodové zisťovania v Nemecku už dávno v mnohých obciach a spolkových krajinách. Ženy tu presadili, že pri návrhoch zákonov, vládnych predlohách alebo nariadeniach treba obligatórne odpovedať na otázku, aký vplyv bude mať

plánované rozhodnutie na ženy. Na prvý pohľad je to veľmi konkrétna forma rodovej kontroly. Lenže prax ukazuje, že to nezaberá: Referentky pre záležitosti žien sa dozvedajú, že v 99 % prípadov sa na túto otázku odpovedá jednoducho „žiadnen vplyv“ (pozri Senatsverwaltung Berlin 1998, s. 71). A tým sa učiní formálnej povinnosti zadosť. Ako ukazuje toto formálne plnenie povinnosti, prevláda tu vysoká miera nevedomosti o procesoch, ktorými sa vytvára rodové zaťaženie, o skrytých mechanizmoch rodovošpecifickej diskriminácie. Aj nápad s kontrolnými zoznamami, v ktorých sú vymenované potenciálne mechanizmy diskriminácie a ktoré majú uľahčiť zodpovedanie tejto otázky, je medzi referentkami pre záležitosti žien predmetom sporov. Obava, že ďalšia formalizácia vyvolá rovnako formálne reakcie, je oprávnená. Jung (1998) analyzuje pokusy vedenia integrovať niečo „cudzie“ – v tomto prípade problematiku hierarchických rodových pomerov – a nazýva ich mechanizmom formalizácie a legalizácie. Rodové stratégie ako zostavenie merateľných veličín a štandardov, požiadavka podávania správ a kontrola porušovania právnych noriem sa tomuto mechanizmu presne prispôsobujú. Ak zostanú jedinými krokmi, sotva budú dosahovať výrazné úspechy. Rodová politika musí presiahnuť systémové hranice riadenia, inak ostane „bezzubou tigricou“ (tamtiež, s. 202). Momenty nevypočítateľnosti a inovácie, prezentácie toho celkom iného sú potrebné na zmenu mužmi dominovaných inštitúcií a na otvorenie priestoru pre druhú polovicu obyvateľstva.

Postavenie referentiek pre záležitosti žien ozrejmuje dilemu súčasnej rodovej politiky: Pôvodne sa tieto referentky mali stať kontrolnou inštanciou antidiskriminačného zákona s veľkým dosahom, a hoci sa zákon nepodarilo presadiť, referentský post zostal. Referentka pre problematiku rovnosti dostala dvojité funkcie: funkciu – zatiaľ nedostatočnej – kontroly noriem a iniciatívnu funkciu, ktorou má niečo dosiahnuť, keď normy neúčinkujú. Osobné nasadenie referentiek tak zostáva rozhodujúcim faktorom, pretože celý systém riadenia si neosvojil myšlienku rovnosti. Kontrolórka sa tak ľahko stáva tou, čo nesie zodpovednosť, a je vystavená kritike, namiesto tých, ktorí porušujú pravidlá. Ako súčasť štruktúr zohráva rolu zlého svedomia, ako osoba je viditeľným signálom demokratického deficitu v rámci inštitúcie. Jej úloha dbať na dodržiavanie zásad rodovej rovnosti ostane potrebnou dovtedy, kým systémy riadenia neintegrujú rodovú problematiku skutočne ako ideu, ktorá vedie ich aktivity, – a mainstreamingové stratégie môžu byť nositeľkami tohto integračného procesu.

3.4 Priestory pre ženy na sebapoznávanie, reflexiu a autonómnu prax

Ženské hnutie ako spoločenská prax vytvárania autonómnych priestorov pre ženy je viditeľným dôkazom toho, že myšlienky a pocity žien boli zneviditeľňované a že vzťahovanie sa žien k sebe navzájom je produktívne a inovatívne. Vytvorilo vzorec, ktorý sa stáva kritickým impulzom aj pre ženy, ktoré k nemu nepatria. V organizáciách a inštitúciách si ženy založili svoje vlastné skupiny, oddelenia alebo grémiá, aby diskutovali o svojich záujmoch a aby z nich vychádzali impulzy na zmeny. Ich kritika sa nezameriava vždy len na diskrimináciu záujmov žien, ale aj na politickú kultúru danej organizácie v tom prípade, ak nesie črty, ktoré vylučujú alebo nerešpektujú ženy. Programom žien, ktoré sa stretávajú vo vlastnom priestore, je vynášať na denné svetlo to, čo mužmi dominované organizácie zatláčajú do úzadia, ozrejmovať hierarchické rodové pomery. Neodvracajú sa pritom zatrpknuto od patriarchálnych inštitúcií, ale čerpajú energiu skôr zo svojich vlastných kontextov a sledujú dlhodobu a vytrvalo antipatriarchálne stratégie. Nové rodové teórie teda naznačujú, že samotné bytie ženou neposkytuje dostatočný základ na formulovanie cieľov ženskej alebo rodovej politiky. Nemožno ich jednoducho odvodiť od globálneho a jednotného záujmu žien. Takáto predstava vládla skôr v hlavách mužov, ktorí sa sami pasovali za nositeľov ženskej politiky. Diskriminácia z dôvodu pohlavia a rodovošpecifické inovácie sú veľmi rozmanité, sčasti skryté, časti individuálne rôzne zažívané. V tom spočíva dôvod, prečo musia existovať priestory pre ženy, prípadne aj pre mužov, v ktorých môžu nachádzať špecifický konsenzus medzi sebou. To znamená, že za daných podmienok a s danými skúsenosťami aktérok musí dôjsť k vydiskutovaniu si cieľov politiky. Takýto priestor nenahrádza grémium s rodovými kvótami, nie je alternatívou k mainstreamingu, ale skôr ponúka zázemie a spätnú väzbu pred aktivity ženskej a rodovej politiky na iných miestach. Samostatné ženské skupiny navyše slúžia diskusii o evaluácii stratégií na presadzovanie spoločne vytýčených cieľov. Poskytujú podporu, ale sú aj kritickým fórom pre ženy, ktoré pôsobia v zmiešaných grémiách alebo v mainstreamingových procesoch. Tieto vlastné zdroje môžu dopĺňať ich kapacity alebo ich mobilizovať. Ženy v grémiách sa musia konfrontovať s pravidlami tamojšej politiky, vymedzenie možných inovácií je úzke. Fantázia v ženských skupinách je v porovnaní s tým

omnoho ďalej, a keď samostatne disponujú prostriedkami, ako je verejnosť a finančné zdroje, môžu uskutočňovať aj autonómnu politickú prax.

Zhrnutie

Mainstreaming znamená presakovanie rodovej problematiky do doteraz androcentrických spôsobov myslenia, organizačných foriem a postupov. Ide teda o novú, perspektívnu stratégiu. Nesmie však slúžiť na to, aby sa zneužila na označenie iných osvedčených stratégií ako nadbytočných s odôvodnením, že len mainstreaming je jediná zmysluplná a účinná stratégia. Nemôže byť náhradou za kvóty, normatívne ustanovenia alebo autonómne priestory žien ani reakciou na úspechy, ktoré ženy dosiahli v rodovej problematike. Naopak, vychádza zo skúsenosti, že uplatňovanie rodovej antidiskriminácie musí byť omnoho obsiahlejším a hlbším projektom, ako sme sa domnievali. Kým nepreskúmame diskriminačné jadro rozvetvených politických a administratívnych rozhodovacích procesov, postupov a foriem stvárnovania, zostaneme pri tom, že sa budeme často sťažovať na nedostatočné uplatňovanie paragrafu o rodovej rovnosti v ústave.

Literatúra

- Biester, Elke – Holland-Cunz, Barbara – Sauer, Birgit (ed.): *Demokratie oder Androkratie? Theorie und Praxis demokratischer Herrschaft in der feministischen Diskussion*. Frankfurt 1994.
- Dahlerup, Drude: *Strategien auf dem Weg von einer kleinen zu einer großen Minderheit. Frauen in der skandinavischen Politik*. In: Schaeffer-Hegel, Barbara – Kopp-Degethoff, Heidi (ed.): *Vater Staat und seine Frauen. Studien zur politischen Kultur*. Pfaffenweiler 1991, s. 71-88.
- Diemer, Susanne: *Frauen-Streit-Kultur: Warum Frauen Streit brauchen*. In: Herlt, Sachs, 1996, s. 91-105.
- Fischer, Ute Luise – Kampshoff, Marita – Keil, Susanne – Schmitt, Mathilde: *Kategorie: Geschlecht*. Opladen 1996.
- Gerschner, Petra – Koch, Angela: *Alte Zöpfe neu geflochten. Wider die Entpolitisierung feministischer Theorie und Praxis*. In: Herlt, Sachs, 1996, s. 189-201.
- Gilligan, Carol: *Die andere Stimme. Lebenskonflikte und Moral der Frau*. Mnichov 1984.
- Hasenjürgen, Brigitte: *Winners and Losers. Sozialwissenschaftlerinnen an der Hochschule*. In: Fischer, Ute Luise a d., 1996.

- Haug, Frigga: *Frauen-Politiken*. Hamburg 1996.
- Herlt, Kerstin – Sachs, Anne (ed.): *ReVision Perspektiven feministischer Theorie und Politik in den 90er Jahren*. Jenior + Pressler Verlag 1996.
- Hoecker, Beate: *Politische Partizipation von Frauen. Kontinuität und Wandel des Geschlechterverhältnisses in der Politik*. Opladen 1995.
- Hoecker, Beate: *Frauen, Männer und die Politik*. Bonn 1998.
- Holland-Cunz, Barbara: *Feministische Demokratietheorie. Thesen zu einem Projekt*. Opladen 1998.
- Holland-Cunz, Barbara: *Demokratietheorie und feministische Bündnispolitik*. In: Wrangel, Ute von a d., 1998, s. 57-80.
- Institut für Sozialforschung Frankfurt (ed.): *Geschlechterverhältnisse und Politik*. Frankfurt 1994.
- Jansen, Mechtild: *Neubewertung und Neuverteilung von Erwerbs- und Familienarbeit zwischen den Geschlechtern*. In: Kritische Interventionen (2), 1998, s. 47-64.
- Jung, Dörte: *Kommunale Frauenbeauftragte im Spagat zwischen Verrechtlichung und Mainstreaming*. In: Wrangel, Ute von a d., 1998, s. 197-211.
- Keil, Susanne: ‚Affidamento‘ im öffentlich-rechtlichen Rundfunk. *Chancen eines Bezugs von Frauen auf Frauen in den Medien*. In: Fischer, Ute Luise a d., 1996, s. 57-81.
- Kemnitz, Heidemarie: *Mädchen und Militär. Weiblichkeit im Diskurs um nationale Frauendienste, Wehrerziehung für Mädchen und Frauen in der Bundeswehr*. In: Feministische Studien, 1, 1998, s. 69-86.
- Knapp, Gudrun-Axeli: *Politik der Unterscheidung*. In: Institut für Sozialforschung, 1994, s. 262-288.
- Knap, Bettina: *Frauen und politische Entscheidungsmacht. Von fernen Zielen und drohenden Rückschritten*. In: Klingebiel, Ruth – Randiera, Shalini (ed.): *Globalisierung aus Frauensicht*. Bonn 1998.
- Kommission der Europäischen Gemeinschaften: *Chancengleichheit für Frauen und Männer in der Europäischen Union*. In: Jahresbericht der Kommission. Brusel 1997.
- Kontos, Sylvia: *Zum Verhältnis von Autonomie und Partizipation in der Politik der neuen Frauenbewegung*. In: Schaeffer-Hegel, Barbara, 1990, s. 50-64.
- Krautkrämer-Wagner, Uta: *Die Verstaatlichung der Frauenfrage. Gleichstellungsinstitutionen der Bundesländer – Möglichkeiten und Grenzen staatlicher Frauenpolitik*. Bielefeld 1989.
- Kreisky, Eva: *Der Staat ohne Geschlecht*. In: Kreisky, Eva – Sauer, Birgit (ed.), 1995, s. 203-223.
- Kreisky, Eva – Sauer, Birgit (ed.): *Feministische Standpunkte in der Politikwissenschaft*. Frankfurt 1995.
- Krell, Gertraude (ed.): *Chancengleichheit durch Personalpolitik*. Wiesbaden 1997.
- Kritische Interventionen (2): *Weniger Arbeit – weniger Demokratie*. Hannover 1998.
- Lang, Sabine: *Politische Öffentlichkeit und Geschlechterverhältnis. Überlegungen zu einer Politologie der öffentlichen Sphäre*. In: Zentrum für interdisziplinäre Frauenforschung, 1996, s. 27-51.
- Lautmann, Rüdiger: *Die Gleichheit der Geschlechter und die Wirklichkeit des Rechts*. Opladen 1989.
- Laxén, Marianne: *Mainstreaming der Gleichberechtigung – ein neues nordisches Produkt*. In: MFJWS des Landes Schleswig-Holstein (ed.): *Dokumentation Baltic Sea Women's Conference, 1997*, s. 48-50.
- Libreria delle donne di Milano: *Das Patriarchat ist zu Ende*. Rüsselsheim 1996.

- Lorber, Judith: *Kontinuitäten, Diskontinuitäten und Konvergenzen in neueren feministischen Theorien und in feministischer Politik*. In: *Feministische Studien*, 1, 1998, s. 39-54.
- Macha, Hildegard: *Frauen und Macht – die andere Stimme in der Wissenschaft*. In: *Aus Politik und Zeitgeschichte*, 1998, B 22-23, s. 12-21.
- Maihofer, Andrea: *Geschlecht als Existenzweise. Einige kritische Anmerkungen zu aktuellen Versuchen zu einem neuen Verständnis von „Geschlecht“*. In: *Institut für Sozialforschung* (ed.), 1999/4 s. 168-188.
- Penrose, Virginia: *Differenzen im Demokratieverständnis ost- und westdeutscher Politikerinnen*. In: *Biester, Elke*, 1994, s. 19-35.
- Phillips, Anne: *Geschlecht und Demokratie*. Hamburg 1995.
- Pilwousek, Ingelore (ed.): *Wir lassen uns nicht alles gefallen. 18 Münchener Gewerkschafterinnen erzählen aus ihrem Leben*. Mníchov 1998.
- Rodriguez, Encarnación Gutiérrez: *Frau ist nicht gleich Frau, nicht gleich Frau, nicht gleich Frau ... Über die Notwendigkeit einer kritischen Dekonstruktion in der feministischen Forschung*. In: *Fischer, Ute Luise*, 1996, s. 163-191.
- Rudolph, Clarissa: *Zur Gestaltbarkeit frauenpolitischer Prozesse am Beispiel der Verfassungsdiskussion*. In: *Penrose, Virginia*, 1996, s. 199-219.
- Sauer, Birgit: *Was heißt und zu welchem Zweck partizipieren wir? Kritische Anmerkungen zur Partizipationsforschung*. In: *Biester, Elke a. d.* (ed.), 1994, s. 99-131.
- Sauer, Birgit: *Geschlecht als Variable oder Strukturkategorie? „Political Culture Revisited“*. In: *Kreisky, Sauer*, 1995, s. 161-203.
- Sauer, Birgit: *Immer noch unbeschreiblich – Weibliches Politikverständnis: Gibt es das?* In: *Herlt, Sachs*, 1996, s. 21-49.
- Schaeffer-Hegel, Barbara a. d.: *Vater Staat und seine Frauen*. Pfaffenweiler 1990.
- Schaeffer-Hegel, Barbara a. d.: *Frauen mit Macht. Zum Wandel der politischen Kultur durch die Präsenz von Frauen in Führungspositionen*. Pfaffenweiler 1995.
- Schäfer, Eva: *Postmoderne Implikationen im Feminismus – der ostdeutsche Kontext*. In: *Feministische Studien* 1, 1998, s. 95-106.
- Schmiedhofer, Martina: *Und wo bleibt die Schwesternschaft, die trägt?* Frankfurter Rundschau, Dokumentation, 4. 9. 1998.
- Schöler-Macher, Bärbel: *Die Fremdheit der Politik. Erfahrungen von Frauen in Parteien und Parlamenten*. Weinheim 1994.
- Senatsverwaltung für Arbeit, Berufliche Bildung und Frauen: *Gleichstellungsgesetzgebung – Bilanz und Fortentwicklung*. Dokumentation der Fachtagung zu den Gleichstellungsgesetzen der Länder und des Bundes vom 10.–12. September 1997, Berlin.
- Wartenpful, Birgit: *Destruktion – Konstruktion – Dekonstruktion. Perspektiven für die feministische Theorieentwicklung*. In: *Fischer, Ute Luise*, 1996, s. 191-211.
- Weber, Ulla – Esch, Marion, Schaeffer-Hegel, Barbara: *Politikerin als Beruf. Ergebnisse einer Untersuchung zur politischen Bildung und Professionalisierung von Frauen für die Politik*. In: *Aus Politik und Zeitgeschichte*, 1998, B 22-23, s. 3-11.
- Wilde, Gabriele: *Geschlecht und das Prinzip der Ungleichheit. Zur Problematik der Gleichheit in demokratietheoretischen Ansätzen*. In: *Kreisky, Sauer* (ed.), 1995, s. 122-161.
- Wrangell, Ute von a. d. (ed.): *Frauenbeauftragte. Zu Ethos, Theorie und Praxis eines jungen Berufes*. Königstein 1998.
- Young, Brigitte: *Staat, Ökonomie und Geschlecht*. In: *Kreisky, Sauer* (ed.), 1995, s. 255-281.
- Young, Iris Marion: *Geschlecht als serielle Kollektivität: Frauen als soziales Kollektiv*. In: *Institut für Sozialforschung*, 1994, s. 221-262.

Zentrum für Interdisziplinäre Frauenforschung der Humboldt-Universität in Berlin
(ed.): *Politische Kultur – Demokratie – Geschlechterverhältnis*. Frauenpolitische Schriften, 1996, zv. 2, Berlín.

Poznámka

¹ Autorka používa v tejto štúdií v nemčine dva pojmy, aby vyjadrila rôzne roviny vzťahov medzi rodmi: pojmom *Geschlechterverhältnisse* (rodové pomery, rodové vzťahy) označuje sociálne štruktúry a pojmom *Geschlechterbeziehungen* (rodové vzťahy) označuje osobné, individuálne vzťahy. Hoci obvykle používame aj pojem rodové vzťahy (čo platí aj v nemčine) pre označenie spoločenských vzťahov, rozhodli sme sa v záujme zrozumiteľnosti používať pri preklade tohto konkrétneho textu dôsledne v súlade s nemeckým originálom a autorkiným vymedzením pojmy *vzťahy – Beziehungen* a *pomery – Verhältnisse*.

Vyvstáva otázka, ako spoločenské systémy stále znova produkujú rodovú odlišnosť, ako fungujú procesy uzatvárania a vylučovania cez rodovú premennú a ako sa produkuje reálna nerovnosť a hierarchia medzi mužmi a ženami.

O autorkách

Barbara Stiegler študovala psychológiu a pedagogiku v Bonne. Dlhé roky skúmala otázky humanizácie práce a spolurozhodovania zamestnancov; od roku 1982 sa venuje ženskému výskumu (napríklad témam ako príprava mladých žien na profesie dominované mužmi, podpora žien v súkromnom podnikaní či „sociálna kompetencia“ ako takzvaná ženská kvalifikácia). Od roku 1992 sa zameriava na vedecké politické poradenstvo, prepája vedecké výsledky ženského a rodového výskumu s politickými otázkami; od roku 1998 sa sústreďuje najmä na výskum, konceptualizáciu a poradenstvo v oblasti gender mainstreamingu.

Vedie Referát ženskej a rodovej politiky na Oddelení hospodárskej a sociálnej politiky Nadácie Friedricha Eberta.

Mnohé z jej aktuálnych expertíz (napríklad o platenej a neplatenej práci žien, o starostlivosti o deti a iných závislých členov rodiny a ď.) sú dostupné v nemčine – a sčasti aj v angličtine – na internete v digitálnej knižnici Friedrich Ebert Stiftung na <http://library.fes.de/cgi-bin/populo/digbib.pl>.

Do slovenčiny bola preložená publikácia Barbary Stiegler o gender mainstreamingu *Ako uplatňovať rodové hľadisko. Aspekty stratégie Európskej únie* (ASPEKT 2002), ktorá je dostupná na http://www.aspekt.sk/kniha_det.php?IDkniha=24&kat=asp.

Gabriele Michalitsch študovala politológiu, filozofiu, španielčinu a publicistiku na Univerzite vo Viedni a ekonomiku na Ekonomickej univerzite vo Viedni. Ťažisko jej výskumných aktivít tvorí neoliberalizmus (subjekt, čas), politická ekonómia, feministická ekonomika.

Pôsobila na viacerých univerzitách v Rakúsku i v zahraničí, istý čas aj ako poradkyňa rakúskeho parlamentu pre problematiku postavenia žien na trhu práce a sociálneho zabezpečenia žien. V rokoch 2002 až 2005 bola predsedníčkou expertnej skupiny Rady Európy pre problematiku gender budgetingu; od roku 2006 pôsobí na Rosa-Mayreder-College vo Viedni.

Publikovala monografiu *Die neoliberale Domestizierung des Subjekts. Von den Leidenschaften zum Kalkül* (2006) a početné expertízy, články a štúdie, napríklad Council of Europe *Gender Budgeting: Final report of the group of specialists on gender budgeting* (2005); Beigewum/Attac *Mythen der Krise. Einsprüche gegen falsche Lehren aus dem großen Crash* (2010); *Konjunkturpolitik ist Geschlechterpolitik*, in: Zukunft. Die Diskussionszeitschrift für Politik, Gesellschaft und Kultur 6/2009, s. 10-13; *No sharing, no caring. Demographics, gender hierarchies and neo-liberal restructuring*, in: Kahlert, Heike/Ernst, Waltraud (Hg.): *Reframing Demographic Change in Europe. Perspectives on Gender and Welfare State Transformations* (2010, s. 95-120) a ď.

Edičná poznámka

Barbara Stiegler

Rodové rozpočtovanie: teoretické východiská a kľúčové prvky

Preložené z nemeckého originálu *Gender Budgeting – Theoretischer Hintergrund und Schlüsselemente* (september 2009), ktorý sa o. i. stal základom prednášky o rodovom rozpočtovaní pre Radu vlády pre rodovú rovnosť a jej výbory v novembri 2009 na pôde Ministerstva práce, sociálnych vecí a rodiny v Bratislave.

Barbara Stiegler

Opatrovateľská práca: príklad z Nemecka

Preložené z nemeckého originálu *Zur Care Arbeit in Deutschland*. In: Biesecker, A. – Michalitsch, G. – Reiner, S. – Stiegler, B. – Young, B.: *Antworten aus der feministischen Ökonomie auf die globale Wirtschafts- und Finanzkrise*. Tagungsdokumentation der Friedrich-Ebert-Stiftung, Bonn 2009.

Gabriele Michalitsch

Obrat v ekonomickom myslení: feministickou politikou proti kríze

Preložené z nemeckého originálu *Umsteuern: Mit feministischer Politik der Finanz- und Wirtschaftskrise begegnen*. In: Biesecker, A. – Michalitsch, G. – Reiner, S. – Stiegler, B. – Young, B.: *Antworten aus der feministischen Ökonomie auf die globale Wirtschafts- und Finanzkrise*. Tagungsdokumentation der Friedrich-Ebert-Stiftung, Bonn 2009.

Barbara Stiegler

Formulovanie cieľov a stratégií rodovej politiky: podnety na uplatňovanie rodového hľadiska

Preložené z nemeckého originálu *Geschlechter in Verhältnissen. Denkanstöße für die Arbeit in Gender Mainstreaming Prozessen*. Wirtschafts- und

sozialpolitisches Forschungs- und Beratungszentrum der Friedrich-Ebert-Stiftung, Abteilung Arbeit und Sozialpolitik, Bonn 2004.

Pôvodný preklad zabezpečilo Ministerstvo práce, sociálnych vecí a rodiny Slovenskej republiky a je dostupný na <http://www.employment.gov.sk/občan/antidiskriminácia/>; <http://www.gender.gov.sk> a www.aspekt.sk.

Barbara Stiegler

Ženy v mainstreame: politické stratégie a rodové teórie

Preložené z nemeckého originálu *Frauen im Mainstreaming: politische Strategien und Theorien zur Geschlechterfrage*. Friedrich-Ebert-Stiftung, Abt. Arbeits- und Sozialforschung, Bonn 1998.

Knižná edícia ASPEKT sprístupňuje témy, ktoré sa dotýkajú rodových vzťahov a života žien. Prináša beletriu, teoretické práce, praktické príručky, populárno-náučné publikácie, ako aj knižky určené deťom, mládeži a ich dospelým.

Informácie o tituloch nájdete na www.aspekt.sk

V rade Aspekty doteraz vyšlo:

Jana Cviková – Jana Juráňová (ed.): Možnosť voľby. Aspekty práv a zodpovednosti

Jana Cviková – Jana Juráňová (ed.): Piata žena. Aspekty násilia páchaného na ženách

Jana Cviková – Jana Juráňová (ed.): Hlasy žien. Aspekty ženskej politiky

Jana Cviková – Jana Juráňová a d. (ed.): Lesby-by-by. Aspekty politiky identít

Jana Cviková – Jana Juráňová – Ľubica Kobová (ed.): História žien. Aspekty písania a čítania

Barbara Stiegler: Ako uplatňovať rodové hľadisko. Aspekty stratégie Európskej únie

Ľubica Kobová – Zuzana Maďarová: Kradmá ruka feministky rozvažuje za plentou. Aspekty parlamentných volieb

Jana Cviková (ed.): Aká práca, taká pláca? Aspekty rodovej nerovnosti v odmeňovaní

Jana Cviková – Jana Juráňová (ed.) – Jarmila Filadelfiová: Učiteľské povolanie. Aspekty rodovej rovnosti v škole

Jana Cviková – Jarmila Filadelfiová: Rodový pohľad na školstvo. Aspekty kľúčových rizík

Jana Cviková – Jana Juráňová (ed.): Feminizmy pre začiatočníčky. Aspekty zrodu rodového diskurzu